

Zijne Hoogheid P. A. A. Pakoe Alam VII en Gemalin.

ZIJNE HOOGHEID PANGERAN ADIPATI ARIA PAKOE ALAM VII.

*Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw,
Commandeur in de Orde van de Ster van Anjouan,
Commandeur in de Orde van de Kroon van Siam,
Commandeur in de Orde van de Zwarte Ster van Bénin,
Ridder in de Orde van Hendrik den Leeuw van Brunswijk,*

HOOFD VAN HET PAKOE-ALAMSCH E HUIS.

Sarkara hilang troes ing boemi

6 0 9 1

Djanma goena wiwarèng pradja.

1 3 9 1

1 9 0 6 — 1 9 3 1.

Wanneer het gezegde waarheid inhoudt, dat dāt volk het gelukkigst mag geprezen worden, dat géén historie heeft, en als men het relatieve geluk van een land dus hóóger schat, naarmate zijn geschiedenis zich alshetware méér effaceert, geruchtelooser verloopt, dan moet de Kadipatèn Pakoe Alaman, het Pakoe-Alamsche Prinsdom, tot de gelukkigste landen ter wereld gerekend worden.

Hiermede is niet gezegd, dat de historicus, die zich tot een gedetailleerde geschiedbeschrijving van dit kleinste der Javaansche Vorstenlanden zette, daaraan een onbelangrijke, of weinig animeerende taak zou hebben.

Integendeel! Maar na de, waarlijk dramatische, vóórgeschiedenis, die samenvalt met een der bewogenste tijdperken der geschiedenis van Java, — doch buiten de geschiedenis van het Prinsdom als zoodanig valt, — na de 15 jaren aan het begin van de 19de eeuw, gevolgd op den dood der Compagnie, slaat de Pakoe-Alamsche historie, om het zoo te zeggen, naar binnen. Ten tijde van den Java-oorlog vlamt ze trouwens al weinig meer uit. Dan is de éérste Pakoe-Alam ook reeds een oud man.

Deze stichter van het huis, tevoren Pangéran Natakoesoema genaamd, stellig de belangrijkste figuur zijner dynastie, mag

een dankbaar studieobject voor den toekomstigen Pakoe-Alamschen historicus heeten. Immers, indien ooit, dan lijkt in zijn geval een revisie van het traditioneele historische oordeel geboden. Veler oordeel, hem betreffende, schijnt vrijwel integraal van Maarschalk Daendels afkomstig te zijn. Van een groot man dus, maar allerm minst van een fijn psycholoog, vooral niet waar het de Inheemsche psyche betrof, buitendien Natakoesoema bitter vijandig gezind, waarbij we onbesproken willen laten of het, vermoedelijk onjuiste, oordeel het gevolg, of de oorzaak dier vijandschap was. Maar, hoe dit zij, iemand dien een man als Daendels zoo zeer met zijn speciale vijandschap vereerd heeft als Pangéran Natakoesoema, dat kàn zelf geen onbelangrijk man zijn geweest.

Wat het Javaansche oordeel betreft, de waardeering voor Pangéran Adipati Pakoe Alam I moet bij vele Javanen geleden hebben door het feit, hem steeds te zien staan aan den ànderen kant dan de groote, openlijk of heimelijk door hen vereerde, nationaal Javaansche figuur van Pangéran Dipanagara. Want eerst, terwijl deze voor die functie gepasseerd wordt, is hij, Pakoe-Alam, de voogd van den jeugdigen Vierden Soeltan, kleinzoon van Pakoe-Alam's halfbroeder, en zelf halfbroeder van Dipa-

nagara. En daarna, op zijn beurt voorbijgegaan inzake de nieuwe voorgedij, staat hij tegenover de voogden van den, priljeugdigen, Vijfden Soeltan, van wie de, weldra opstandig geworden, Dipanagara de voornaamste was.

Bij de opstandelingen blijkt men dan ten zeerste op hem gebeten. Maar waarschijnlijk was hij net even min de aan eigen geslacht, volk en geloof afvallige, baatzuchtige Europeanenvriend, waarvoor zij hem zullen hebben gehouden, als de vijand der Westerlingen, dien Daendels in hem heeft gezien.

Door een intelligent Javaan, zelf zijn afstammeling, maar tevens groot vereerder van Dipanagara, hoorden wij hem karakteriseren als den wezenlijk gemiddelde, den gematigde, niet uit berekening en eigenbelang, doch van nature, uit temperament en overtuiging.

Wanneer Raffles hem en zijn zoon Natadiningrat, den lateren Pakoe Alam II, uit de Hollandsche gevangenschap heeft verlost, toont hij daadwerkelijk zijn dankbaarheid jegens de Engelschen, terwijl de Soeltan van Jogjakarta, de Tweede (Sepoeh), zich tegen hen verzet. Deze laatste raakt dientengevolge verbannen, Pangéran Natakoesoema echter verheft Raffles, de Hollandsche verdeel-en-heersch-tactiek voltooïende, tot van het Soeltanaat onafhankelijken Prins, Pangéran Amardika, zoodat van dat moment, 17 Maart 1813 af, niet slechts Soenanaat en Soeltanaat elkander in evenwicht houden en als speciaal tegenwicht aan het Soenanaat de Mangkoe-Nagarasche Kadipatèn is toegevoegd, doch ook aan het Soeltanaat de Pakoe-Alamsche.

Door die verheffing van den Isten Pakoe-Alam ontstaat echter nog niet het Prinsdom, gelijk we dat thans kennen, met zijn grondgebied, — afgezien van zijn deel der stad Jogjakarta, waarin de Prinselijke Dalem, — in het Koelan-Pragasche gelegen. Was hem oorspronkelijk de streek van Grobogan in het Samarangsche toegedacht geweest, en had men vervolgens gedacht

over een deel van het tegenwoordige district Parakan in Kedoe, waarvandaan zijne moeder, een regentsdochter, bijvrouw van Soeltan I, kwam, tenslotte werd hem zijn grondgebied van 100 djoeng land bijwijze van apanage in stukken en brokken toebedeeld, die deels in Bagelén, deels in het Klatènsche, deels vermoedelijk nog elders hebben gelegen. Daar in dien tijd ook de Soenans- en de Soeltans-landen, althans in de kernstreken van het oude rijk als een ongelooflijk bonte lappendeken, polèng, door elkander lagen, was dit overigens niets bizonders.

Omtrent den dood van het 1ste hoofd der Pakoe-Alamsche dynastie en de verheffing van het IIde, eind 1830, wanneer de Java-oorlog afgelopen is, komt de bekende schifting, uitéén-legging van het Soeltans- en het Soenansgebied en daarbij aansluitend, begin 1831, ook de afzondering van het Pakoe-Alamsche landschap.

Wij van onze distantie eener eeuw terugziende, hebben het gemakkelijk met de vaststelling der beteekenis van dat moment. Wij weten, dat dit niet alleen de territoriale, doch ook de politieke consolidatie, fixatie beduid heeft, dat er sedertdien van de zijde der Javaansche vorsten niet alleen géén pogingen tot het voeren eener zelfstandige politiek meer gewéést zijn, doch dat die ook niet mogelijk geweest waren.

De opstand van Dipanagara is het definitieve einde geweest van het Vorstenlandsche verweer tegen het Nederlandsche overwicht. Na dien tijd viel er hier niet werkelijk meer iets „in toom” te houden. Onze retrospectie geeft ons ook niet den indruk, dat wat dat — het handhaven der politieke rust — betreft, de twee Prinsdommen, tegenwicht der beide groot Javaansche Vorstenlanden, als zoodanig na 1830 een reële functie hebben gehad. Maar toentertijde kon men dat natuurlijk nog niet vermoeden. Lang nog zal men van Nederlandsche zijde het gevoel hebben gehouden die Prinsdommen politiek nog weleens te kunnen nóódig hebben.

Het „uitspelen” van het eene Vorstenland tegen het andere was nu eenmaal een traditie geworden, die zich, gelijk dat gewoonlijk gaat, zonder dat men het beseft, verlengd heeft lang over de noodzakelijkheid heen. Deze traditie heeft nu toch wel werkelijk haar tijd gehad, is uit den tijd en is dan ook thans in de practijk vervangen door de bevordering eener hartelijke samenwerking, die op den duur belooft te leiden tot een federatie der Javaansche Vorstenlanden.

Toch, al zal de bedoelde politiek van uitbalanceering voor de eraan onderworpenen wel niet steeds in alle opzichten een genoegen geweest zijn, voor sommigen hunner kan ze toch wel nut gehad hebben ook. Ze maakte, óók in Westersche oogen, hun *raison d'être* onbetwifelbaar. En dat het bij formaties, die nog geen eeuwen heugen, en dus niet aan het bloote feit van er te wezen afdoende hun recht op existentie ontleenen kunnen, het niet geheel zonder bedenking is, hun bestaansrecht in discussie gesteld te zien, dat behoeft geen nader betoog.

Wat de Kadipatèn Pakoe-Alaman betreft, in de tijden, waar we nu feitelijk nog over spreken, dus tijdens het lange bewind van den Tweeden, geëindigd in 1858, en het korte, maar zes jaar durende, van den Derden Prins, kunnen dergelijke overwegingen nog niet aan de orde geweest zijn.

Dezen laatste noemende, moeten we aanteekenen, dat Rouffaer in de Encyclopaedie v. N.I. weliswaar met groote beslistheid, maar zonder bronvermelding, (de eigen acte van verband van den Derden Prins, maar ook die van zijn opvolger schijnen nog altijd zoek te wezen), beweert dat hem dadelijk in '58 den naam Pakoe Alam zou verleend zijn, maar dat enkele zijner afstammelingen, kleinkinderen, ons mededeelden, dat hij dezen naam juist nooit heeft gedragen, — hij bereikte ook den leeftijd van 40 jaren niet — doch overleden is als Pangéran Adipati Sasraningrat.

Vinden we aan het begin der dynastie

een ononderbroken successie in drie geledingen, het IIde hoofd van het Huis was een zoon van het Iste, en het IIIde van het IIde, ook van het huidige moment teruggaande, vinden we juist zulk eene groep: van den tegenwoordigen Prins, den VIIden, was de VIde de vader en diens vader was de Vde Pakoe Alam. Daarvoor echter is er een knak. De Vde Pakoe Alam immers was een halfbroer van den IIIden, en de IVde Prins, die dus de twee drietalen aaneenascht, was van die beide Vorsten de neef (oom-zegger).

Een dergelijke breuk in de successielijn doet aan strubbelingen denken, en hoewel er, gelukkig, in de 19de eeuw geen sprake van zijn kon, dat, gelijk in de 17de of 18de, een strijd van Javaansche kroonpraetendenten het land vernielde als een aardbeving, zekere moeilijkheden, concurrentie tusschen naijverende takken, zijn in die breuk wel uitgedrukt. Men kan ook niet zeggen, dat de overgang naar een anderen tak, welke bij de wisseling van het IIde en het IVde hoofd van het Huis heeft plaats gevonden, bepaaldelijk een succes is gebleken: Rouffaer wil, dat de Vorst in kwestie, Pangéran Adipati Soerja Sasraningrat, wegens zijn slap beheer niet aan het dragen van den naam Pakoe-Alam is toegeraakt. Hoewel het feit juist is, mag men bij de verklaring opmerken, dat de bedoelde Pangéran ook den leeftijd van veertig jaren niet schijnt bereikt te hebben, en dus feitelijk voor de naamsverheffing nog niet in aanmerking hoeft gekomen te zijn.

Maar zooveel mogen we uit zijn opinie toch wel opmaken, dat de bedoelde periode, (van 1864 — 1878), blijkbaar in geen al te goede herinnering staat. Ook bij de Vorstenlandsche Javanen schijnt dat, naar we bemerken, niet het geval te zijn. Zeer te verwonderen, dat na den dood van dezen Pangéran de Regeering meent in andere richting te moeten zoeken, en daarbij zijn broeder passeert, hoeft het dus niet.

En daarna, met het jaar 1878 en het VIde hoofd van de Kadipatèn Pakoe-Alaman, geraken we, als gezegd, aan den tak

van het geslacht toe, die in den huidige Prins een zoo eerlijk, nauwgezet, consciëntieus beheerder van het voorvaderlijk gebied heeft voortgebracht.

Maar met het aan het bewind komen van dien nieuwen tak der Pakoe-Alamsche Vorstenfamilie begint ook langzamerhand de nieuwe tijd aan te breken. Een politieke historie heeft een klein Javaansch land als de Pakoe-Alaman dan nauwelijks meer, althans geen openlijke. Immers komt ze dan feitelijk geheel samen te vallen met het, ongetwijfeld psychologisch interessante, wisselspel der betrekkingen tusschen de Javaansche vorsten in questie en eventueel hunne verwanten eenerzijds, en de Regeeringsvertegenwoordigers anderzijds, waaromtrent juiste gegevens slechts moeilijk en vooral laat te krijgen zijn.

Voor het overige zal een geschiedenis van dit Javaansche Vorstenland, indien eenmaal geschreven, er stellig, evengoed als die der drie andere in de 19de eeuw, eene vooral ook van economischen aard blijken, het omvormen van de Inheemsche samenleving vertoonen onder de invloeden, die de eischen van het economische wereldbestel daar al betrekkelijk vroeg en in toenemende mate aan gaan stellen. De desbetreffende gegevens, hoewel niet direct opgescheept liggende, zullen stellig gemakkelijker verkrijgbaar blijken, dan die aangaande de intieme politiek.

Rouffaer noemt, terloops en toevallig, een enkel speciaal het Pakoe-Alamsch gebied rakend détail; ten betooge, hoe hoog de boekti, het „hulde-geschenk”, door den Europeeschen landhuurder bij de inhuur wel oploopen kon, vermeldt hij, dat bij de huur-verlenging in 1883 der gronden van de suiker-onderneming Sêwoe Galoer in het Pakoe-Alamsch gebied, groot (.....) 5290 Gouv.'s bahoe's (.....), als boekti aan Prins Pakoe Alam (V) werd betaald f 200.000.—” — „Prosit”, wèl moge het bekomen zijn, voegt R. eraan toe, en dat hopen we ook. Maar blijkbaar zijn de aanrakingen of bemoeiingen met het landbouwbedrijf niet altijd zoo voordeelig ver-

loopen: Wanneer later, te beginnen met 1904, de inkomsten van het Pakoe-Alamsche Rijk en die van den Zelfbestuurder principieel gescheiden, en er ordelijke begrotingen opgemaakt en publiek worden, dan blijkt er een, voor dat kleine gebied, nogal aanmerkelijke staatsschuld te bestaan, die het, van het Gouvernement of Bankinstellingen, geleende, deels al ten tijde van den IVden Prins, in landbouwondernemingen geïnvesteerde, en verloren bedrijfskapitaal representeert, waartegenover op dat moment géén, althans geen renderend bezit aan eigen ondernemingen meer blijkt te bestaan, maar welke schulden in de volgende jaren van zeer ordentelijk beheer successievelijk worden afbetaald.

We doelden zooëven op de creëering van een aparte „civiele lijst”, toen ter tijde een novum voor de Javaansche Vorstenlanden, hetgeen het beste blijkt uit het feit, dat er in de drie andere Midden-Javasche Zelfbesturen niet dan ruim tien jaren later toe is overgegaan.

Het zooëven opgemerkte bewijst duidelijk, dat de Kadipatèn Pakoe-Alaman, al mocht zijn initiale reden van ontstaan dan in den loop der 19de eeuw hebben uitgewerkt, zich een nieuw bestaansrecht had verworven, door, als kleinste der Javaansche Vorstenlanden, zich geschikt te toonen tot het beproeven der vernieuwingen die den nieuwen tijd noodzakelijk moest doen achten, maar die men in de grootere, conservatievere nog niet invoeren kon.

Zoo het Prinsdom dus met succes in sommige opzichten aan de overige Javaansche Zelfbesturen ten voorbeeld gesteld kon worden, dan was dit stellig niet het minst de verdienste der beide vorige Hoofden van het Huis, van Pangéran Adipati Aria Pakoe-Alam den VIden en den Vden. Laatstgenoemde immers, — van 1878 tot 1900 het bewind voerend, en in dien langen tijd veel ziende veranderen, (o.a. werd in 1892 het eigen Pakoe-Alamsche militaire corps opgeheven), — laatstgenoemde was de éérste der Javaansche Zelfbestuur-

De Hoofden van het Pakoealamsch Huis, de Pangéran's A. A. Pakoe Alam II, III, IV, V, VI en VII.

Kinderen van Z. H. Pakoe Alam VII.

Waardigheids-stukken van het Hoofd van het Pakoe Alamsche Huis.

ders, die begreep van welk een eminent belang voor Javaansche Vorsten een opleiding moest worden, die hun deel gaf aan Westersche wetenschappen en kundigheden en hen zodoende in staat stelde, de positie van henzelf en hun gebied te beoordeelen en te begrijpen, niet slechts uit eigen, Javaansch, doch ook van Westersch oogpunt uit gezien. Zoo deed hij aan zijn beide zoons, aan Pangéran Aria Natakoesoema, (den lateren P. A. VI), en Pangéran Aria Natadiradja, op Europeesche School en Hoogere Burgerschool een, (niet geheel voltooide) Westersche opleiding geven. Van deze beiden was ongetwijfeld Natadiradja de merkwaardigste figuur, een man met groote positieve qualiteiten, en, naar het heet, ook belangrijke fouten, (althans volgens Westersche opvatting). Met beide, trots zijn Westersche schoolopleiding, diep wortelend in zijn Javaan-zijn. Kortom eene figuur zooals er onder de begaafde, in Westerschen zin opgeleide, Indonesiërs wel méér zijn voorgekomen, meestal zonder echter de vleug van genialiteit te hebben, waardoor hij zich moet hebben onderscheiden.

Zijn broeder hoort men vooral prijzen als een eerlijk, fatsoenlijk man. Kort nadat hij, (in 1901), aan het bewind is gekomen, blijkt hij een doodzieke, wiens hartewensch het ongetwijfeld geweest is, dat zijn zoon, de huidige Prins, wien hij een volledig Westersche opvoeding had doen geven, hem opvolgen mocht.

Maar wanneer hij (in 1902) gestorven is, heeft het een oogenblik den schijn, dat de Regeering daar niet aan zal voldoen. Het beheer der Pakoe-Alamsche zaken wordt dan gedurende ruim een jaar ad interim waargenomen door Pangéran Aria Sasraningrat, zoon van den III'den Pakoe-Alam, en dit is wel opgevat, alsof er een zekere neiging bestond terug te keeren tot de aanvankelijke hoofdlinie. Mochten echter dergelijke plannen inderdaad overwogen zijn, dan blijkt men aanleiding te hebben gevonden ze spoedig op te geven: In 1903 wordt de genoemde Pangéran van die

waarneming ontheven, en aan den zoon van Pakoe-Alam VI, aan Radèn Mas Soerardja, het voornemen der Regeering medegedeeld, hem na voltooiing zijner studiën, waarmede nog een drietal jaren zouden gemoeid zijn, te verheffen tot Hoofd van het Huis. In het resteerend interregnum van 1903 tot 1906 wordt het beheer gevoerd door een speciaal daartoe gecreëerden Raad, waarvan o.a. Pangéran Natadiradja deel uitmaakt. Geleid door deze, is het ook, dat de a.s. Zelfbestuurder reizen te zijner ontwikkeling maakt door den Archipel. Ook bezoekt hij een tijd lang een deel der lessen aan de toenmalige Afdeling B van het „Gymnasium Willem III" te Batavia, (feitelijk een Bestuursakademie).

Op 17 December volgt dan de bevestiging van Radèn Mas Aria Soerardjaningrat in de waardigheid van Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis onder den naam van Pangéran-Adipati Aria Praboe Soerjadilaga. Op den 1sten October 1921 de plechtige viering der toekenning van den eernaam Pakoe-Alam, van de benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw en van de bevordering tot Kolonel bij den Generalen Staf van het Nederlandsch-Indische leger. Op 12 September 1931 eindelijk de toekenning van het praedicaat Hoogheid.

Al heeft dit achtereenvolgende eerbetoon, officieele erkenning van 's Prinsen degeelijkheid en ernstige plichtsbetrachting, hem ongetwijfeld voldoening geschonken, innerlijk moet de plichtsbetrachting zelve dezen bescheiden, rechtschapen, heuschen en hulpvaardigen mensch eigenlijk reeds loon genoeg geweest zijn.

Een andere voldoening, en geen geringe, moet het voor hem beduid hebben, waar te nemen, een hoe gullen oogst aan bloem en vruchten het zaad der moderne ontwikkeling, dat zijn grootvader, zijn vader en zijn oom Natadiradja in het gemoed van het Pakoe-Alamsche geslacht deden uitstrooien, heeft gedragen. Wie kent ze niet, de namen der kunstenaars, dichter of musicus, der belangrijke politici, hetzij radi-

caal of conservatief, tot dit geslacht behoorende? En dan zijn daar nog de éérste Javaan die ingenieur, de eerste die academisch gevormd arts werd. De eerste Javaansche dame met Europeesche bevoegdheid als onderwijzeres, maar evengoed de schepper van het Javaansch nationalistisch onderwijs.

Zij allen bewijzen immers de gaven aan dat geslacht eigen. Gelijk, vóór het onder Westersch cultureelen invloed geraakt was, het Pakoe-Alamsche geslacht, — en dat schijnt minder bekend, — in den Isten, den IIden en den IIIden Prins, maar óók in de zonen van dezen laatste, den hooger genoemden P. A. Sasraningrat, en diens blinden broeder, opmerkenswaardige Javaansche dichters en schrijvers, kenners en ontwerpers van dansen en gamelanmuziek, heeft opgeleverd. Trouwens de liefde tot eigen kunst, tot beksan en wajang, is in den jongeren, het eerst door de moderne evolutie aangeraakten, tak gebléven. De dansvertooningen onder Pakoe-Alam V waren beroemd, en ook zijne bereidwilligheid om daar vreemde geleerden van

te laten partij trekken werd ten zeerste gewaardeerd. Zoo heeft de huidige Prins de studiën van verschillende Westersche muziek-kenners zeer bevorderd op het gebied der Javaansche muziek. En uit de nieuwe Rotterdamsche Courant bijvoorbeeld, herinneren we ons brieven, die even enthousiast van het gamelanspel als van den wajang wong aan zijn hof gewaagden. Ook het Java-Instituut heeft daar, nu zeven jaar geleden, bij gelegenheid van zijn Jogjasche Congres, zeer van mogen genieten, gelijk de gasten bij de feestelijkheden in dezen Decembermaand ongetwijfeld wederom zullen doen.

Waar dit Pakoe-Alamsche geslacht, vertakking van de groote Mataramsche familie van Javaansche vorsten zoo kenmerkend gaven vertoont, vruchten draagt, nú eens Oostersch, dàn weer Westersch van aard, daar mag men verwachten, dat, zoo het tot het samenvatten al zijner talenten in één punt geraken kan, het nog op merkwaardige wijze tot de cultureele synthese van West en Oost zal bijdragen.

J. S. BRANDTS BUYS.

Kangdjeng Pangéran Arja Adipati Danoeredja VII,
Papatih Dalem ing Karaton Ngajogjakarta.

KANGDJENG PANGERAN ARJA ADIPATI DANOEREDJA VII, PAPATIH DALEM ING KARATON NGAJOGJAKARTA,

TOEMBOEK 1798/1869 — 1862/1931

door

Dr. TH. PIGEAUD.

Den 26sten December 1931, volgens Javaansche tijdrekening Zaterdag-Pon 15 Roewah Djé 1862, paringkelan Toenglé, woekoe Sinta, mangsa Kapitoe, windoe Santjaja, zal K. P. A. Ad. Danoeredja VII, Rijksbestuurder van Jogjakarta, zijn 64sten verjaardag bereiken, en zijn toemboek vieren.

Hier behoeft niet meer uiteengezet te worden, dat met toemboek aangeduid wordt een samentreffen van geheel dezelfde combinatie van data in de verschillende tijdrekenskundige schalen, die de Javaansche almanak naast elkaar doet voortbestaan, van een week van 5 dagen tot een cyklus van vier maal 8 jaren, ¹⁾. De toemboek van 64 Javaansche jaren (juist, met eenige dagen vershot, 62 jaren volgens de Europeesche tijdrekening), houdt men algemeen voor de belangrijkste. Het is daarom passend bij deze gelegenheid eenige mededeelingen te plaatsen betreffende het geslacht der Adipati's Danoeredja, merkwaardig niet alleen voor de ingezetenen van Jogjakarta, maar ook voor hen die in het algemeen belangstellen in de geschiedenis van deze landen ²⁾.

Men weet dat de Javaansche adat tot nu toe niet of nauwelijks geslachtsnamen kent in den Westerschen zin: namen, op het dragen waarvan alle (manlijke) leden van een geslacht recht hebben, en die zij zelfs verplicht zijn te dragen als de naam, waaronder zij officieel bekend staan. De oude Javaansche gewoonte stemt wat betreft

aanzienlijke geslachtsnamen meer overeen met het gebruik, dat men ook elders wel bij adellijke geslachten vindt: slechts één of enkele manlijke leden van het geslacht dragen den naam, en treden dan ook min of meer als geslachtshoofden op, de overigen hebben zich met andere namen te vergevoegen. Wie den geslachtsnaam zou dragen, bepaalde op Java de Vorst of de Overheid, want het was regel, dat slechts wanneer men een passenden rang of waardigheid bereikt had, den naam aangenomen of de vergunning tot het dragen van den naam verzocht en geschonken werd. Daardoor kwam het vaak voor, dat de naam niet overerfde in de rechte linie, maar overging op neven, schoonzons of soms nog verdere familieleden.

Het gevoel, dat namen een beteekenis hebben, en iets behooren te zeggen over ambt, bediening of waardigheid van de persoon die hen draagt, is in de Javaansche samenleving nog lang niet uitgestorven. Vandaar dat men „hooge” en „lage” namen kan onderscheiden, al naar de bestanddeelen waaruit zij zijn samengesteld. Hiermede staat ook in verband het bekende gebruik, een nieuwen (meestal slechts een „hooger” vorm van den ouden) naam aan te nemen bij het bereiken van een hoogere waardigheid, en het bestaan van zoogenaamde ambtsnamen in de Vorstenlanden. Dit alles behoeft hier niet meer in den breede verhaald te worden, daar het bekend

1) Naar aanleiding van den Toemboek van Z. H. den Soesoehoenan Pakoeboewana X van Soerakarta, in Januari 1929, is hierover het een en ander medegedeeld in Djâwâ IX. 1929, blz. 3.

2) Behalve de bekende gedrukte geschiedwerken heb ik voor het onderstaande gebruik kunnen maken van een

Babad Wirasaba en een Salasilah Kadanoeredjan, in handschrift in 1930 door het K. Bataviaasch Genootschap aangekocht (T. B. G. 71, 1931, blz. 323). Bovendien heb ik aan R. Soedjana Tirtakoesoema Translateur voor de Javaansche taal te Jogjakarta verscheidene inlichtingen van waarde te danken.

genoeg is. Men weet ook dat de Regeering eenige jaren geleden het aannemen van een geslachtsnaam in Westerschen zin verplicht heeft gesteld voor sommige groepen, een maatregel die, dus, wel beschouwd, niet strikt in overeenstemming is met de oude Javaansche gewoonte. Waar deze echter reeds voor een gedeelte vervaagd is, is het ongetwijfeld toe te juichen, dat de Overheid een aanvang heeft gemaakt met het doorvoeren van een regeling, die meer in overeenstemming is met de eischen van den modernen tijd.

In de Javaansche geschiedenis is van deze moderne opvatting van het recht op en de plicht tot het dragen van een geslachtsnaam nog zeer weinig te bemerken. Wanneer in het onderstaande dan ook eenige geschiedkundige mededeelingen worden gedaan over degenen, die den naam Danoeredja gedragen hebben vóór den huidige Rijksbestuurder, is dit slechts gedeeltelijk de geschiedenis van een geslacht in Westerschen zin. Al zijn verscheidene dragers van dezen naam wel aan elkaar verwant geweest, van een overerving in rechte lijn is slechts sprake bij een gedeelte van de Adipati's Danoeredja. De opvatting die langzamerhand heeft post gevat, dat Danoeredja de ambtsnaam is, toekomende aan den Papatih Dalem ing Karaton Ngajogjakarta heeft blijkbaar grooten invloed gehad.

De eerste Rijksbestuurder, die den naam Danoeredja gedragen heeft, was reeds in dienst onder Soenan Praboe Amangkoerat (IV, 1719 — '27) van Kartasoera. Uit het voortreffelijke „Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Djawi", vervaardigd door Dr. Brandes (Verh. K.B.G. 51, 1900) wil ik hier aanhalen eenige feiten uit het leven van dezen merkwaardigen man.

Ki Setradjaja was reeds ten tijde van Soenan Mangkoerat Mas (III, 1703 — '08) Patih bij Pangéran Poeger.

Toen deze den troon beklommen had om te regeeren als Soenan Pakoeboewana I (1704 — '19), vergat hij zijn medewerkers niet. Ki Setradjaja werd Dipati Tjakradjaja (men ziet dat een gedeelte van den ouden

naam bewaard blijft) en Papatih Djaba (de oude titel van de Rijksbestuurders). In den woeligen tijd, die volgde, heeft hij zijn Vorst trouw gediend, voornamelijk te velde, hoewel niet altijd met even goed gevolg. Hij streed tegen het vrij sterk godsdienstig gekleurde verzet van Oost-Java tegen Soenan Pakoeboewana I en zijn opvolger Soenan Praboe Mangkoerat (IV), dat zich concentreerde in Soerabaja onder Dipati Arja Djajapoespita, later Dipati Panatagama. Door gemeenschappelijke krachtsinspanning met de Madoerezen en de Koempeni werd Soerabaja toen ingenomen.

Toen Soenan Praboe Mangkoerat (IV) zijn vader opvolgde in Kartasoera, in 1719, was Dipati Tjakradja nog in Soerabaja. De nieuwe Vorst wantrouwde hem aanvankelijk, maar op voorspraak van den Amral werd hij weer in genade aangenomen; hem werd, toen in Kartasoera de toestand weer wat rustiger was, de naam Dipati Danoeredja gegeven. Onder dien naam is zijn invloed in Kartasoera steeds groot gebleven, ook toen Soenan Praboe Mangkoerat (IV) in 1727 opgevolgd werd door Soenan Pakoeboewana II. De macht van den grijzen staatsman schijnt deze Soenan ten slotte een gevaar voor de rust van het rijk gevonden te hebben. De Koempeni zag zich op aandringen van den Vorst, genoodzaakt in 1733 den ouden Dipati naar Ceylon te verbannen, daarmede althans zijn leven reddende. Hij werd opgevolgd als Rijksbestuurder door Radèn Toemenggoeng Natawidjaja onder den naam Radèn Adipati Natakoesoema, die „schijnt gansch geen kwaad man te wezen, hoewel hij ook gezegd wordt juist de schranderste niet te zijn, en bijgevolg zal moeten dansen naar de pijpen van den geraffineerden Toemenggoeng Tirtawigoena, gewezen secretaris van den Keizer", aldus het oordeel van den Raad extraordinaris Coyett, als kommissaris naar Kartasoera gezonden (De Jonge; Opkomst, deel IX, blz. 219). Deze Toemenggoeng Tirtawigoena is de bekende Javaansche geschiedschrijver Tjarik Badjra van Kartasoera.

Het is niet ondenkbaar, dat de herinnering aan dezen Rijksbestuurder Pangéran Mangkoeboemi ertoe gebracht heeft, toen hij in 1755 als Soeltan Amangkoeboewana de eerste Vorst van Jogjakarta werd, Radèn Toemenggoeng Joedanagara, den Adipati van Banjoemas, een zijner trouwste volgelingen, den naam Danoeredja te geven, bij zijn verheffing tot Papatih Warangka Dalem.

R. T. Joedanagara was de afstammeling van een oud Banjoemas'sch geslacht, en de derde boepati van Banjoemas van dien naam. Hij heette als knaap Bagoes Konting, diende als magang en mantri anom onder den naam Radèn Martawidjaja onder den bovengenoemden Rijksbestuurder Danoeredja in Kartasoera, kreeg van Soenan Mangkoerat Praboe wegens zijn fraaie stem den naam Gandakoesoema. In de oorlogen volgde hij Pangéran Mangkoeboemi. Zijn vader, R. T. Joedanagara II van Banjoemas, stierf in zijn pendapa na een krijgstoct tegen de Soendanezen van Tjidjambé (waarschijnlijk onder Soemedang), waarom hij door zijn nakomelingen Séda mandapa genoemd werd. Na eenige jaren volgde Radèn Gandakoesoema hem op als Toemenggoeng Joedanagara III van Banjoemas.

Het zou te ver voeren, indien hier de geschiedenis van de vorige Adipati's van Banjoemas, de voorvaderen van de Toemenggoeng's Joedanagara, vermeld zou worden. Genoeg zij het mede te deelen, dat dit geslacht, volgens de overlevering, zou afstammen van een Kjahi Adipati Wiraoedaja (of Wiraoetama I) van Pakoewan Wirasaba (in het oude landschap Tjahjana, Boekatédjaja, thans Regentschap Poerbalingga). Dit landschap Wirasaba in Banjoemas is niet te verwisselen met het meer bekende Wirasaba, thans Madjaagoeng in het Regentschap Djombang, midden in het oude Oost-Javaansche land. Adipati Wiraoetama I van Wirasaba Banjoemas werd opgevolgd, altijd volgens de familie-overlevering, door zijn schoonzoon Adipati Wiraoetama II, deze door zijn zoon Adipati Wiraoetama III, deze door zijn zoon

Adipati Soeraoetama, deze door zijn zoon Adipati Wargaoetama I, deze door zijn schoonzoon Adipati Wargaoetama II in den tijd van den Kraton van Padjang. Deze heeft den bijnaam Dipati Mrapat gekregen, omdat onder hem het gebied in vieren werd gesplitst: Senon (tusschen Soekaradja en Poerwardja), Wirasaba, Pandjer (in Keboemèn) en Andjavar (ten Z. van Banjoemas). Hij stichtte ook de plaats Banjoemas, op een plek die Alas Mangli heette, bij een tembaga-boom. Dipati Mrapat werd opgevolgd door zijn zoon Adipati Djanah I van Banjoemas, deze door zijn zoon Ngabèhi Martasoera, Adipati Djanah II, deze door zijn zoon Adipati Martajoeda, deze door zijn zoon Kjahi Toemenggoeng Joedanagara I, later genoemd Séda masdjid, omdat hij ten tijde van Soenan Mangkoerat II in de moskee van Kartasoera gedood werd. Van hem was Toemenggoeng Joedanagara II Séda mandapa een zoon.

Deze Toemenggoeng's Joedanagara van Banjoemas zijn dus niet te verwisselen met den wellicht meer bekenden Mas Ranga Joedanagara van Semarang. Deze heette oorspronkelijk Mertanaja, hij was reeds Boepati van Semarang onder Soenan Mangkoerat II (1677 — 1703); als aanhanger van Pangéran Poeger aan wien deze veel te danken had, werd hij bij diens troonsbestijging als Soenan Pakoeboewana I, in 1704, Adipati Soeraadimenggala van Semarang.

R. Adipati Danoeredja I, de eerste Rijksbestuurder van Jogjakarta, stierf hoogbejaard in 1799; hij werd opgevolgd door zijn kleinzoon R. Toemenggoeng Martanagara, als Rijksbestuurder geheeten R. Adipati Danoeredja II. Deze heeft de bijnaam Séda kadaton gekregen, omdat hij in verband met de troebelen in den Kraton van Jogja tijdens de regeering van Soeltan Amangkoeboewana Sepoeh (II, 1792 — 1812) en het ongehoogen met Maarschalk Daendels en Gouverneur Generaal Raffles, gedood is in 1811 (Veth, Java II, uitg. 1912, blz. 300).

Van dezen R. Adipati Danoeredja II Séda Kadaton is de huidige Rijkbestuurder een achterkleinzoon, geheel in de manlijke

lijn. Met recht kan men dus zeggen, dat hij behoort tot een der oudste onder de geslachten, die een belangrijke rol gespeeld hebben in de geschiedenis van het Zuid-Westen van het Javaansche land. R. Adipati Danoeredja VII heeft voor zijn benoeming, in 1911, den ouden geslachtsnaam Joedanagara gedragen. Hij had reeds recht op de titels Pangéran Arja als kleinzoon van Soeltan Amangkoeboewana VI, in de vrouwelijke lijn.

Om het overzicht over de dragers van den naam Danoeredja, en daarmee over de Rijksbestuurders van Jogjakarta, niet onvolledig te laten, wil ik hier ook nog de tusschenliggende generaties kortelings vermelden.

Toen Adipati Danoeredja II gedood was, in 1811, verving Soeltan Amangkoeboewana II Sepoeh hem door zijn paman, een jongeren zoon van Danoeredja I, vroeger Mas Rija Mandoera, later Kjahi Toemenggoeng Sindoenagara geheeten. Dit geschiedde echter zonder voorkennis van de Koempeni. De nieuwe Rijksbestuurder droeg den naam Danoeredja III of later Adipati Adipoerwa. Na korten tijd moest hij echter aftreden, in verband met de Jogja'sche ongeregelheden in den tijd van Daendels en Raffles, om vervangen te worden door R. Toemenggoeng Soemadipoera, te voren Boepati madjegan van Djapan (het huidige Madjakerta), die ook den naam Danoeredja aannam. Adipati Adipoerwa trok zich terug naar zijn landen in Ngroma (Gombong en Karanganyar in Bagelèn).

R. T. Soemadipoera, de tweede van dien naam, stamde, ofschoon niet in de manlijke lijn, af van den bekenden Toemenggoeng Djangrana (Djajèngrana) van Soerabaja, die een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld in den strijd tegen Adipati Wiranagara (R. Soerapati, Ki Oentoeng) en zijn zonen in den Oosthoek ten tijde van Soenan Pakoeboewana I (Poeger, 1704 — '19). De in het bovenstaande reeds genoemde Arja Djajapoespita was een broeder van dezen Toemenggoeng Djangrana, en zijn opvolger in Soerabaja. Hun geslacht leidden zij af

uit het oude Oosthoekse rijk Blambangan. Ofschoon R. T. Soemadipoera I, de vader van den Rijksbestuurder, reeds in Jogjakarta in dienst was geweest, als Patih Kadipatèn, kon zijn zoon daar toch nog als vreemdeling gelden.

R. T. Soemadipoera, R. Adipati Danoeredja IV (of III, wanneer men Adipati Adipoerwa niet mederekent, omdat die niet in alle vorm benoemd is door de Regeering) werd in 1847 om verschillende redenen door de Regeering ontslagen, echter met behoud van pensioen, en met begiftiging met den naam en titel Pangéran Arja Koesoemajoe-da. Hij werd opgevolgd door R. Toemenggoeng Gandakoesoema, een jongeren zoon van Adipati Danoeredja II Séda Ngadaton, onder den naam Adipati Danoeredja IV. Hiermede kwam het oude geslacht der Joedanagara's dus weer op het kussen, al zij het in een jongere linie.

Deze Adipati Danoeredja IV, rijksbestuurder van 1847 — 1879, heeft den roem van zijn geslacht opgehouden in den dienst van drie Soeltans: Amangkoeboewana V (1822 — '55), Amangkoeboewana VI (1855 — '77) en Amangkoeboewana VII (1877 — 1921). Hij was Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, en corresponderend lid van het Bataviaasch Genootschap; in Jogjakarta beleefde hij het bestuur van 10 Residenten. In 1879 nam hij pensioen; toen werd hij begiftigd met den naam en titel Pangéran Arja Djoeroe, waaronder hij het meest bekend is. Hij overleed in 1884, een talrijk nageslacht achterlatende.

Pangéran Arja Djoeroe stamde, in de vrouwelijke lijn, ook nog af van de Adipati's Soeraadimanggala van Semarang, waarvan de eerste, onder Soenan Mangkoerat II (1677 — 1703) ook Joedanagara geheeten heeft, zooals boven reeds vermeld werd.

De opvolgers van dezen Adipati Danoeredja IV behoorden echter weer niet tot het oude geslacht. In 1879 werd tot Rijksbestuurder benoemd een kleinzoon van Soenan Amangkoeboewana II, een zoon van diens jongsten zoon P. A. Adinagara. Ofschoon ook de vorige Rijksbestuurders, sinds Adi-

pati Danoeredja I trouwde met een dochter van Soenan Praboe Mangkoerat, telkens weer verzwagerd waren aan het Vorstenhuis, was het in Jogjakarta nog niet voorgekomen, dat een kleinzoon in de manlijke lijn van een Soeltan Rijksbestuurder werd.

R. A. Danoeredja V heeft zijn ambt ook vrij lang vervuld, van 1879 tot 1899. In dat jaar werd hij opgevolgd, nog niet door een afstammeling uit het oude Banjoemas'sche geslacht, maar door een afstammeling van de Toemenggoeng's Nitinagara. In de vrouwelijke lijn stamden deze weer af van een geslacht, dat herkomstig was uit Soemi en Katégan, oude landschappen niet ver van Soerabaja. Pas in 1911 kwam met den huidige Rijksbestuurder, K. P. A. Ad. Danoeredja VII, weer een afstammeling van het oude geslacht der Toemenggoeng's Joedanagara van Banjoemas het hoge ambt van Papatih Dalem ing Karaton Ngajogjakarta vervullen.

Ten slotte zij hier nog in het kort melding gemaakt van een merkwaardige overlevering, die verbonden is aan een poesakakris van het geslacht der Joedanagara's. Ofschoon op het eerste gezicht de talrijke Javaansche overleveringen weinig zin hebben, en nauwelijks de moeite waard zijn om opgeteekend te worden, anders dan als merkwaardigheden, is het toch aan te nemen, dat in vele ervan bewaard zijn oude verhalen, van mythischen aard, die in vroeger tijd, nog onbeïnvloed door Hindoeïsme of Islam, van diepe religieuze betekenis geacht werden. Daarom is het voor onze kennis van deze oudinheemsche Javaansche samenleving van veel belang, dat alle oude Javaansche overleveringen verzameld worden, voordat zij geheel vergeten en verdwenen zijn. Ook al hebben zij op het eerste gezicht nauwelijks eenigen zin, door vergelijking met andere min of meer gelijklopende verhalen zal het op den duur, wanneer genoeg bijeengebracht is, waarschijnlijk mogelijk blijken veel te verklaren, wat thans nog duister of onzinnig lijkt. Dat vele dezer overleveringen in verband wor-

den gebracht met de Wali's, de legendarische bringers van den Islam, bewijst volstrekt niet, dat de verhalen op zich zelf niet oud zijn. Het is wel als zeker aan te nemen dat veel, juist van de meest ouderwetsche verhalen uit den ouden tijd in Midden-Java, zich heeft vastgezet om deze figuren, die, vooral in het eerste tijdperk van den Islam op Java, zulk een groote plaats hebben ingenomen in de gedachten der bekeerden.

De hieronder medegedeelde overlevering, helaas wel zeer beknopt, heeft betrekking op een poesaka-kris, geheeten Kjahi Poerbanijat. De overlevering luidt, dat deze kris oorspronkelijk Gadjahéndra heette, en het eigendom was van Praboe Moendingsari van Padjadjaran. Later kwam de kris in handen van een zoon van dezen Vorst, slechts Radjapoetra genoemd. Deze zou zich aan religieuze afzondering gewijd hebben (bangoen tapa), wonende in een grooten boom in de bergen ten Noorden van Gombong. Aan den voet van dien boom waren twee vijvertjes (bloembang), het eene wat hooger gelegen dan het andere. Zijn kris Gadjahéndra zou de Radjapoetra daar hebben doen veranderen in een koetok (de bekende zoetwater visch), dien hij liet zwemmen in het hoogst gelegen vijvertje. Hij zelf verdween geheel; slechts een dof gonzend geluid (goemrenggeng) zou hebben kunnen doen vermoeden, dat er zich een levend wezen in den boom ophield.

Een zoon van den Adipati van Banjoemas, Radèn Djanah, die zich ook geroepen gevoelde eenigen tijd in religieuze afzondering door te brengen, vertoefde reeds verscheidene dagen aan den voet van den boom, voordat hij door dit gonzende geluid ertoe gebracht werd te onderzoeken, wat er zich in den boom bevond. Hij ontdekte toen den Radjapoetra. Deze nam hem als leerling aan, openbaarde hem de toekomstige grootheid van zijn geslacht, en schonk hem den poesaka-kris Gadjahéndra. Radèn Djanah moest daartoe den koetok uit het vijvertje visschen. Toen hem dit gelukt was, deed de Radjapoetra den visch weer veran-

deren in den kris Gadjahéndra, die zoo het eigendom werd van Radèn Djanah.

De Radjapoetra werd sinds dien tijd, wegens het gonzende geluid waardoor hij ontdekt werd, Kjahi Grenggeng genoemd. Hij verliet zijn boom en ging zich vestigen in Tasik Malaja, waar hij vele volgelingen kreeg, ook stierf en begraven werd. Toen dit den inmiddels Adipati geworden Radèn Djanah ter oore kwam, liet hij het lichaam van zijn geliefden leermeester echter opgraven en overbrengen naar Banjoemas, niettegenstaande de lieden van Tasik Malaja zich er met de wapenen tegen trachtten te verzetten. Na zijn dood werd Adipati Djanah ook naast zijn leermeester begraven. Sinds dien is de kris Gadjahéndra een poesaka van de nakomelingen van Adipati Djanah van Banjoemas gebleven.

Slechts in den tijd van onrust en oorlogen, waaruit Jogjakarta moest ontstaan, is de poesaka-kris tijdelijk in vreemde handen gekomen. Hij kwam in het bezit van Soenan Amangkoeboewana I, naar deze heeft hem teruggeven aan den rechtmatigen eigenaar, den eersten Rijksbestuurder Adipati Danoeredja, echter met de bepaling, dat de kris, als poesaka kapatihan voortaan Kjahi Poerbanijat zou heeten.

In deze overlevering zijn zonder moeite reeds dadelijk eenige zaken aan te wijzen, die niet zonder beteekenis zijn, wanneer men zich te binnen brengt, dat aan den poesaka kris in de Javaansche geschiedenis zoo vaak de waarde van een teeken van adel, een symbool van macht, een „ornamentsstuk” of rijkssieraad gegeven blijkt te wezen. Het is hier echter niet de plaats om verder na te gaan wat de zin kan zijn van de gebeurtenissen, die deze overlevering verhaalt. Uit het bovenstaande zal reeds genoegzaam gebleken zijn, welk een belangrijke plaats het geslacht der Toemenggoeng's Joedanagara van Banjoemas en der Adipati's Danoeredja van Jogjakarta in de nieuwere Javaansche geschiedenis heeft ingenomen. Het ware te wenschen, dat over vele der andere oude geslachten, waarvan afstammelingen thans nog leven en veelal hooge waardigheden bekleeden, even uitvoerige en nauwkeurige berichten ter beschikking stonden. Dat zou het mogelijk maken de geschiedenis van Java meer „levend” te schrijven, dan tot nu toe geschied is, en met passende aandacht voor de wijze waarop landgenooten en nakomelingen van de handelende personen de gebeurtenissen hebben beschouwd.

De bij dit opstel behorende bijlagen zullen opgenomen worden in de volgende afleveringen van Djawa, no. 5 en 6 van dezen jaargang.

SNORREPIJPERIJEN ¹⁾

door

J. S. en A. BRANDTS BUYS — VAN ZIJP.

(22) *De Kowangan (Tjlempoengan).*

Tien jaren lang heeft ze ons door het hoofd gedwaald, de mededeeling van een vriendin, dat hier op Java (waar?), de jongentjes (welke?), soms aan hun groote hoeden (van wat voor model?), een draad, een snaar (of waren het snaren?) vastmaakten en daar geluid uit haalden (hoe?). Maar het wilde ons aanvankelijk volstrekt niet gelukken, er meer van aan de weet te komen, zoodat het ding langzamerhand voor ons iets als een spooksel werd, en we begonnen te denken, dat het goed-en-wel dóód zou wezen, en ons dààrom tempteerde met de hardnekkige onvatbaarheid van een schim.

Totdat eindelijk ons iemand althans iets naders wist te vertellen: Dat dat hoofdeksel, soms gepromoveerd tot snarenspeel, de „*pajoeng bèbèk*” moest zijn, dus letterlijk: het eendenregenscherm (of -zonnescherm, naar men verkiest). Ter verklaring werd er nog bij gezegd: „*tjaping botjah angon bèbèk*”: de hoed der eendenhoeders. Dát ding kenden we wel, hadden het ook wel waargenomen hier in de buurt (voorbij Sragèn). Beter dan de qualificatie van hoed past er die op van regenkap ²⁾: Naar men aan twee onzer photo's zien kan, dekt het

veel méér van den drager dan het hoofd alléén, n.l. het gróóteste deel zijner keerszijde, ja, als hij neerhurkt, — gelijk hij, den rug naar den wind gedraaid, bij hevige regenvlagen pleegt te doen, — dekt het den rugkant zelfs gehéél; (we meenen dan ook weleens te hebben hooren zeggen „*pajon bèbèk*”, wat eendendàkje beduiden zou).

Bladerend in het „Jav.-Ned. Handwoordenb.” van Gericke en Roorda, wat dit over het quaestieuze ding bevatten mocht, vonden we (i. v. *bèbèk*), dat „*pajoeng bèbèk*” een eendenweidershoed zou zijn, die nek en rug bedekt, en gewóónlijk uit gevlochten kokosblaren bestaan zou. Dit laatste klopt niet met het door ons geobserveerde. Ook hooren we door Javanen wel van (verouderde) groote hoeden, uit klapperblad vervaardigd, spreken, maar die waren rond. Toch laat zich de mogelijkheid, dat dit materiaal ook voor regenkappen gebruikt is, natuurlijk niet loochenen; (zie ook op blz. 130). L. c. wordt nog vermeld, dat het ding volgens Rhemrev hetzelfde moet zijn als de „*toedöeng (of topi) kowangan*” (dus: kowanganluifel of -hoed). I. v. kowangan geeft het H. w. b. op, dat de toedöeng

1) Voor „Snorrepijperijen” No. 1 — 17 zie „Djāwā” IV (1924), blz. 19 — 28; voor No. 18 — 21 zie Dj. VI (1926), blz. 328 — 331; vgl. ook Dj. VIII (1928), blz. 65 (bis). En voorts nog „Toeters en Piepers” in Dj. IV (1924), blz. 311 v, Dj. VI (1926), blz. 27 v, 76 v, 318 v.

2) Gräbner rekent matten en regenkappen, bestaande uit aaneengenaaide reepen pandanusblad tot de leitmotive van zijn „Melanesischen cultuurkring”: deze laatste (anders genaamd de „Bogenkultur”), zou zijn uitgangspunt vermoedelijk in Indonesië gehad hebben. Mag dit eigenaardige „kleedingstuk”, dat den grondslag van het gezochte muziekinstrument geleverd heeft, ondanks het afwijkende materiaal met de door Gr. bedoelde kappen worden in verband gebracht? Het algemeene principe lijkt nogal voor de hand te liggen, ja schijnt door het werkvolk in Holland te worden geïmproviseerd, wanneer het een gonjezak over het hoofd slaat, om dit, maar (zoover de zak dan reikt) ook den rug, voor regen te beschutten. En de bamboematten, door zekere volken in

den Oostelijken Himalaya „als regendaken” over het hoofd „gestulpt”, zouden ook wel iets dergelijks kunnen wezen. De volwaardige verwezenlijkingen van het beginsel, de capuchonachtige hoofddeksels, aan de rugzijde ver genoeg verlengd om den achterkant van den drager in aanzienlijke mate te beschermen, schijnen echter vrij zeldzaam. Momenteel kunnen we er geen nader in de buurt vinden dan die kappen van de Salomonseilanden en daaromtrent. (Zie „Illustrierte Völkerkunde” herausgegeben von Dr. Georg Buschan Stuttgart 1923, II, I, blz. 161, 453, 59, 61). En voorts alleen nog (van stroo, met een lang onderkleed van hetzelfde materiaal) in Spanje, (Galicia). Zie „The National Geogr. Mag.” LIX (1931), kleurplaat V na blz. 112).

Bepaling der (cultuur)historische positie van onze Javaansche regenkappen, — waarop voorloopig weinig kans schijnt te zijn! — ware te wenschen, daar we zoo tot op zekere hoogte een terminus a quo zouden krijgen voor het ontstaan van het muziekinstrument in quaestie.

kowangan meestal van tjaloempring is gemaakt, dus van de afgefallen scheeden, die aan de knopen van (i. c. grootmodels) bamboestengels hebben gezeten; (dat materiaal zagen ook wij er aan gebruikt). Ons werd nog door een Javaan, afkomstig uit het Zuid-Jogjasche (reg. Bantoel, o.d. Krètèk) als naam opgegeven „oendoeq”, op welk woord het H. w. b. vermeldt een (van bamboe of van pisangstammen vervaardigd) schutdak, dat aan het spietsen van een tijger te pas komt; maar volgens Dr. Pigeaud beduidt het woord in het algemeen schutdak. Ten slotte vonden we in onze aantekeningen nog een naam, n.l. „pajoeng kroedoeq” en volgens het „Pract. J.-N. W. b.” door P. (en P. Ant.) Jansz is „kroedoeq” „een lange mantel met halskraag”, volgens het H. w. b. een „dek-kleed, elk kleed om het geheele lijf te overdekken”.

Bij dit resumeeren hebben we dus niets gevonden van snaren of muziek. Deze schriftelijke zegslieden kennen blijkbaar geen „muzikaal” gebruik van de regenkap. De eene mondelinge uit Zuid-Jogja wèl. Toch schijnt ook de door hem aangebrachte naam niet specifiek te zijn, niet het werktuig in zijn (mogelijke) muzikale functie aan te duiden, immers duidelijk te doelen op het model, of in ieder geval op het praktische gebruik als beschutting. Wat den naam kowangan (topi kowangan) betreft, dien het, blijkens het H. w. b. deelt met „een water-insect, op een kleine kakkerlak lijkende, maar met een harde schaal”, misschien is het starre ding wel om zijn vorm met dat dier vergeleken; (zie later). Waar heet dit echter op zijn beurt naar? Wat zit er in het grondwoord? Het is toch niet soms een snòrend insect, zoodat hier wellicht tòch een klankschilderend element zou opduiken? Overigens moge er aan herinnerd worden, dat de (gonzende) snáárvlieger (of meer speciaal de snaarboog daarvan?) op Bali gowangan (en op Java sowangan) heet.

Maar we zijn onszelf voorbijgelopen: Voor het oogenblik hadden we dat raadsel-

achtige snáárinstrument nog niet in handen, doch alleen de vage verzekeringen, dat er inderdaad iets dergelijks moest bestáán. — Daarna verheugde ons echter Walter Spies met de mededeeling, dat hij het ding met eigen oogen en ooren had zien en hooren bespelen, nog niet zoo heel lang geleden in het Wánásábásche, en het als geluidgevende agentia niet alleen snaren, doch ook eigenaardige trillende bamboeknippen had. — Niet veel later slaagde een schrandere Indische oude-dame van onze kennis, Mevr. Roskott - Krämer erin, een boereman uit het Bantoelsche met zoo'n instrument te ontbieden naar Jogjá; maar daar we ook om een spèler gevraagd hadden, en hij tot bespeling ervan onbekwaam bleek, zond ze hem ermee weg, waarna hij verder absoluut onvindbaar bleef. — Vervolgens troffen we, gewaarschuwd door Dr. Pigeaud, in het handschriftelijke album met platen en onderschriften, behelzende Javaansche straat- of kampoengvertooningen, — tot stand gekomen door het initiatief van Ir. Moens, het instrument enkele keeren aan, terwijl het ook genoemd bleek in notities betreffende oude spelen e.d., door Dr. Kraemer opgeteekend uit den mond van R. M. Djájádipoerá, den Jogjaschen kunstkenner. Tenslotte kwamen we over de zaak te spreken met den heer Holwerda, a.r. van Bájálali, die meende dat het instrument nog vrij algemeen verspreid moest zijn, maar het zelf vooral goed kende uit het Magelangsche, en dan speciaal uit de streek tegen den Merbaboe op.

Zoo gingen we dan onlangs op zoek, den nieuwen autoweg langs, die van Sálátigá over het zadel tusschen Merbaboe en Telémájá naar Magelang loopt. Héél zeker te zullen slagen voelden we ons niet. Want het was alweer een jaar of 12, 15 geleden, dat de heer Holwerda daar complotjes van vijf of zes jongentjes, ieder met zoo'n ding, samen had hooren musiceeren.

En hoewel we de voorstelling, dat de Javaansche kùnstmuziek gevaar van afsterven zou loopen, reeds aan te treffen

tegen 1890 bij Groneman en Land¹⁾, voor onjuist, en door het sedert vervloden tijdperk voor weerlegd houden, en we dit gevaar ook voor de toekomst niet duchten, — tenzij de moderne Javanen een mate van slappe onzelfstandigheid, karakterloosheid, een inferieure zucht tot navolging, een gebrek aan trots en aan zelfbewustheid mochten gaan vertoonen, die hun, gelukkig!, niet eigen is, — met de volksmuziekjes e.d. is het wat anders. Daarvoor beduidt een decennium thans helaas véél.

Dat werd in dit geval ook bewaarheid. Want wel troffen we menschen aan, die zulke regenkappen konden besnaren en bespelen, maar dat waren geen kinderen, doch lieden die het zich blijkbaar herinnerden uit hun jeugd, „de kinderen van vroeger”, zooals de behulpzame *dèn loerah* van het dorpje, dicht over de grens tusschen Semarang (*Sâlâtigâ*) en Magelang, zei.

Op onze navrage schreef hij het uitsterven van het instrument toe aan het feit, dat de ontginning, de uitbreiding van den landbouw in die streek daar het houden en hoeden van vee sterk had doen afnemen; en voorts, vooral, aan de school. Ja de school hééft hier inderdaad heel wat op haar domme geweten. Maar ze toont thans immers neiging zich te bekeeren! De 2de-Klasse- en de Holl.-Inl.-Scholen hebben nu tenminste den Javaanschen kunstzang en de Javaansche kinderliedjes en -spelletjes ingevoerd als leerstof. Maar de *désa*-, de eigenlijke volksscholen moesten ook in die vernieuwing betrokken kunnen worden. Ze reiken het diepst in de lagen, waar nog aardige dingen van oude volkskunst en volksgebruiken leven, kunnen dus het meeste kwaad daaraan doen, en zullen, juist om de miniemheid van het beetje schoolkennis, dat ze bijbrengen, vermoedelijk méér dan een hooger staand onderwijs, in de kinderen het gevoel gaande maken,

1) Dr. J. Groneman „De gamelan te Jogjakartâ”, met een „Voorrede over onze kennis van de Javaansche muziek” door Dr. J. P. N. Land, Verh. Kon. Ak. v. Wet. afd. Lett. XIX, 1890; zie het slot der voorrede, en het begin der verhandeling.

dat die oude dingen iets mals zijn, iets om zich voor te gêneeren. Richt de school er zich echter eenmaal op, den Inheemschen zang te helpen bewaren, dan zou ze heel gemakkelijk zulke eenvoudige instrumentale dingen als dit snarenspeel, in wezen kunnen helpen houden. Ja, wat ware er tegen, wanneer een schoolmeester op plaatsen, waar deze regenkappen nog wél bekend zijn, maar het corresponderende snarentuig niet, (hetgeen vermoedelijk zeggen wil: niet méér, — want we hebben reden om aan te nemen, dat dergelijke instrumenten op Java wijd verbreid zijn geweest —), wat ware er tegen, dat de schoolmeester den kinderen léérde, hoe er, zònder kosten, en zònder kunstvaardigheid, aardige speeltuigen van kunnen gemaakt worden, waar ieder normaal muzikaal begaafd Javaansch kind zichzelf in een minimum van tijd op kan leeren musicceeren en gamelanwijzen of anderszins spelen?

Komen we nogeens in de buurt, dan moeten we het er dààr toch alvast eens met den dorpsschoolmeester over hebben, en zullen ook eens probeeren, of een wedstrijd met prijzen, uitgeschreven onder de schoolkinderen, het spelen van het instrument er niet weer opgang kan helpen.

Maar, na deze betrekkelijke uitwijding, ter zake!

Men bleek daar in het dorp óók geen werkelijk specifieke naam voor het ding als muziekinstrument te kennen, noemde een besnaard exemplaar echter, ter onderscheiding, „*tjlempoengan*”, wat dus zooveel wil zeggen als namaak-tjlempoeng. De echte tjlempoeng is, naar de lezer wel weten zal, de cither uit den gamelan. Daar ons instrument, voor zoover bekend is, géén eigen stijl van spelen, musicceeren heeft, is die verwijzing naar het Javaansche orkest nog zoo gek niet. Maar dat bij dit, ongetwijfeld zeer oude, ding een echte oude eigen naam ontbreekt, blijft toch wel jammer. (Voor namen zie men nog blz. 142)

Wat nu de kap betreft, die secundair tot muziekinstrument zal worden gemaakt, deze bestaat allereerst uit een frame, een

geraamte van bamboelatten, dat aan de binnenzijde van het voltooid ding zichtbaar blijft. De latten zullen circa 1,5 of 1,8 c.M. breed zijn. Ze worden op de eenvoudigst mogelijke wijze — aldoor met de kruising neer, op, neer — tot een soort hekwerk vervlochten, met vierkante mazen van omtrent 5,5 c.M. wijd (langs de binnenzijde gemeten). De bastkant der latten is de zichtbare. Op onze schemata hebben we de breedte der latten ter verduidelijking verwaarloosd, een lat voorgesteld door een enkele lijn.

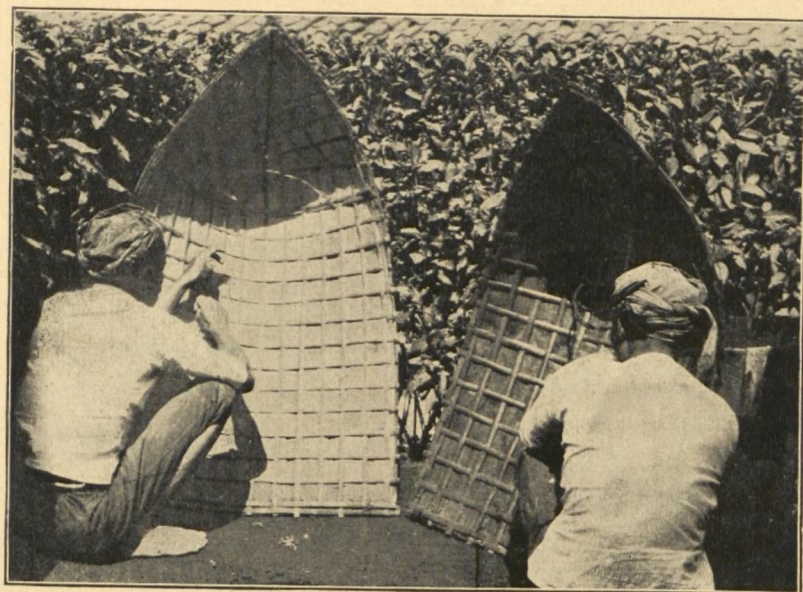
Zooals men ziet, verloop en ze aanvankelijk eenvoudig horizontaal of verticaal. Bij het eene, kleinste exemplaar is, van onderen af geteld, de 13de lat de laatste gewoon-horizontale. Hierbij houde men er rekening mee, dat de onderste, dus randlat, verdubbeld is, maar hier slechts voor één geteld wordt. Bij het grootste exemplaar is de laatste horizontale lat de 14de en blijkt zelf óók verdubbeld, (de 13de van het andere exemplaar echter niet). Verder zijn (bij beide exemplaren) de twee uiterste verticale latten, weer rand-latten dus, dubbel. In alle gevallen, dat twee latten elkaar verdubbelen, versterken, zijn ze tegen elkaar in gevlochten. Als extra versterking dier buitenste verticale, of beter gezegd, van die twee spitsboog-latten, is er ook aan de keerzijde der kap een, wat bredere, bamboelat (van zeg 2,5 c.M.), langs den omtrek bevestigd. Desgelijks langs den onderrand. Mee betrokken in de vervlechting is ze natuurlijk niet. Boven het door de laatste „horizontalen” aangegeven niveau worden de oorspronkelijke verticalen tot horizontalen van het hek-vlechtwerk gemaakt. D.w.z. de eerste verticaal rechts van het midden is scherp naar links, en de eerste links scherp naar rechts gebogen, en ze vormen daarbij samen de 15de horizontaal; (dit geldt voor het groote exemplaar; bij het kleinere is het de 14de). Niet slechts naar den overkant en hoekig-om zijn de bedoelde latten gebogen, maar tevens vrij sterk naarvoren, zoodat de bocht van het oorspronkelijk kromverticale vlak

der kap, — waar we in het bovenstaande (en in het projectie-schema) geen rekening mee hielden, maar die heelemaal onderaan reeds aanwezig is, — naar boven toe veel sterker wordt, en het vlak ook naarvoren overgebogen raakt. De wegbuiging der latten naar links of rechts is bij het kleinste exemplaar scherper dan bij het andere, ja de nieuwe „horizontalen” loopen daar aanvankelijk zelfs wat néér. Overigens wordt bij allebei de exemplaren die dwarsbuiging naarmate men op een hooger niveau komt flauwer, en wel bij het grootste exemplaar vrij vlug, waardoor de latten algaauw even min horizontaal als verticaal zijn, doch net daar tusschen in; (bij het kleinste veel minder vlug). De 6de verticaal rechts van het midden zou bij het kleine exemplaar tegelijk de 19de horizontaal links moeten voorstellen, maar passeert de middellijn niet meer, blijft rechter randlat. Eveneens brengt bij de groote kowangan de 7de linksche verticaal het niet meer tot 21ste „horizontaal” rechts. Dit groote exemplaar schijnt nog een tamelijk kort extra stuk bamboelat ter versterking binnen-bovenaan te hebben zitten, mee ingevlochten in het raamwerk, min of meer nauwkeurig volgens de middellijn der kap, de hoogste vier middelste vierkanten van het geraamtehek diagonaal doordeelende; maar feitelijk is dit het omgeknakte eind van de rechter randlat.

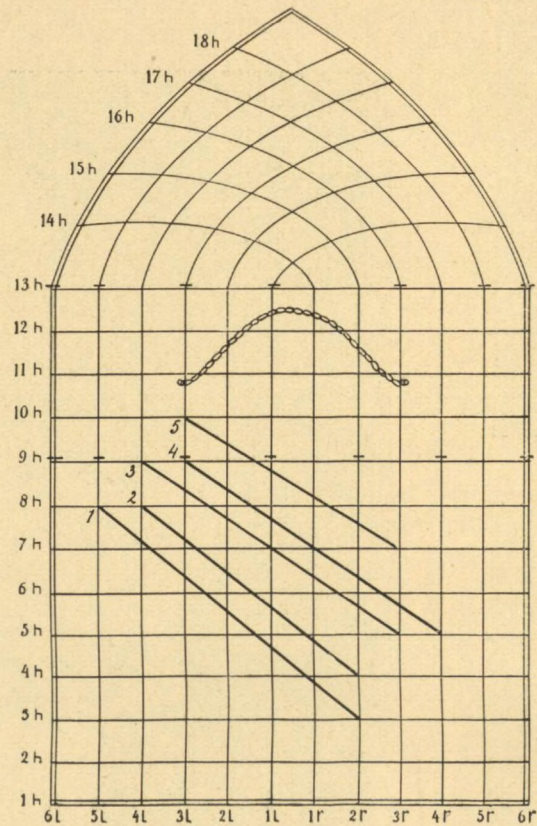
Tot zoover het skelet. Bekleed was het inderdaad met bamboeschutblaren; men kent ze wel, die eigenaardige stomp-afgeronde schildvormige groote schubben met een glans, tusschen die van zijde en ivoor, en met hun kleur tusschen ivoor en zilver in, waar de grond in bamboebossen dik vol mee kan liggen. Aan die instrumenten zijn ze hun fraaie kleur en lustre kwijt helaas. Die bekleeding is twee of meer lagen dik. Precies weten doen we het niet: Gelegenheid de vervaardiging ervan te observeeren hadden we niet; en we hebben géén plan een onzer exemplaren te seceeren. De blaren in quaestie, — voor we het vergeten, onze Zuid-Jogjasche zegsman wil

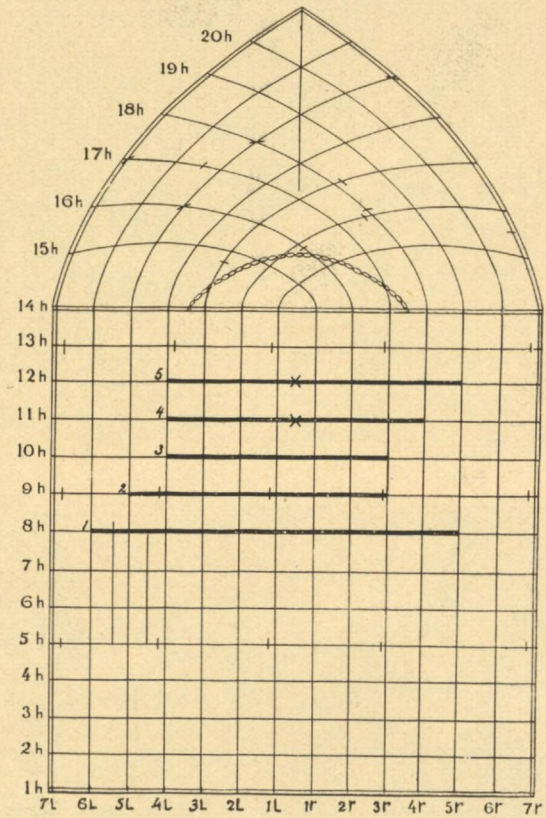
Kowangan.

Tjlempoengan.

Kleinste tjlempoengan.

Grootste tjlempoengan.

weten, dat er óók wel groote boomblaren, n.l. die van de gajam d.i. inocarpus, voor worden gebruikt, — zijn circa 30 — 35 c.M. lang bij 20 — 25 breed, en ze liggen in tamelijk regelmatige horizontale rijen; die van den buitenkant met hun smalste einde onder, die aan den binnenkant met hun breedste. Ze grijpen dakpansgewijs over elkander, de hogere rij over de lagere, en gewoonlijk een rechter over een linker blad, en we tellen 4 rijen in het rechtstandige deel der grootste kap van buiten gezien. Het overluifelende, puntige en quasi-horizontale, gedeelte heeft blijkbaar tot passen en schipperen bij de rangschikking gedwongen. (Aan den binnenkant grijpt een lagere rij over een hogere, en rechts over links.)

Blijkens mededeeling van onzen Bantoelschen Javaan, worden bij het maken dezer kappen die blaren er nat opgebracht; (droog hebben ze een tamelijk sterke welving en zijn ze vrij broos; misschien verandert dit door opweken). Ze worden niet aanelkaar genaaid of gepind, maar langs den onder- en de beide zijkanen der kap zijn de uiterste blaren geklemd tusschen het inwendige geraamte en die contralatten.

Al zijn ze dan niet genaaid of gepind, toch is er nog wel nader gewerkt aan de bevestiging der rijen van dat bekleedingsmateriaal. Daarvoor dienen namelijk smalle latjes van bamboe, (ze zien er uit als riempjes, ongeveer 4 m.M. breed), die, zèlf horizontaal, maar onzichtbaar, verlopen op het niveau van de 5de, de 9de en de 13de horizontaal. (Hóóger, dat wil zeggen in het óverstekende dakdeel, zal er ook wel iets van die orde zijn, maar dat is niet best na te gaan.) Ze liggen in de buitenlaag der bekleeding, n.l. telkens daar waar een hóógere rij van die bladschilden over een lagere heengrijpt, — dus ónder een bovenste en boven een onderste rij. Hun beide uiteinden zijn weer bevestigd, (geklemd?, of mee-gevat? in een daar terplaatse aanwezige touwknoop, waarover zoostriks méér), tusschen de randboog- en de contra-latten.

De functie dezer bamboeriempjes wordt begrijpelijk, als men aan den binnenkant der kap observeert, dat terweerszijde van de zoojuist opgesomde horizontale bamboelatten stellen gaatjes zijn aangebracht; dus telkens één erboven en één eronder, de lagen van het bekleedingsmateriaal doorborend. We tellen, verdeeld langs ieder dier horizontalen, vijf van zulke gaatjesparen. Door ieder zoo'n stel gaatjes nu is een dun, mager reepje bamboe, quasi een bamboetouwte gehaald, dat dus, binnen, om de geraamtelat, en, buiten, om het horizontale bamboeriempje hééngrijpt, deze beide aan elkander bevestigend en de tusschenliggende bladlagen meteen vastklemmende. Zoo'n „touwte" is toegeknoopt aan den buitenkant waar het knoepje dus verborgen wordt door den bedekkenden onderrand van een bladlaag; aan den binnenkant krijgt men alleen het, circa 2 c.M. lange, verticale stukje te zien, dat de horizontale bamboelat in quaestie overbrugt. Dergelijke doorsteken zijn er ook te zien hier en daar in het bovenste gedeelte, het plafond der kap, maar ze liggen daar zeer onregelmatig: Zie het schema, waarin ze door korte streepjes zijn aangegeven; (die van de 9de horizontaal moeten natuurlijk ónder snaar 2 worden gedacht).

Het voorgaande betreft speciaal het grootste exemplaar. Bij het kleinste zijn er veel minder van dergelijke doorsteken, bindingen. Ook verlopen die niet verticaal doch horizontaal. Vermoedelijk zijn het de „bamboeriempjes" zèlf, die daar dóór de bladlaag zijn gerégen.

De zooëven besproken constructie-elementen vormden als het ware het twééde, het intermediaire, verstijvingssysteem van ons toestel. Het derde ligt weer aan de oppervlakte, maar nu aan het buitenvlak, en bestaat uit een stelsel van doe-, van aréntouwen. Om te beginnen accompagneert zoo'n zwart touw den heelen rand rond om het ding, d.w.z. loopt mee met die contralatten, aan den medialen kant daarvan. Het houdt die contralatten, wier bevestiging we nog niet hebben besproken,

tevens op hun plaats. Immers, op verschillende plekken, van afstand tot afstand liggende vlak naast die randlat, en wel even onder de 2de, 5de, 9de en 13de „horizontaal”, voorts nog onder de 16de (quasi-)horizontaal, en halverwege tusschen de 20ste en de punt der kap, zijn de deklagen doorboord en het touw van buiten naar binnen door het gat gestoken, vervolgens lateraal om de dubbele randlat plus contralat heengeslagen, en tenslotte, weer vlak bij den ingang van den doorsteek in quaestie, onder zichzelf doorgehaald, zoodat er dus een soort van knoopplus ontstaat, die de contralat plus het bekleedsel tegen het lattenframe aan trekt. Dergelijke doorsteekknoopen zijn er ook gelegd met het touw langs den onderrand. Voor de rest bestaat deze derde verstijving uit een aantal dwarstouwen, waarvan elk, aan de buitenzijde der kap, een der bamboehorizontalen van de binnenzijde begeleidt. Is zoo'n, zeg van links naar rechts verlopend, touw bij den rand gekomen, dan duikt het daar onder de contralat door, maakt een slag om het uitstekende eind van de horizontaal in quaestie, loopt langs den rand één niveau naar boven, maakt daar weer een slag om het eind van de volgende horizontale lat, duikt weer onder de contralat door en begeleidt nu die nieuwe horizontaal, wéér aan den buitenkant, maar thans van rechts naar links; enz.. Het hoogste dezer horizontale touwen loopt op het 14de niveau. Buitendien zijn er van het eene naar het andere uiteinde der 11de, 12de en 13de horizontale latten nogmaals touwen gespannen buitenom, maar ditmaal niet onmiddellijk, over den rug, doch bóvenover, over het dak der kap. Ook op de hoogere niveaus, waar er dus geen horizontale touwen meer zijn, loopen er, min of meer regelmatig, dergelijke transversale touwen over het dak heen.

Het hier aangaande deze verstijving door doeqtouwen gezegde, sloeg speciaal op het groote exemplaar, maar het kleine geeft géén opmerkelijke afwijkingen te observeren. In onze schemata hebben we het

touwenstelsel geheel verwaarloosd; (dus óók de doorsteken).

Voorzoover we zien, is de beschrijving van vorm en constructie der Javaansche regenkap, dus van het corpus der hier in behandeling zijnde muziekinstrumenten, met het bovenstaande volledig. D.w.z., we mogen niet vergeten een onderdeel dat voor het ding qua muziekinstrument géén, maar voor zijn functie van „kleedingstuk” véél belang heeft. Deze kappen zijn namelijk niet diep genoeg, en de overgang tusschen rug en zoldering is ook te flauw, te geleidelijk, om ze zóó maar op het hoofd te zetten; ze zouden er dan al gauw afglijden. Volgens onzen Zuid-Jogjaschen zegsman komt het wel voor, dat er binnen boven in de kap een ring (van bamboemateriaal of iets anders?) is bevestigd, die om het hoofd van den drager sluit; (gelijk die ook in andere, ronde maar vrij platte en ondiepe, Javaansche hoeden zit). Bij onze exemplaren echter is die er niet. In plaats daarvan hebben die, binnen, nabij hun boven-eind, aan hun bamboegeraamte een, links en rechts vastgeknoopt, draagtouw zitten, (in het eene geval uit doe?, in het andere uit bamboebastreepen bestaande), dat tamelijk wat ruimte laat, en, boven-voor over het hoofd gelegd, dan kap daaraan ophangt.

Nu de specifieke, de muzikale elementen, en allereerst de voornaamste, namelijk de *s n a r e n*.

Op onze foto der bespeeld wordende instrumenten zal men ze tevergeefs zoeken, ten hoogste uit den handstand van den linkschen speler kunnen opmaken, waar ze ongeveer zitten. Dat komt, ze bestaan uit slechts één enkelen doeqvezel, zijn dus zoo dun als een (zeer grove) garendraad, — naar schatting $\frac{1}{6}$ of $\frac{1}{5}$ m.M. dik, — en dus ongeschikt om gefotografeerd te worden, tenzij men over een veel betere lens beschikt, dan we op dat moment deden. Op onze schemata, waar we hun plaatsing duidelijk wilden maken, hebben we ze grotesk verdikt, ja dikker gemaakt dan de bamboelatten van het geraamte!

De bevestiging der draden is uiterst

primitief: ze worden eenvoudig op het kruispunt van twee geraamtelatten tusschen die beide vastgeklemd. Zeer vast is die bevestiging natuurlijk óók niet. Hoewel ze niet veel kracht te verduren hebben, vrij zacht met een vingertop worden aangetokkeld, raken ze gemakkelijk ontspannen, ontstemd. Maar wat nood, de einden van iedere snaar blijven wederzijds uitsteken, en de spanning is dus, door eventjes aantrekken, gemakkelijk te regelen.

Dat in ons eene exemplaar, het groote, (het lijkt op de cliché kleiner!), de snaren horizontaal zijn gespannen, en in het andere schuin, heeft men uit de schemata gezien. Men kan er ook, gegeven de bijgevoegde nummering, onmiddellijk uit aflezen, van welk lattenkruispunt naar welk ander, ieder der snaren gespannen is. We vermoeden, dat die punten vrij willekeurig zijn, in een gegeven geval al probeerende worden gekozen; (op een der ditmaal niet werkelijk „gebruikte” kruispunten zien we trouwens een stuk van een afgebroken, en klaarblijkelijk dus in latere instantie verworpen of opgegeven snaar zitten).

Die scheefsnarige kowangan werd daar in het Magelangsche dorpje als thematisch, de rechtsnarige als begeleidingsinstrument gebruikt. Dat dit verband een karakter van noodzaak heeft, zullen we niet zeggen. Trouwens over het muzikale gebruik spreken we pas straks. We dienen nu eerst de morphologie af te handelen.

De bovenste twee snaren van de begeleidingskowangan, successievelijk met gong en kempoel vergeleken, ziet men in ons schema alshetware gemerkt met een kruisje. Daarmede hebben we aangeduid een eigenaardig ruitertje, (overigens in het geheel niet kruisvormig!), dat op ieder dier snaren rijdt, er òm is geklemd, en waarvan

we een apart schetsje geven (gemerkt met een d). De functie ervan zal vermoedelijk zijn de massa der snaar te vergrooten en zodoende den klank te verdiepen¹⁾. Zoo'n dingetje bleek „bandoelan” te heeten; (voor „bandoel” geven de woordenboeken: tegenwicht, ballast, spanwicht e.d.; dat klopt dus wel). Het materiaal leverde een tamelijk houtig kruidje, „sidagoeri” geheeten. Daar zijn stukjes tak, het eene ongeveer 11.5 m.M. lang en 4 dik, het andere 8.5 bij 3, van afgesneden. Loodrecht op de lengte-as wordt er, te halver hoogte, een snede in gegeven, bijna door-en-door. Die spleet wordt daarna wat opengebogen en de snaar zoo diep mogelijk in de snede gebracht; laat men dat elastische stukje stengel vervolgens los, zoodat het zich weer recht buigt, dan raakt de snaar in de snede beklemd. Het merg van zoo'n takje is blijkbaar zeer flossig, sponzig. Zoo valt het gemakkelijk, een fijne, naalddunne, bamboesplinter, beginnend bij het bovenvlak, overlans, de as volgend, door het stukje tak héén te steken. Dusdoende vangt men de snaar, die diep in die dwarssnede ingezonken lag en nu dus, in trilling gebracht, het ruitertje niet meer afslingeren kan. Het was, terloops, vermakelijk om te zien, hoe dingen van zoo luttele afmeting als die ruitertjes en die bamboesplinters, werden in- of afgesneden met een parang, een hakmes van 40 c.M. lemmerlengte!

Nog een ander muzikaal element vindt de lezer aangeduid in het schema van die groote kowangan, en wel links in de onderhelft. Dat zijn de bamboe knippen of vieren, waarvan we reeds even hebben gesproken, en die de „kenḍangan”, de quasi-trom vormen. Vermoedelijk representeert iedere knip („tjakil”?) een trommelvel. Naar men ziet op de afzonderlijke

1) Een dergelijke inrichting aan snaarinstrumenten is zeldzaam. We kennen er maar één ander voorbeeld van, en dat hoort eveneens thuis hier in den Archipel. N.I. het platte bamboe-vlagje (Jav. siwil), voorzien van een spleet, evenwijdig aan zijn bovenvlak, dat geschoven is op de snaar (of op een der snaren) van een idiochorde bamboecither (goembeng). Vgl. J. S. en A. Brandts Buys van Zijp „De Muziek bij de Madoereezen”, 1928, (blz.

63 v). Curt Sachs schijnt dit ding niet te kennen, althans niet in zijn eenvoudigsten, meest kenmerkenden vorm. Hij vermeldt alleen den variant, waarbij zoo'n bamboeplaatje geklemd zit op twee snaren tegelijk, de tusschenruimte overbruggende. (Vide zijn o. c. blz. 230, waar blijkt, dat hij het Madoereesche vrij wapperende vlagje voor zoo'n tweemaal gefixeerd overbruggend plaatje heeft aangezien).

schets die we van deze „trom”-mechaniek geven, is de linker bamboeveer, (de zwaarste, 24 c.M. lang en nagenoeg 2 c.M. breed), vastgezet door haar ondereinde te leggen op een der horizontale geraamtelatten, (het is de 5de), en haar vervolgens onder de volgende (6de) door te buigen. De lichtere, rechtsche (van 22.5 bij 1.4 c.M.), werd onder allebei die horizontalen geklemd. Op het niveau van de 7de horizontaal ziet U een extra stukje lat, (van circa 2 c.M. breedte en 10 c.M. lang), dat plat op de bedoelde horizontale geraamtelat ligt, en, onder die twee „trommel”-veeren geschoven, daardoor wordt vastgeklemd, maar ze, op zijn beurt, met hun boveninden naartóren buigt, uit het vlak van de kowangan forceert. Bij het spel buigt men het bovenend van de knip in quaestie nog méér naar voren uit, om het vervolgens te laten schieten, wégveeren, waarbij het, in trilling gerakend, een snorrend geluid maakt. De gróóste knip slaat daarbij bovendien op de onderste der snaren van het instrument, waardoor de „trom”-toon natuurlijk klankrijker wordt.

Toen we aan den eenen speler, die nog bezig was met het besnaren van wat het thematisch instrument zou blijken, vroegen: waarop hij eigenlijk aan het instemmen was, sléndro of pélog, antwoordde hij: pélog. En nadat hij eindelijk klaargehaspeld was, bevonden we dat de in het schema als 1 gemerkte snaar ten ruwste een gis gaf, snaar 2 een e', snaar 3 tusschen d' en dis', snaar 4 een a, en snaar 5 een b. Brengt men dit in de gladde volgorde, dan krijgt men de reeks: gis a b dis' e', wat werkelijk een pélogtoonreeks is en uitgelegd kan worden als: limâ, nem, barang, goeloe dâdâ, en dan pélog barang zou zijn; (maar zeker is dit niet; men weet namelijk niet of de man in quaestie ongeveer de absolute hoogteligging van een gamelanschaal reproduceerde). Overigens had hij aanvankelijk nog een zesde, lager zittende, snaar gehad, maar die later verwijderd. — Deze vriend kon echter klaarblijkelijk volstrekt maar niet tevreden raken met den opzet

van zijn stemming, bleef aldoor aan het veranderen, wijzigde niet slechts de precieze hoogte van deze of gene snaar, maar verwisselde blijkbaar ook de functie, de beteekenis in de toonschaal van de onderscheiden snaren. Dit maakte nu weliswaar den indruk, dat het in hooge mate aan de bon plaisir van een speler blijft overgelaten, waar hij iedere snaar precies voor zal gebruiken, maar het leverde hem tenslotte toch een aanmerking van een der omstanders op: „Je laat de zaak ook niet tot rust komen!” De stemming waarin we hem tenslotte hoorden musiceeren leek ons gedeceideerd defect. Toen gaf snaar 1 namelijk een (nogal lage) b, snaar 2 een (vrij hooge) e', snaar 3 een c' of cis', snaar 4 een dis', snaar 5 een gis'. Onverschillig of men den derden toon nu als een c' of een cis' neemt, (want daar, bij dien toon zit 'm blijkbaar de knoop!), een acceptabele Javaansche stemming levert dit niet op: we zouden niet weten, hoe de reeks b c(is)' dis' e gis' als een fatsoenlijk pélog of barang te verstaan. Wanneer men echter opmerkt, dat de tonen b, dis, e en gis, (we laten de octaafligging nu daar), dat dus vier der tonen óók reeds in zijn vorige stemming compareerden, dan vraagt men zich af, of de eenig overschietende toon er niet óók een uit die oude reeks had dienen te zijn en dus een a (of a').

Wat stemming en gebruik van het begeleidingsinstrument aangaat, vermelden we om te beginnen, dat men ons de bovenste snaar als de „gongan” (dus quasi-gong) en de daarop volgende als „kempoelan” (quasi-kempoel) aanduidde, de middelste, (die we overigens niet hebben hooren gebruiken), zou de „ketoeqan” (quasi-ketoeq) zijn, en de op-een-na-onderste de „kenongan” (quasi-kenong). (Overigens mogen we lijden, dat we al die vormen op „an” niet eenigszins hebben gesuggered). Een wat te dringend doorvragen naar de onderste snaar maakte, dat men daarbij ook over een gong, en zelfs over een gong soewoeqan begon te praten. Pas later begrepen we, dat die snaar geen zelfstandi-

ge functie (of naam) heeft, doch als hulpelement (als Schnarrsait!) van de quasi-trom fungeert.

Overigens schijnt deze snaar niet algemeen te zijn. De aantekeningen Djâjâdi-poerâ-Kraemer gewagen van vier snaren van „serat kadjeng arèn”. En de tekst van het fraaie album Moens-Djâgârâdânâ-Djâjâhatmâdjâ, in het bezit van het Batav. Genootschap, preciseert, dat de (4) arèn-vezels dienst doen als ketoeq, kenong, kempoel en gong, ze allicht in volgorde van ligging opnoemende, en dan blijkbaar van onder op.

Wat de stemming betreft, „snaar 5”, de bovenste dus, gaf féitelijk als duidelijksten toon een fis, maar als bijtoon, waar het vermoedelijk eigenlijk om te doen was, een A, mocht dus werkelijk wel geschikt voor nabootsing van den gong geacht worden, en werd bij het spelen inderdaad als zoodanig gebruikt. — „Snaar 4” gaf aanvankelijk een e, dus een toon, goed bruikbaar voor kempoelslagen. Maar nu was het eigenaardige, dat de speler dien sloeg waar een kenongslag diende te vallen. — „Snaar 3”, volgens opgave de ketoeq, representeerend, werd, als reeds gezegd, niet gebruikt. De toon was een c' maar beduidde mogelijk een b. — „Snaar 2” hoorden we, in de latere instanties althans, als een b. Dit had de kenong moeten representeeren, maar de speler gebruikte deze snaar, door een simpele omwisseling bij vergissing vermoedelijk, als kempoel. — „Snaar 1”, de kenḡangansnaar, had den eigen toon gis.

De quasi-kenḡang hebben we nauwelijks of niet hooren spelen, alleen een beetje probeeren. Het beheerschen ervan zal wel het moeilijkste aan het heele instrument zijn, en onze spelers, als muzikanten héélemaal geen helden, waagden zich er klaarblijkelijk liever niet aan. Boerenslimheid ontbrak hun overigens allermint: In een groot huis, schuin tegenover dat van den loerah, was blijkbaar een bruiloftsfeest gaande, waarvan het muzikaal gerucht duidelijk tot ons doordrong, en nu beduiden ze ons

ernstig, dat die kenḡangspeler van den overkant zoo'n animeerenden slag over zich had, dat ze veel beter deden, zijn getrommel dankbaar te aanvaarden, en dáár op te spelen!

Wat óók nog wel mooi was: Juist toen we die, toch al niet erg verkwikkelijke, snaarstemming aan het controleeren waren, pakte dat nabuurlijke feestgedruisch extra uit, een ketoprak-zangeres, scherp als lomboq rawit, snerpte ons de ooren vol en verdoofde het wél metalige, maar toch bescheiden getinkel der arènsnaren totaliter. We wilden ons dus, mèt de kowangans, in des loerahs, keurig nette, hout-plusglazen en afsluitbare voorhuis terugtrekken. Maar dat hoefde niet; vóór we er op verdacht waren was er een ondergeschikte naar de bureu gestuurd, en had die heele feestelijkheid voor onbepaalden tijd stop gezet. Van dorpsautocratie gesproken! (Of liever verder maar gezwegen.....!).

Voorgespeeld hebben ze ons op de tjempoengans de geḡding Blèndèran, blijkbaar een ketawang en wel van het eenvoudigste (vermoedelijk ouderwetsche) type. We bezitten van dat gamelan-thema géén notatie van andere herkomst; anders zou onmiddellijk kunnen blijken of onze veronderstelling omtrent hetgeen de man denkkelijk bedoelde te spelen juist is. Maar men vindt het genoteerde bij de illustraties.

Volgens onzen zegsman uit het Zuid-Jogjasche werden er in zijn geboortestreek ook alleen oude geḡdings op zulke tjempoengans gespeeld; behalve de zoojuist weergegevene bijv. ook nog G. Soemingin, G. Bangkârâ en G. Sontâlâjâ. Het blijkt dus, dat men ook elders dan daar in het Magelangsche het gebruik der onderhavige instrumenten om gamelanmuziek na te bootsen kende, en dit dus geen toevallige, plaatselijke variant is. De loerah was trouwens begonnen met te vertellen, dat inder tijd 2, 3 of 5 tot snaarinstrumenten gemaakte regenkappen („pajoeng kowangan dados tjempoengan”) samen plachten te spelen. Ook trachtte hij ons aanvankelijk met hardnekkigheid te sugge-

reeren, dat de snaren van het grootste exemplaar eenvoudig een octaaf lager stonden, dan die van het kleine, en er dus dezelfde onderlinge verhouding was als b.v. tusschen een saron en een (saron) paneroes. Dit klopte nu wel niet, maar de bewering scheen duidelijk te bewijzen, dat hij vroeger stellen van naast elkander gebruikte tjempoengans gekend heeft, die inderdaad die verhouding vertoonden, dus er op waren aangewezen in een dergelijk onderling verband te musiceeren als de gamelaninstrumenten plegen te doen. Waarschijnlijk verdeelden de samenspelende herdertjes dus de gamelanpartijen onder elkander.

In de (hand)schriftelijke bronnen vindt men een dergelijk gebruik echter niet vermeld.

De aantekeningen Kraemer-Djâjâ-dipoerâ, een Jogjasche bron, die, naar we zoojuist zien, de kowangan noemen een voorwerp, gemaakt van „kadjang”, (dus van een „samenrijgsel van gedroogde palm-blaren”), en het ding qua gebruiksvoorwerp vergelijken met een „goeboeg melakoe” (een draagbaar schilderhuisje) ter beschutting tegen hitte en regen, weten mede te deelen, dat bij het spel van ons instrument verhalen werden gedaan uit de ringgit madyâ, dus b.v. „over Gândrâjânâ, Oedâjânâ, Moënding Wangi, Moënding Sari in den tijd van Pengging Witârâgja”¹⁾.

Het album Moens-Djâgârâgânâ-Djâjâhatmâdjâ, (óók tot stand gekomen te Jogjakartâ), dat voor het insect, waar de kowangan naar genoemd moet zijn, als ânderen naam geeft: „bibis”, (wat een groote, zwarte, vliegende watertor schijnt te wezen), doet nogal uitvoerige mededeelingen over het gebruik van dit snarenspeel. Deze „gângsâ-kroedoeq”, dit „regenmantel-instrument”, wordt (of werd) volgens

den schrijver van den tekst (Djâjâhatmâdjâ) gebruikt als begeleidingsinstrument door een ðalang, die zonder schimpoppen verhalen doet, ontleend aan de wajang keliṭiq of ook wel aan de wajang poerwâ. „De geṇdings voor dit instrument zijn srebegin of plajon, daar ze natuurlijk den gang van het (wajang)verhaal moeten begeleiden”. Deze laatste inlichting houdt tusschen de regels meteen in, dat die ðalang zònder poppen, niet maar eenvoudig een verhaal reciteert, zingleest (mâtjâ, mahos), maar werkelijk den muzikalen gang van een wajang-(koelit)-vertooning nabootst. En daarbij komen inderdaad alerte en cursieve muzieken als de opgenoemde veel voor ter begeleiding van gevechtsscènes e.d. Toch is de muzikale gang van zaken nog niet geheel duidelijk: Weliswaar spelen in de bedoelde wajang-muziek de slagen van de instrumenten kempoel, kenong, keṭoeq (keṇḍang en gong) een belangrijke en drukke partij, maar die stukken zijn toch volstrekt niet zonder een melodisch-thematisch element, en we zien niet in hoe de ðalang dât verzorgde. Kan dat vocaal?

Betreffende het voorkomen van de kowangan als gebruiksvoorwerp teekent de auteur van den tekst aan, dat dit tegenwoordig nog het frequentst zou zijn bij de eendenhoedertjes in de Keḍoe, (waartoe immers ook het regentschap Magelang hoort). Maar, gaat hij voort, volgens de ouden van dagen plachten daar vroeger de veehoeders (tijang angèn rådjâkâjâ) zich te verlustigen met het bespelen van dit instrument, (dit zou dus wel het „gamelan”-spelen op die dingen kunnen bedoelen, gelijk wij het hebben geobserveerd). Echter werd er bovendien wel een schimmen-spiel aan toegevoegd, waarvan de poppen waren gevlochten van gras. En blijkbaar werd er met die vertooning: een strooien

1) Ten onrechte willen ze, dat de snaren van ons instrument „gegandjeld” zouden zijn, van eronder geschoven kammen (Stège) voorzien. Vermoedelijk berust deze vergissing op een herinneringsfout en op verwarring met de bamboeïochord, de goembing, welker snaren beiderzijds, dicht bij hun begin en hun eind, door een kleine bamboezen gandjel worden opgebeurd om hen vrij

te maken. Bij onze instrumenten ware dit onnoodig, en ook niet wel mogelijk, daar door de kromming van den wand der kap de snaren van zelf vrijloopen. (Op deze laatste eigenaardigheid komen we nog nader te spreken in den tekst). Overigens wordt het instrument weleens „goembing tijang ngangan bèbèk” (de goembing der eendenweiders) genoemd.

wajang begeleid door tjlempoenganspel, ook rondgetrokken. Dan kon men dat spectacle voor een kwartje of meer op zijn erf laten komen.

Ter verklaring, dat het spoor van het onderhavige muziekinstrument thans bijna geheel is uitgewischt, doet de schrijver van den albumtekst een verhaal betreffende een bepaalden man, *dalang* zulker voordrachten (of vertooningen?). Het moet de eenige geweest zijn in de *désa* Kalidoerèn, regentschap Bantoel, die er nog een bezat. Bij zijn dood zouden zijn nabestaanden het instrument in de rivier geworpen hebben, het niet meer hebben durven gebruiken, daar hun vader dit zoo had voorgeschreven.

(Dergelijke verhalen krijgt men vaker te hooren bij navragen waarom een oud soort van vertooning is in onbruik geraakt; de wajang *bèbèr* b.v.. Voelen de zoons van een ouden vertooner blijkbaar niet meer voor zijn oud-modische kunst, of levert die niet meer op, zoodat ze er niets (geen voordeel) meer in zien, dan verklaren ze zich niet goed, niet heilig genoeg om hem op te volgen, of hebben andere zulke scrupules!). —

Wij moeten, om dit opstel te voltooien nog een-en-ander zeggen over de verwantschappen van ons instrument als *spéél*-tuig; (over zijn mogelijke familie als kleedingstuk hebben we dat al gedaan in de 2de noot). Dan vinden we om te beginnen een allernauwsten verwant, dien we binnenkort hopen af te beelden, de „*gamelan tjikraq*”. Bij dit speeltuig zijn (of waren) snaren en bamboetrilveeren gemonteerd op een ander gebruiksvoorwerp dan in het onderhavige geval, en wel niet op een regenkap doch op een *tjikraq* of *ékraq*, zoo'n eigenaardig mandje, door tuinlieden wel gebruikt om er dor blad enz. op te vegen. Dit ding is overigens niet zonder vormovereenkomsten met onze regenkappen, heeft óók één kant die nagenoeg plat is, en één die is opgekromd. De snaren van plantenvezel waren hierbij vermoedelijk door metalene vervangen geraakt, en het instrument werd gebruikt ter begeleiding

der voordrachten van een rondtrekkenden straatzanger.

In onze uitvoerige beschrijving hebben we te weinig de aandacht gevestigd op een, morphologisch toch belangrijke, eigenaardigheid van de *tjlempoengan*, en ook in onze teekeningen is ze niet tot haar recht gekomen, aangezien we nergens een *dóór*-snede van dat snarenspeeltuig hebben gegeven.

Door de kromming van het rugvlak der regenkap loopen de snaren daar niet overheen, maar blijven er, behalve aan hun twee uiteinden, niet onaanzienlijk boven; in het midden natuurlijk het meeste, n.l. wel 4 c.M.. In zekeren zin loopen de snaren dus „door de lucht”. Dit komt bij snaarinstrumenten niet zoo heel vaak voor. Het frequentst is, dat de snaren gewoon evenwijdig, of nagenoeg evenwijdig, meelopen met het voorvlak van het instrument-lichaam en eventueel van den hals; (cither, *tjlempoeng*, mandoline, *rebab*). De lezer kent zeker wel andere typen, bijvoorbeeld de harpen, waar de snaren bij verlopen in een vlak loodrecht op het lichaam. Of de lieren, waarvan de snaren wel beginnen met gewoon over het lichaam heen te loopen, maar doordat er geen hals, doch een juk aan zit, (dat met één kant van het lichaam samen een soort van lijst vormt), loopt binnen dat juk het langste gedeelte der snaren toch weer „door de lucht”. Dit is echter heel wat anders dan we hier zien, waar de snaren een doorgebogen, dus hol geworden vlak overspannen als het ware. Er op lijken doet het geval van de „muziekbogen”, voorwerpen die vrij veel van schietbogen hebben, maar waarbij de pees of snaar getokkeld of geslagen wordt, en weer de holle buiging der lat of staaf waarop ze gemonteerd is, overspant. De holling aan een *brééder* vlak vertoont bij ons weten maar één enkel instrument, n.l. de z.g. „*Schalenzither*”, voorkomend in Oost-Afrika tusschen Ruanda en Sambesi. Dit is een houten plank, flauw komvormig uitgehold, en over die uitholling wordt een snaar herhaaldelijk heen-en-terug ge-

spannen, zoodat ze den dienst van een aantal snaren (6 tot 10) kan doen. Curt Sachs „Geist und Werden der Musikinstrumente” (Berlin, 1929), brengt ze tot zijn 13de laag, de „Afrikanisch-Indonesische Schicht” (zie o. c., blz. 141). Mocht er een verband van onze instrumenten (tjlempoengan en gamelan tjikrah) met dat Afrikaansche kunnen aangenomen worden, (de verschillen zijn zéér aanzienlijk, dat merkt men!), dan zouden dus de eerstbedoelde niet in een onpassende cultuurlaag raken.

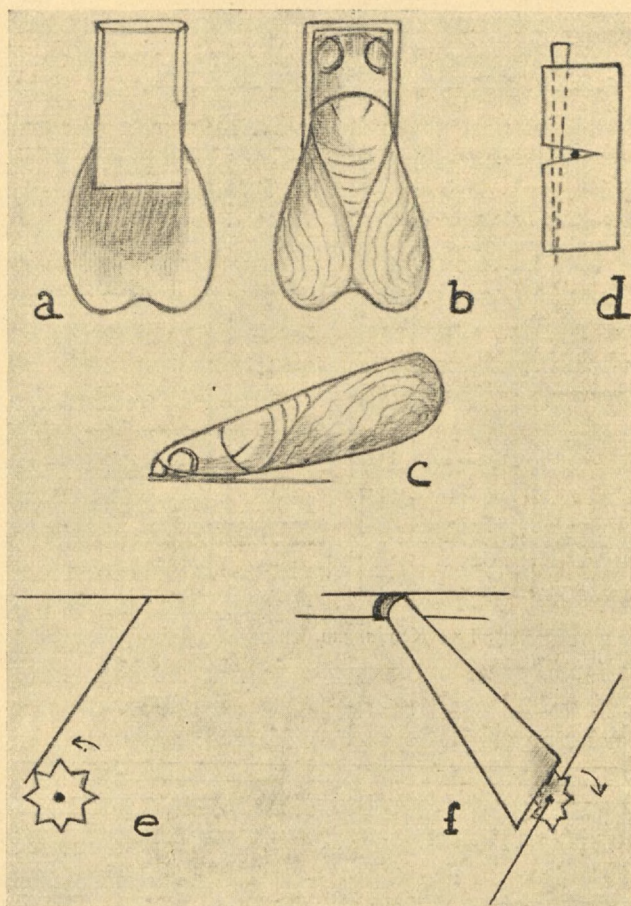
Het andere muzikale element aan onze instrumenten, die bamboeknippen, verdienen ook nog wel even de aandacht om hun familierelaties en positie. Men zou deze langwerpige, aan hun basis vastgezette en met hun einde vrij trillende dunne latjes wel als „tongen” kunnen opvatten. „Tongen” komen bij muziekinstrumenten vaak als geluidverwekkende agentia voor, maar de manier waarop ze zelf worden in beweging gebracht, kan zeer verschillend zijn. Aan blaasinstrumenten, (b.v. aan de Westersche klarinet, aan de Javaansche *dermènan*, etc.), geschiedt dat door een luchtstroom. Bij andere met de hand, met een vinger. Dit is o.a. het geval bij de zeer vormenrijke z.g. „mondtrommen” (Jav. *rinding*); hierbij werkt de hand echter niet in onmiddellijk op de (voor de mondholtte van den speler gehouden) tong, doch tikkelt of rukt nabij de tongbasis aan het frame, de lijst waarin de tong gevat is. Het eenvoudigste geval: dat de tong onmiddellijk door den vinger wordt in beweging gebracht, gelijk bij de *keṇḍangan* van onze tjlempoengan, is vrij zeldzaam, hoezeer ook voor de hand liggend. Wij plachten in onze verre jeugd een veroverd stalen „baleintje” uit het corset van onze moeder vast te klemmen in de kier van het deksel eener bank op school, en, getokkeld, zoemde dat dat ding dan kostelijk. De tegenwoordige schooljeugd schijnt hetzelfde te doen met een metalen schrijffpen.

Sachs, o. c., noemt, wanneer we afzien van nòg een erg problematiek Afrikaansch

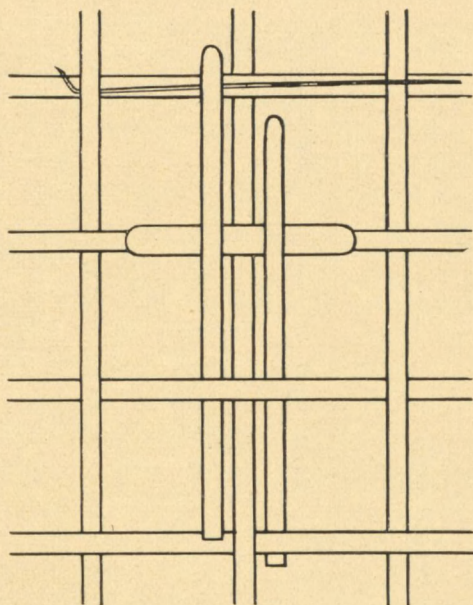
instrument, alleen een klein desbetreffend groepje. Hij brengt dit tot zijn 10de laag, de „Indonesisch-Melanesische Schicht”; er hoort nauwelijks meer toe dan het, Melanesische, „knakhout”, een kanariepit met een gedeelte van den wand in den vorm van een breede tong beweeglijk gemaakt, die met een vinger wordt neergedrukt of met den nagel van den duim wordt uitgebogen en daarbij dan scherp knakt. De reepen, de tongen(?), die West-Afrikaansche kinderen mobiliseeren aan een pisangbladsteel, schijnen ons ten onrechte hiermede in verbinding gebracht (o. c. blz. 107, 108). Blijkens de beschrijving bij G. Tesman in „Die Kinderspiele der Pangwe” (Baessler-Archiv II 1931 blz. 255), correspondeeren ze nauwkeurig met een ook hier te lande voorkomend instrument, dat we binnenkort hopen af te beelden en dat we voor een echten klapper houden.

We kunnen echter wellicht nòg twee of een tot de parentage dezer dingen behorende instrumentjes noemen, die hier te lande voorkomen, en misschien aanleiding kunnen geven om de cultuurhistorische positie van een-en-ander te herzien. We bedoelen dan allereerst een kinderspeelgoedje, hier blijkbaar ingevoerd, en dat stellig wel van Japansche herkomst zal zijn; een kleine blikken cycade, waarvan we sub b, c en a, respectievelijk den bovenkant, het profiel, en den onderkant hebben geschetst. De constructie is uit die schetsjes wel duidelijk: een gewelfd, en in de kleuren van een cycade geschilderd stukje blik, omvat met de zijranden van zijn voorste gedeelte een langwerpig, plat blikken plaatje, waarvan het achterste gedeelte vrij, beweeglijk blijft, en, met den duim ingedrukt en weer losgelaten, (op den rug van het dier ligt de wijsvinger), een scherp knetterend gekrak geeft.

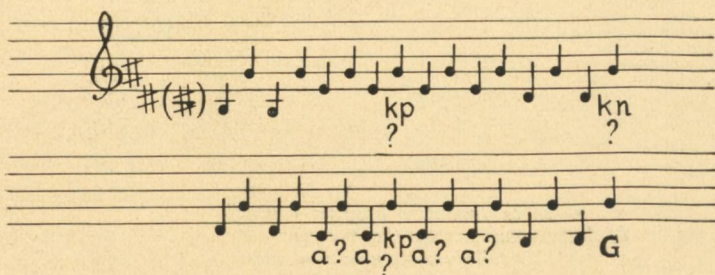
Ten tweede — maar dit geval is twijfelachtiger! — noemen we een ander kinderspeelgoed, óók van blik, dat men hier op de kermissen koopt, en waarvan we niet zouden weten, waarom het niét inheemsch zou

a), b) en c) Japansche knakker („sémi”).
d) Bandoelan van de tjlempoengan.
e) en f) Details van Javaanschen ratel.

Kerdangan.

Gerding Blèndèran.

zijn van makelij of origine. Namelijk de blikken beesten op wieltes, krokodillen bijv., die, voortgetrokken, een continue reeks van knalgeluiden geven. Wanneer de beweeglijke kop heen-en-weer-zwaait onder invloed van excentriekstangen, aangedreven door de achterwielen, dan blijkt daaruit wel een invloed van Westersche technische aperçus, maar de geluidgevende elementen kunnen zeer goed inheemsch zijn: ze bestaan, primo, uit een blikken tandraadje, dat midden op de voorste as zit, en, secundo, uit een blikken tong, welks basis vast is gesoldeerd aan de binnenzijde van den rug van het reptiel, en welks vrije uiteinde door de tanden van het raadje afwisselend wordt opgebeurd en weer losgelaten. Dààrbij, in de laatstbedoelde instantie, ontstaat het klikgeluid. Een tandradachtig onderdeel als (quasi) aandrijvend element van een muziekinstrument hebben we hier te lande eerder gevonden aan het ¹⁾ rateltrommetje; (zie Snorrepijperij 11). Vat men het principe wat ruimer, dan vallen er ook de tappen aan een draaiende as onder, en die kan men hier vinden aan watermolentjes en aan speelgoedwagentjes, waarbij iedere tap door middel van een tusschengeschakeld constructiedeel (dat we trouwens ook aan het rateltrommetje vonden), correspondeert met een bamboetoets, deze dus middellijk aanslaat, zoodat het werktuig in quaestie als het ware een kleine (b.v. drietoetsige) gambang bespeelt. Wat het andere element betreft, de aan één eind vast gezette, en aan het andere aange- tokkelde, tong, dat die inheemsch mag heeten, daarvan schijnt de kenḍangan van onze tjempoengan het beste bewijs. Alleen zou wellicht iemand kunnen opmerken, dat weliswaar die blikken tong of veer heel geschikt ware om trillende te knakken of te snorren, maar het toch practisch niet doet, doch geluid geeft door tegen een tand van

het raadje aan te klikken. Zóó opgevat moet het ding een ratel heeten.

Hoe dit nu zij, we hebben de „muzikale” elementen ervan geschetst. Ons met een e gemerkt teekeningetje geeft er een schematische zijopkijk van, een projectie; dat sub f is een perspectivisch schetsje, waarin dus de schuine lijn rechts-onder de às, en de lijnen bovenaan, den binnenkant van den krokodillenrug beduiden.

Als àllerlaatst, en nog niet „gedateerd”, niet tot een bepaalde cultuurlaag gebracht muziekinstrument geeft Sachs in zijn boek (blz. 253) de Afrikaansche „zanza” en noemt die een tokkeltongenspel („Zupf- zungenspiel”). Het bestaat uit een, grootere of kleinere, batterij van smalle, ongeveer een span lange, ijzeren of bamboezen, rotannen of rieten tongen, die naast elkaar op een plankje bevestigd zijn, en bij het spelen met de duimen worden néérgedrukt. Hij acht het instrument nieuw, en is geneigd het in Afrika zelf ontstaan te laten zijn uit zekere geweldig groote, voor den mond gehouden tong, (die tevens een voorstadium der mondtrommen zou representeren; (zie o.c. blz. 92). Nu komt het ons echter voor, dat onze kenḍangan een gedecideerde en sterke gelijkenis met de „zanza” vertoont, en dat wel met de door Prof. Sachs het oudst geachte vormen, n.l. die welke weinig en bamboezen tongen hebben. Als „Bund- klammer” fungeert hier die (6de) horizontale lat van het geraamte der kowangan; als „Steg” (kam) dat eene extra, vastge- klemde, stukje lat (en ook de 5de hori- zontaal?). Ondanks de tegengestelde wijze van aanslag, (Afrikaansch: néérdrukken, Javaansch: àf buigen), en ondanks den, stellig niet primitieven, trek van het neer- slaan dier eene Javaansche tong op een snaar, waar we geen antecedent of aequivalent van kennen, — wel worden natuurlijk snaren vaak vrij uit de hand geslagen, — lijkt ons de verwantschap tusschen het Afri- kaansche, en het Javaansche instrument in quaestie, nauw. Maar dan zal het ook wel noodig zijn, ze beide tot een betrekkelijk

¹⁾ Sachs, o. c. blz. 230 heeft het instrumentje ver- keerdelijk voor een werkelijken ratel aangezien. Maar mischien is die, de ratel, Schnarre, tòch wel Javaansch; indien onze krokodil er namelijk een zijn mocht!

oude laag te brengen. Tot wèlke, dat wagen we niet te beoordeelen, al willen we hopen, dat onze muzikale regenkap, als snareninstrument, en als instrument met getokkelde tongen in een-en-dezelfde laag belandt!

Uit het zoojuist geventileerde sceptische lichtzinnigheidje, leide men niet af, dat we

geneigd zijn tot railleeren over de cultuur-historische theorieën. Al kunnen ze zeker niet als bewézen gelden, het boek van Sachs toont helder aan, dat ze althans voor de historie der muziekinstrumenten een voortreffelijk bruikbare werkhypothese leveren, vruchtbaar ook voor de muziekgeschiedenis van onzen archipel.

Sålå, October 1931.

OUDJAVAANSCH E BEROEPSNAMEN

door

WALTHER AICHELE ¹⁾).

De verklaring der talrijke beroepsnamen, die wij in de oudjavaansche inscripties tegenkomen, behoort ongetwijfeld tot de moeilijkste eischen, die gesteld worden aan de lexicografie. Immers deze altijd in stereotypen vorm weer terugkerende opsommingen van verschillende soorten beroepen geven geen enkele verdere aanwijzing over de uitgeoefende werkzaamheid, zoodat men uitsluitend schijnt aangewezen te zijn op een min of meer onzeker etymologiseeren. Het is evenwel zonder meer duidelijk, dat het doorgronden juist van deze benamingen essentieel bijdraagt tot het algemeen inzicht in het cultureele leven op het oude Java. Wanneer we afzien van de betrekkelijk jonge kosmogonie, de Tantu Panggëlaran ²⁾, dan treffen we eenige van deze beroepsnamen reeds aan in vroeg-oudjavaansch proza en poëzie in een zinsverband, waardoor opheldering mogelijk wordt. Daarom is het goed, deze tekstpassages zelf aan het woord te laten en er van af te zien, reeds te berde gebrachte Westersche theorieën tegen elkaar af te wegen of met nog een te vermeerderen.

In dier voege heb ik me voorgesteld hieronder bij te dragen tot het begripen van de termen kabayan, widu ³⁾ (m)abhaṇḍagina en bhujangga, die allen van indischen oorsprong zijn, en overwegend „geestelijke” beroepen aanduiden.

K a b a y a n.

Het woord kabayan ⁴⁾, waarmee ik begin, was oorspronkelijk, zooals blijken

zal, eigenlijk geen beroepsaanduiding, maar heeft zich pas laat ontwikkeld tot naam voor *verschillende* beroepen. De teksten zullen met volkomen duidelijkheid doen blijken, hoe zich uit de grondbeteekenis van het woord („te oud, zeer oud, oudste”) een splitsing van beteekenissen ontwikkelen kan, zooals we die later aantreffen.

Dat de beteekenis van het woord kabayan „zeer oud, oudste” zijn moet, blijkt reeds uit drie passages van het oudjavaansche Wirāṭaparwa ⁵⁾, welks schrijver een bijzondere voorliefde aan den dag legt voor het woord kabayan.

Op pag. 61 maakt Arjuna (Wṛhannalā) zich bekend aan prins Uttara, en begint als volgt te spreken:

Hana sira kaka ni nghulun kabayan, prasiddha katwang i nghulun. Sira ta kumon gumawaya ng brata kabrahmacāryyan, makapramāṇa ng kāla satahun, satyawāda tēmēn nghulun ri kita.

Deze zinnen zijn een paraphrase van Mahābhārata IV, 1407 en vertolken met de woorden kaka ni nghulun kabayan het Sanskr̥t bhrātur.....jyeṣṭhasya, zoodat daardoor de volgende vertaling komt vast te staan:

„Ik heb een ouderen broeder, den oudsten (van ons broeders), die beroemd is „en door mij vereerd wordt. Hij liet mij „een jaar lang de kuisheidsgelofte na „leven; ik zeg je de volle waarheid.”

In Wir. p. 83 wordt het Sanskr̥t-woord wṛddha evenzoo vertolkt met ngaran ing

¹⁾ Vertaald door Dr. C. Hooykaas uit Zeitschrift für Eingeborensprachen, Band XXI, Heft 3, 1931, pag. 230 — 247.

²⁾ De Tantu Panggëlaran, uitgegeven, vertaald en toegelicht door Th. Pigeaud, 's Gravenhage 1924 (Leidsche dissertatie).

³⁾ De wetenschappelijke spelling voor het oudjavaansch wordt gevolgd, dus u = oe, j = dj, enz. (Noot van den vertaler).

⁴⁾ Pogingen tot verklaring van dit woord zijn ondernomen door

Mevr. Dr. Coster-Wijsman, Uilenspiegel-verhalen in Indonesië, (Leidsche dissertatie) Santpoort 1929; p. 22 — 23,

Mej. Dr. Amshoff, Stelling I van haar Leidsche dissertatie: Goudkruintje, Leiden 1929, en

Prof. Dr. C. C. Berg, Wat beteekent het woord „kabayan”, 1929, B. K. I., 85, p. 469 e.v.v. Zie Naschrift.

⁵⁾ Uitgave Dr. H. H. Juynboll, 's Gravenhage 1912.

kabayan ya lilu tumakul (wrddha beteekent: een oude man, die zwak en gebogen is).

En met dezelfde beteekenis wordt het woord gebruikt in Wir. p. 94, waar de oude koning Matsyapati zijn besluit mededeelt voortaan een kluizenaarsleven te gaan leiden:

Tēlas kabayan alawas ratu ngaran i nghulun, tēlas jirṇṇa warēg ing wibhoga, tātān hana yukti ni nghulun mamuktya ng swasukawāhya.

(„Ik ben te oud en reeds lang koning, „ben gebrekkig en verzadigd van genot; „het geeft geen pas, dat ik mij wijd aan „mijn eigen uitwendige genietingen”).

Want ook hier is met kabayan vertaald het woord wrddha, dat in de voorafgaande śloka staat.

De door het Sanskr̥t-prototype van deze passages bewezen beteekenis van kabayan komt nog tweemaal in het Wirāṭaparwa voor: Draupadī, de echtgenootte der vijf Pāṇḍawa's, die onder den naam Sairindhrī als kamenier vertoefd heeft in het paleis van koning Wirāṭa, wordt weggevoerd naar de lijkverbrandingsplaats, om den minister Kīcaka, die haar belaagd had en daarom gedood was door haar echtgenoot Bhīma, in den dood te volgen. Dan komt Bhīma, die een schrikaanjagende gedaante heeft aangenomen, haar te hulp. Vol ontzetting roept de familie van Kīcaka uit (Wir. p. 39):

„Uḍuh yeku gandharwwarāja, mahā- „prabhāwātibhīṣaṇa pakatonanya, kro- „dheki ta kabeh niyatanya. Toh ndak „luputi tali ikeng Sairindhrī, marapwan „kita tan katēkan wiṣṭi mahābhaya!”

1) De in van der Tuuk's Kawi-Balinesesch-Nederlandsch Woordenboek II 569 en IV 980 blijkbaar bedoelde weergave van ataṇḍa balun door: met een katoenen vlag, is niet bevredigend. Ik vermoed dat de uitdrukking synoniem is met het Madoereesche atasmak balun = een katoenen bril opzetten = dood zijn. Op het gezicht van een doode wordt namelijk balun = katoen gelegd (Vgl. Kiliaan, Madoereesch-Nederlandsch Woordenboek, 1904, I p. 331). Woordelijk zou de euphemistische zegswijze ataṇḍa balun dus beteekenen: het katoenteeken vertoonen. Volgens deze interpretatie zou ataṇḍa balun wwang kabayan, evenals in de vorige passage kulawāndhawa watēk kabayan, een zgn. tatpuruṣa-samenstelling zijn, zooals dit in aansluiting bij het Sanskr̥t af en toe in het Kawi voorkomt.

Ling ning kulawāndhawa watēk kabayan mangkana, lumuputi sang Sairindhrī. Malayū ta yomungsī nagara, wurung gumaway i kabhasmyan ikang Kīcaka.

„O wee, dat is de gandharwa-vorst; hij „ziet er zeer machtig en verschrikkelijk „uit! Ongetwijfeld is hij geheel vervuld van „toorn. Laten we gauw Sairindhrī lossnij- „den, want anders krijgen we het ontzet- „tend zwaar te verantwoorden”.

Zoo spraken de oudsten (of: voornaamsten) van de familie van Kīcaka, en sneden Sairindhrī los. Toen reden ze weg, om de stad te bereiken, zonder de verassing van Kīcaka te kunnen bewerkstelligen. Maar onderweg worden ze door Bhīma gedood.

Het gevolg van het relaas bevat nu nog eens het woord kabayan, en wel in de samenstelling wwang kabayan, die we wel mogen gelijkstellen met het Javaansche wong tuwā = ouders, vader of moeder:

Nihan strī nikang Kīcakawāndhawa kabeh, ya ta lumumpat mareng cmaçāna, milwānangaskāra çawa sang madihyang abhi-prāyanya kabeh. Iniring ta ya dening ataṇḍabalun ¹⁾ wwang kabayan.

Toen begaven de vrouwen van het Kīcaka-geslacht zich in allerijl op weg naar de lijkverbrandingsplaats met het voorneemen deel te nemen aan het doodenfeest voor den gestorvene. Ze werden vergezeld door de moeder (?) van den doode.

Evenals in het Oud-Javaansch het met kabayan ongeveer synonieme woord tuha = oud, overdrachtelijk dienen kan voor: volleerd, ervaren, wijs, verstandig ²⁾ — blijkbaar onder invloed van het aan het

2) Men vergelijke bovendien Soendaneesch kolot = oud, bejaard; kokolot = oudste, opzichter; Madoereesch tuwa = oud; tuwana ghabay = opzichter bij een werkzaamheid; Balineesch klih = volwassen, oud; ngēlihin = iemands kliyan (chef) zijn. Zoo moet men ook Kawi tuhagaṇa opvatten als gedeeltelijk ontleende vertaling van uitdrukkingen als Sanskr̥t gaṇapumgawa of gaṇamukhya = hoofd van een vereeniging, tegelijk in den zin van: op den voorgrond tredend. In Wirāṭaparwa p. 21 wordt bv. gezegd van de Pāṇḍawa's, die zich in dienst van koning Wirāṭa begeven hebben: tuhagaṇa ta sira ring karmma nira sowang-sowang (< sa-wwang!) en ieder onderscheidde zich (trad op den voorgrond) in zijn eigen werkzaamheden.

Sanskrt ontleende woord *vrddha* (oud; ervaren, wijs, kundig, op den voorgrond tredend in) — en evenals het van daar uit (overeenkomstig het Maleische *juru*) als beroepsaanduiding gebruikt wordt, bv. in *tuha buru* = jager, *tuha rawa* = visscher, wordt ook *kabayan* gebruikt, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden.

In Wir. p. 18 wordt verteld, hoe *Bhīma* zich voorstelt aan den vorst van *Wirāṭa* onder den naam *Ballawa* als voormaligen opperkok van koning *Yudhiṣṭhira*: *Sājñā haji! Jējēkan mahārāja Yudhiṣṭhira pinanghulun, kabayan ing paganganan.*

„Met Uw verlof, Majesteit! Ik was een „bediende van koning *Yudhiṣṭhira*, zijn „keuken-chef”.

Dat *kabayan* deze beteekenis heeft, blijkt ook uit de woorden *pangadēg-adēgan* en *angjurwa* in het antwoord van koning *Yudhiṣṭhira*:

Kapūhan dahat denta sang Ballawa. An tanmolah ta kita ngke pangēlan sanghulun, tan dadya nghulun tan paweha ri kita pangadēg-adēgananta. Ikang wwang ring pangēlan kabeh, yatikāngjurwa ri kita.

„Je hebt me zeer verbaasd, *Ballawa*. Als „je hier in mijn keuken blijft, zal ik je be- „paald den rang geven die je toekomt, en „al het keukenpersoneel zal je respecteren „als zijn chef.”

Op dezelfde wijze wordt *kabayan* gebruikt in een citaat uit het *Pūrwādhigāma* in van der Tuuk's K. B. W. IV p. 81 s.v. *paraḍah*:

Kunang ḍang ācāryya sang madrēbya durācāra, yapwan tar wruh ri kadurācāran i hulunira wandhu santananira durācāra, kunang ngūnihuni yan madoh sangke sira haywa hinapa karih sang madrwyā durācāra de sang prabhu, kunang yan prajña ta sira ri durācāra ni hulunira wwang santananira tan amrakācākēn sira ring wwang makweh tibāna paraḍah¹⁾ de sang sampun pini-tuhu linggihnira.....ndah samangkana

kramanira ḍang ācāryya sampun kabayan ri linggihnirān panibāna paraḍah ri samanira ḍang ācāryya.....

„Wat nu betreft de priesters, die misdadigers als lijfeigenen hebben, tegen hen mag de vorst geenerlei maatregelen treffen, wanneer ze niet op de hoogte zijn van de vergripen hunner ondergeschikten of familieleden, en in het bijzonder, wanneer de zondaars ergens anders wonen. Wanneer ze evenwel afweten van misdadigers onder hun personeel of familieleden, zonder dat ze dit ter algemeene kennis brengen, dan moet hun een boete opgelegd worden door de autoriteiten..... Zoo ook moeten opper-priesters aan dergelijke geestelijken boete opleggen”.

Van hier uit wordt het nu begrijpelijk, dat *kabayan* in overdrachtelijken zin, evenals het reeds eerder genoemde *tuha* en overeenkomstig *juru* of *panday*, als beroepsaanduiding in gebruik kon komen, zonder dat daarbij gewicht in de schaal wordt gelegd door den leeftijd van hem die de werkzaamheid uitoefent, evenmin als bv. de Duitschers aan de etymologie van het woord *senior* denken, wanneer ze spreken van den *senior* van een vereeniging. Maar evenals in het Maleisch en Javaansch de woordjes *tukang* en *juru*, de meest gebruikelijke beroepsaanduiders, verschillend gebruikt worden, naar mate het meer handenarbeid dan wel geesteswerk betreft, schijnt *kabayan* reeds terstond toen het deze functie overnam beperkt te zijn voornamelijk tot geestelijke functionarissen, ongeveer in den zin van *Weleerwaarde*. Zoo maken we in de *Tantu Panggēlaran*, naast anderen die onderscheiden zijn met den titel *kabayan*, kennis met den kloosterfunctionaris *kabayan panglayar*²⁾, den „eerwaarden inzamelaar van bijdragen voor het vieren van een plechtigheid”³⁾ ook onder den titel *bhagawān panglayar*.

¹⁾ Voor de beteekenis van *paraḍah* raadplege men *Coolsmā's Soendaneesch-Nederlandsch Woordenboek* s.v., p. 447.

²⁾ o.c. pag. 109, 110, 113, 114, vertaling op pag. 175 — 181, verklaring op pag. 266.

³⁾ De vertaling correspondeert met hetgeen staat in *P. Jansz. Javaansch Woordenboek* 1913, *nglajari* = gaan loopen op, gaan zoeken op andere plaatsen, op de klap of schobberdebonk loopen (uitspraak: *layar*, van wat bij *Jansz.* gespeld wordt: *lajar*; aantekening van den vertaler).

Dat de oorspronkelijke beteekenis van kabayan „te oud, zeer oud, oudste” is, was reeds lang vergeten, en ten slotte was ook de daaruit afgeleide overdrachtelijke beteekenis „kundig, op den voorgrond tredend” uit het taalbewustzijn van het volk verdwenen — een procédé dat verklaard wordt door het feit dat kabayan een vreemd woord is, zooals aan het begin reeds werd aangestipt. Tenslotte zien we hoe de laatste ontwikkelingstrap bereikt is: kabayan als beroepsaanduiding voor een geheele categorie van beroepen wordt naam van een bepaald ambt. Zoo vinden we in den tegenwoordigen tijd in West-Java, in de Soendalanden, kabayan zonder nadere bepaling als „opzichter bij offerfeesten” ¹⁾, in andere tijden nog als titel van den beambte die in 's vorsten audientiezaal wachthouden moest. In het Javaansch verstaat men er den dorpsbode onder, in het Madoereesch (kabhajan) ²⁾, evenals vroeger in de Soendalanden, den wachter van de audientiezaal, of — maar dan lokaal — een bepaald lid van het desabestuur, en in het Balineesch een beambte die moet zorgen voor het materiele onderhoud der tempels.

Tenslotte heeft in de Soendalanden de figuur van den Uilenspiegel nog den eigenaam si kabayan aangenomen. Terecht herinnert Mevr. Coster-Wijsman in dit verband aan de clownachtige bedienden van de prinsen in de lakons van het Javaansche schimmendooneel. Inderdaad is de ontwikkelde heer die zich van gezochte taal bedient en de dienaar die daarom zijn vragen en opdrachten vaak verkeerd begrijpt in het schimmenspel een geliefde bron van grappige intermezzi. Zoo is het toch denkbaar dat wellicht op deze wijze de kabayan, de wachter in de koninklijke audientiezaal, zijn naam gegeven heeft aan de Uilenspiegelfiguur, die onder andere namen in Indonesië alom bekend is.

Nadat het Wirāṭaparwa als grondbeteekenis van kabayan uitsluitend „oud, zeer oud” opgeleverd heeft, blijft nog te beantwoorden de vraag naar de etymologie van het woord. In het Javaansch en de verwante talen is een stam baya met deze beteekenis onbekend. Daarentegen vinden we in het Kawi en het hedendaagsche Javaansch het blijkbaar aan het Sanskṛt ontleende woord wayah = leeftijd, ouderdom. Derhalve mogen we aannemen, dat Sanskṛt wayas, wayaḥ in tweeërlei vorm ingang gevonden heeft op Java: als baya en als wayah. Het verschijnsel, dat Sanskṛt w in het Kawi ook als b optreedt en dat de wisarga wegvalt, staat geenszins op zich zelf. Men vergelijkte Kawi bajra, bañcana, bapra, bāyu e.a. voor sanskṛt vajra, vañcana, vapra, vāyu, en aan den anderen kant Kawi teja en yaça voor Sanskṛt tejas en yaças. Kabayan doet zich dan voor als zgn. excessief-vorm van baya, afgeleid met de formantia ka- en -ën, een vorm die correspondeert met Javaansch kētuwan. Den vorm baya = ouderdom, leeftijd, die tot-nogtoe in Oud- noch Nieuw-Javaansch aangetroffen is, vinden we in het Menangkabausch ³⁾ en Riouw-Maleisch, hoewel het woord niet zeer gebruikelijk schijnt te zijn. In de Pëlayan Abdullah ⁴⁾ lezen we bv. in het bericht over de oudste vrouw van Këlantan: Baya orang tuwa ini tiada saorangpun lagi hidup dalam nēgëri Kälantan ini. Hier in Këlantan leeft verder niemand meer die zoo oud is als deze oude vrouw. Bovendien is het Sanskṛt savayas = leeftijdgenoot, kameraad, vriend, met gelijke beteekenis bewaard gebleven in het Maleische sabaya.

Zoowel Mevr. Dr. Coster-Wijsman als Prof. Berg hebben in hun beschouwing over de beteekenis van kabayan ook betrokken nenek këbayan, een Maleische sprookjesfiguur, die als volgt gekarakteriseerd

1) Vgl. S. Coolsma, Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek, 1913, p. 250.

2) Vgl. H. N. Kiliaan, Madoereesch-Nederlandsch Woordenboek, Leiden 1904, I p. 278. (uitspraak dus met

dji toevoeging van den vertaler).

3) Vgl. Van der Toorn, Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, 1891, p. 50.

4) Ed. R. Brons Middel, 1893, p. 67.

wordt door Hans Overbeck¹⁾, een der beste kenners van Maleische letterkunde: „Daar hebben we die goede oude nenek kĕbayan....., meestal een vroegere min van de heldin, die een goed hart heeft voor alle jonge menschenkinderen in liefdesperikelen. Zij speelt voor postillon d'amour, brengt de gelieven tezamen en doet alles, om ze gelukkig te maken; ze is zoo onmisbaar, dat men zelfs in het Godenrijk zonder haar niet slagen kan (zie „Malim Deman)”

Mevrouw Dr. Coster neigt op grond van de vertaling met „oud” van kabayan in Juynboll's Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst tot de m.i. juiste opvatting dat de naam nenek kĕbayan wel oorspronkelijk „oude vrouw” zal beteekend hebben. Voór Berg's vermoeden, dat kabayan de beteekenis zou hebben van „vervuld van magische kracht (dan zou Sanskr̥t bhaya = vrees de stam zijn) zou nu weliswaar pleiten, dat Abdullah bin Abdul Kadir Munshi in zijn autobiografie²⁾ de nenek kĕbayan op één lijn zet met allerlei andere demonische wezens zooals pontianak, buta, gĕrgasi, mambang enz. Maar al geef ik toe, dat de oude vrouw als sprookjesfiguur ook over bovennatuurlijke krachten kan beschikken, toch houd ik de afleiding niet voor juist. Veeleer ben ik de meening toegedaan, dat we hier te maken hebben met de vṛddhā, de „oude vrouw”, zooals ze ook in Indische sprookjes kortweg genoemd wordt, en dat zij samen met de Indische sprookjesstof ingang gevonden heeft. Immers ook de Indische vṛddhā ziet liever niet, dat haar held geen vrouw heeft. We behoeven slechts te wijzen op het sprookje van de stichting der stad Pāṭaliputra in Somadeva's Kathāsaritsāgara: Prins Putraka komt in het huis van een oude vrouw, aan wie hij een geschenk geeft en die hem opneemt, totdat ze op zekeren dag hem verwittigt, dat in het kasteel een mooi meisje woont, dat streng

bewaakt wordt als een kostbaarheid. Met behulp van zijn tooverschoenen gelukt het den prins, 's nachts door het venster de schoone te bereiken, en daarna brengt hij heimelijk iederen nacht bij haar door.

Correspondentie met Prof. Dr. C. C. Berg te Leiden over de hierboven gegeven verklaring, waardoor hij kennis nam van mijn uiteenzettingen betreffende kabayan, brengt mij er inmiddels toe, nog even het volgende toe te voegen aan de vraag naar de herkomst van de nenek kĕbayan.

In het Maleisch vinden we het woord kabayan alleen als *eigenaam* der gelukbevorderende oude vrouw in sprookjesverhalen of gedichten die teruggaan op buitenlandsche voorbeelden. In de omgangstaal komt het woord althans niet voor. Bovendien zou de woordvorm kabaya-ën on-Maleisch zijn. Deze beide feiten suggereeren, dat het woord reeds in den vorm kabayan langs litterairen weg uit het Javaansch in het Maleisch overgenomen werd en als eigenaam werd opgevat in de sprookjes, daar men de beteekenis van „oude vrouw” niet begreep. Een ander voorbeeld, hoe bij de bewerking van een Javaanschen tekst de Maleische dichter een hem onbegrijpelijke uitdrukking als eigenaam opvat, is bv. ook Nusa Antara als naam van een mytisch eiland uit het Maleisch gedicht Bidasari³⁾. Maar nusantara beteekent in het Oud-Javaansch (vgl. Nāgarakṛtāgama 79₃) slechts: andere eilanden. Ook kan gebeuren dat bij de ontleening de oorspronkelijke beteekenis sterk begrens wordt, zooals gebeurd is in het Madoereesche dialect van Pamĕkasan bij het uit het Javaansch ontleende, met wwang kabayan overigens synonieme wong atuwa = oude man, oude vrouw (en daaruit: de bloedverwanten in de opstijgende lijn). Want hier beteekent bangatuwa (= bungatōwa) de oude vrouw, die een bruid moet overhalen, haar jonkvrouwe-

1) Hans Overbeck, Malaiische Erzählungen, Jena 1925, Eugen Diederichs, p. 5/6.

2) Hikayat Abdullah bin Abdul Kadir, Munshi, Ed.

W. G. Shellabear, Singapore 1916, p. 107 (= Autobiographie van Abdoellah, Leiden, Brill, 1882, pag. 171/172).

3) In de redactie van Van Hoëvell op pag. 112^v, 112^v.

lijke schaamte tegenover den bruidegom te laten varen (Kiliaan, Madoereesch-Nederlandsch Woordenboek II pag. 366).

Zoo komt de nenek kĕbayan, de vṛddhā¹⁾ der Indische sprookjes, in de lange rij te staan van de Javanismen die in de klassieke Maleische sprookjes en sja'ir-litteratuur gedrongen zijn.

W i d u.

Met de aanduiding widu²⁾, die tegenwoordig uit het Javaansche spraakgebruik verdwenen is, is het precies zoo gesteld als met kabayan. Ook met widu werd niet een enkel beroep aangeduid; veeleer diende ook deze term ertoe den door het volgende nomen agentis bepaalden uitoefenaar van een werkzaamheid als zaakkundig, als vakman voor te stellen. De groep met den titel widu omvatte de zangers, maskerdansers, tooneelspelers, potsenmakers, schimmenspelers. Evenals paṇḍay de verschillende specialisten van het smidsvak en kabayan de afzonderlijke functionarissen van geestelijke broederschappen in zich vereenigde, zoo werd het Sanskr̥t widu = wijs, intelligent, tot samenvattenden term voor de categorie der tooneelspelers. In de Oud-Javaansche inscripties vinden we altijd slechts den widu mangidung, den beroepszanger. En op een enkele plaats³⁾, die ik noteerde treedt hij op zonder titel widu⁴⁾. Maar het bewijs, dat ook de overige genoemde vertegenwoordigers van de tooneelkunst dezen titel voeren, leverden de volgende passages:

In Rāmāyaṇa, Sarga 24, 111 vlgg.⁵⁾ wordt beschreven, hoe de residentie van Langkā, verwoest door de tocht van Rāma

en het apenleger, onder Wibhīṣaṇa's heerschappij weer in haar oude pracht hersteld is. In het park van het koninklijk slot speelt het volgende allegorische tooneel:

manyang-manyang ya mengāṅgala-nga-
lula ring prajñōjwala jalak
preñjak-preñjak tumañjak ng hiji mangajir
umah tiñjo puyuh i sor
de ning buddhy arddha mūdānpakidupuh
akipuh akipū tanpomah aramēh
kuwwang kendokuwungke⁶⁾ aku makuwu
kuwung lingnyān uni ng kuwong (111).

līngan-lūngan⁷⁾ ya hūngan muni manuk
uyakan yekāmidu-midu
sambegā ning kuwong tekana hinangēn-
angēn donyānpamējahi
ko ng taṇḍang ko ng kaniṣṭhākuta makuwu
kuwung ko ng kaçmala kuwong
tan pomah ta kaṭṣṇān laku widu mawayang
komgunya⁸⁾ saguṇa (112).

ko tākung kewaḷāsā makuwu-kuwu rikā
sang çreṣṭhi pu hiji
kāsyāsih ko ng jalak ko mamangun umah
umöt ton-ton tiru-tirun
ngel-ngelēn swang ya mamrih makuwu-
kuwu tēwas sangsāra kawilēt
tēkwan kuṇḍangta lingku d laku ta wiku
kuwung kuwwanta tatapa (113).

nā ling ning pakṣi widwan manuk uyakan
akon wikwāsusupana
konan ta ng kokilānūt n uni kakuli-kulik
çabdanya masulit
kokilya ng kokilāpan manginaki kalawan
lagnāmutusana
bhukti bhaktēng alas göng makula-kula
kulit molēs kuli-kulit (114).

1) In de sja'ir „Yatim Nastapa" (zoo te lezen) staat eens (Klinkert, Drie Maleische Gedichten, pag. 133) in plaats van nenek kĕbayan (resp. kĕbayan zōnder nenek): nenek yang bĕrida (< Sanskr̥t vṛddha).

2) Uitlatingen over de figuur van den widu bij H. Kern, Verspreide Geschriften VII, p. 48; G. A. J. Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche Tooneel, 1897, p. 49, 53; Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, 1924, p. 237 vlg.

3) Oud-Javaansche oorkonden. Nagelaten Transscripties van wijlen Dr. J. L. A. Brandes, uitgegeven door Dr. N. J. Krom (Verh. Bat. Gen. LX) p. 31 regel 12.

4) In verband met een voordracht „Zum Kawiwörterbuch" gehouden op het vijfde Congres van het Oostersch

Genootschap in Nederland te Leiden in 1927 was ik reeds op den widu ingegaan. (Verslag, p. 50). Maar sindsdien is mijn opvatting essentieel gewijzigd.

5) Bij de transcriptie volg ik het zeer practische voorbeeld van Berg in zijn uitgave van de Rangga Lawe, Weltevreden 1930, in zoverre ik ter vergemakkelijking van het begripen boven lange vocalen, ontstaan door zinssandhi, een circonflex plaats. Phonetisch zijn dus ā en â, e en ê, i en î, o en ô, ū en û volkomen hetzelfde.

6) Vermoedelijk te lezen: ko wwang ngke ndākuwu ngke.

7) Vergelijk Javaansch ling-lung = verward van hoofd, bedwelmd, kindsch.

8) Te lezen: ko ng guṇya.

kabwatnyân sor ujar ning manuk uyakan
 akĕn kwanyâmĕja-mĕjah
 sangkâ ring harŝa donyâr wulati hayu
 nikang rājyôjwala muwah
 molih āmbĕknya maprārthana n uwah
 apulih ng udyāna saphala
 hetunyân arddha medan mamidu-midu
 dumon rowangnya pikatan (115).

Welk een gejubel en gewriemel onder de spreuwen met hun helder verstand! De prĕndjak-vogels trippelen in het rond, de hidji bakent zijn huis af, zoodat de kwartel beneden het ziet. Daar die maar een zeer beperkt verstand heeft, kruipt hij zonder nest in het vuil rond en woelt den grond om. „Vestigen jullie daar je toch hier! Ik heb „een hol om in te wonen!” zoo klinkt (opeens) de stem van den koekoek (111).

Opgewonden roepen de verontruste vogels: „Die stelt zich me daar bijna als een „widu aan! De koekoek schijnt een aanslag „van plan te zijn met de bedoeling een „moord te plegen! Jij landlooper, in je „miserabele hut, holbewoner, smerige koekoek, zwerveling zonder huiselijke gevoelen (ben je), als een schimmenspeler doe „je je voor, uitgeslapen als je bent in alle „rollen!” (112).

(De koekoek antwoordt:)

„Jij verlangt er alleen maar naar, hier een „huis te hebben, voornamen meneer hidji. „Jij bent te beklagen, spreuw, dat je als „schuilhoek een huis bouwt en het laat „zien als navolgenswaard. Vergeefsche „moeite naar een tehuis om te kijken! Het „gevolg is maar, dat je in den kringloop der „geboorten wordt betrokken met je kinderen er bij. Ik vind dat je monnik moest „worden, in een hol gaan wonen en askese „bedrijven” (113).

Zoo sprak de widu-vogel, terwijl hij de verontruste vogels aanried, monnik te worden en het bosch in te gaan. Op order van

den koekoek riepen ze nu gehoorzaam onder gefluit van koelikoelik: „Jij moest „maar een non worden, koekoek, wanneer „je op hebt met bedelmonniken, om tot „volmaking te geraken. Voed je met de „spijzen van het groote bosch terwijl je het „aanlegt met de familie van het schorsgeslacht en je in boombast kleedt” (114).

Hoe laaghartig was toch de bewering van de verschrikte vogels, dat hij uitging om te moorden! Zijn uitnoodiging dankte haar ontstaan aan de vreugde, dat hij nu weer de heerlijkheid van de schitterende hoofdstad zag en zijn verlangende hart bereikt had, dat de tuin met zijn vruchten weer herschapen was. Daarom gedroeg hij zich zoo dwaas als een widu en daagde zijn makers uit op de wijze van een lokvogel (115).

Dit tooneel in het park van de residentie van Langka, hoewel in den mythischen voortijd verplaatst, geeft toch levendig den indruk weer, dien de Javaansche dichter en zijn tijdgenooten van den schimmenspeler hadden. Het hier voor het eerst gegeven beeld behoort tot de waardevolste bewijspplaatsen, die ons overgeleverd zijn uit de geschiedenis van het schimmenspel op het oude Java. Want terwijl bv. Arjunawiwāha V9 slechts beschrijft de figuren en den indruk, dien hun spel op den toeschouwer maakt, wordt in deze — voor zoover ik weet, eenige — passage van de oudere ons bekende Javaansche litteratuur over den schimmenspeler zelf gesproken. In zijn voor veel details nu nog waardevolle boek „Bijdrage tot de kennis van het Javaansche Tooneel” was Hazeu tot de overtuiging gekomen, dat het schimmenspel op Java zelf ontstaan zou zijn en dat de wayangvoorstelling een deel zou hebben uitgemaakt van de voor-Hindoeïstische religieuze ceremoniën. Deze opvatting is evenwel gebleken onjuist te zijn, toen men ¹⁾ de

¹⁾ Vgl. N. J. Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 1926, p. 47. Aichele in verband met de bespreking van H. Ritter's „Karagös”, Der Islam, 1926, p. 153 vlgg. Tot hetzelfde resultaat was ik reeds gekomen in een voordracht „Animistische trekken in het Javaansche schimmenspel”

gehouden voor de „Religionswissenschaftliche Gesellschaft” te Hamburg. — Vgl. nu echter ook: Over den oorsprong van het Javaansche Tooneel, door Dr. W. H. Rasers, Bijdr. K. I. Deel 83, 1931, 317 — 450 (Toevoeging van den vertaler).

vraag naar den oorsprong van het spel voor Java opnieuw onderzocht op grond der onderzoekingen van Pischel, die de aanwezigheid van een schimmenspel óók in het oude Indië bewezen had ¹⁾. Op de aangehaalde plaats van het Rāmāyaṇa treedt de schimmenspeler dan ook geenszins zoo op, dat hij nog eenigszins zou herinneren aan den priester ²⁾ van de voor-Hindoeïstische Javaansche ceremoniën. Hoe helderder het beeld is dat men zich kan maken van de waardeering en uitwerking van het schimmenspel op het oude Java op grond van de spaarzame overlevering, des te meer maakt het den indruk, vreugde te scheppen in de wereld. En pas in den loop van den tijd, toen men plaatsen en personen van de handelingen, die in het schimmenspel voorgesteld worden, uit de voor-Hindoeïstische mythe naar Java zelf overgebracht had, begon het wayangspel als middel tot voorstelling van de van ouds geheiligde eigen overleveringen meer en meer in de volksziel te wortelen en trad daarmee in de religieuze sfeer.

Uit de strofen van het Rāmāyaṇa blijkt duidelijk, dat in het middeleeuwsche Java de schimmenspeler een rondreizende komediant is, dien zijn beroep verdrijft uit zijn woonstede, die eenzaam blijven moet, noch vriendschap onderhouden noch een geregeld familieleven leiden kan.

Dat ook de andere vertegenwoordigers der tooneelkunst den titel widu droegen, leeren we uit Nāgarakṛtāgama 65₆, waarvan de eerste beide verzen als volgt luiden: sāsing kāryya maweha tuṣṭa rikanang para jana winangun nareṇware huwus nang widw āmacangah ³⁾ rakēt-rakēt aganti ⁴⁾ sahana para gītada pratidina.

Al wat gedaan kon worden om het publiek vreugde te verschaffen, was door den

vorst in het werk gesteld: zoo wisselden komieken en maskerdansers dagelijks af met allerlei zangers.

Hier hoort de titel widu blijkbaar niet slechts bij āmacangah, maar ook bij rakēt-rakēt, want deze woordvorm komt pas door het voorafgaande widu aan de beteekenis van maskerdanser. Evenzoo vinden we in de Oud-Javaansche inscripties de groepeerings paṇḍay mas, wsi, tāmra = goud-, ijzer- en kopersmeden.

Evenals kabayan-zonder-meer zich ontwikkelde tot de aanduiding van bepaalde beroepen, zoo gebeurde het met widu eveneens, dat het de beteekenis van het attribuut overnam, dat eraan toegevoegd was ⁵⁾.

Ik geloof dat we de figuur van den widu rakēt-rakēt kunnen herkennen in den widu van het gedicht Nītisāra, waarvan Dr. G. W. J. Drewes in zijn boek „Drie Javaansche Goeroe's” ⁶⁾ de verzen 7 — 15 van zang 4 in een goed geëmendeerden tekst en vertaling meegedeeld heeft. De strofen schilderen, hoe het aanbreken van het Kali-tijdperk de tot dusverre bestaande wereldorde verandert. Het kapitalisme wordt troef. Wie zich had onderscheiden door dapperheid of wetenschap, betuigt zijn eerbied aan den rijke. Strofe 8 gaat dan door:

menggung tang rat bhuwanāndhakāra ratu
hīnadāna dināna ning dhaneṇvara
sang widu angga wanapraweṇana samudra-
gati manut i lampah ing kali.
ṇūdra sampay i weṇya māwalepa ri sira
naranāthānindita
rāja sampay i sang dwija sirālēmē hangulah-
akēn Ḍiwārccana.

De vertaling van Drewes luidt als volgt:

De aarde schudt en is in duisternis gehuld; de vorsten geven geen geschenken meer, maar worden door de rijken begiftigd.

1) R. Pischel, Das altindische Schattenspiel, Sitzungsberichte der Berliner Akademie, 1906.

2) Hazeu, o.c. p. 54.

3) Dit woord reken ik bij Nieuw-Javaansch mēncangah = sumringah = Verkwikt, vroolijk, lustig; vgl. daarbij Van der Tuuk, K.B.W. IV p. 1034 bañcangah, amañcangah. De Balineesche boektitels bēñcangah, pamañcangah zouden daar eveneens mee kunnen samenhangen. De passage wordt anders opgevat door H. Kern (Het Oudjavaansche lofdicht

Nāgarakṛtāgama, met aanteekeningen van Dr. N. J. Krom, 1919, p. 158) en R. Ng. Dr. Poerbatjaraka (Aanteekeningen op de Nāgarakṛtāgama, Bijdr. K. I. 80, 1924, p. 248).

4) Aldus te lezen naar Brandes' uitgave (Verh. Bat. Gen. Deel 54) in afwijking van Kern's transcriptie anganti.

5) Men vergelijkte in het tegenwoordige Duitsch de ontwikkeling van „Oberkellner” tot „Ober”.

6) Leidsche dissertatie, Leiden 1925, p. 160, 162.

krijgen, waarvoor de woordenboeken als beteekenis opgeven page, ordonnans. Maar deze pages maken zich immers bovendien bij hun vorst bemind, zooals Hang Djëbat in de roman Hang Tuah.

Naast veel andere ontleeningen uit het Maleisch heeft ook het Tjamsch het woord overgenomen in den vorm biduo'n = grappenmaker, kunstenmaker, komiek, theaterdanser, muzikant ¹⁾.

Terwijl het Javaansch het woord widu nog slechts in de oudere letterkunde behouden heeft, schijnt het nog werkelijk te leven in het Boegineesch ²⁾ en in het Tagalog ³⁾, en wel in het Boegineesch in de verdubbeling widu-widu = schertsen, stoeien met, in het Tagalog in den vorm biso, zooals de klankwetten dat voor deze taal meebrengen, = grap, gekheid, streek, plagerij, dansfeest; uitdaging, tarding.

(M) a b h a ṇ ḍ a g i ṇ a.

Met abhaṇḍaṇa resp. mabhaṇḍaṇa ⁴⁾ wordt op het oude Java de grappenmaker van professie aangeduid. Bhaṇḍa beteekent in het Sanskr̥t grappenmaker, mime; giṇa is een oude krāmā-formatie bij Sanskr̥t guṇa ⁵⁾ die in den zin van kunstvaardigheid gebruikt werd; met het praefix a- of ma-, dat beantwoordt aan het Maleische bër-, samengesteld tot (m)abhaṇḍaṇa, heeft het woord de beteekenis van: de kunst van grappenmaker uitoefenen. In de Tantu Panggëlaran wordt daarnaast nog als aanduiding van een bijzondere groep grappenmakers ambaṇḍaṇaṅggoḍa opgegeven. Deze samenstelling is in beteekenis wel identiek met anggoḍa zonder meer, dat als aanduiding van een bijzondere klasse van speellui in een citaat van Van der

Tuuk's K. B. W. onder wulu ⁶⁾ na de amaṅcangah's ⁷⁾ aangehaald wordt. Als beteekenis van het woord goda wordt in de Maleische, Javaansche, Soendaneesche en Madoereesche Woordenboeken verleiding, beproeving (door den duivel, enz.) opgegeven, waaruit men echter moeilijk de beteekenis van ambaṇḍaṇaṅggoḍa kan opmaken. Alleen het Soendasch-Nederduitsch Woordenboek van Oosting ⁸⁾ geeft nauwkeuriger opheldering omtrent het gebruik van het woord. Volgens hem heeft het woord ngagoḍa o.a. de waarde: iemand verzoeken, trachten te verleiden; ook: iemand die boos is, die het gebed verricht, of wel een kind dat wil gaan huilen, trachten af te leiden, bv. door hen aan het lachen te maken; iemand die werkt, afleiden, of trachten af te leiden door met hem bv. een praatje te beginnen, enz. De samenstelling ambaṇḍaṇaṅggoḍa vereenigt op deze manier twee essentieel synonieme begrippen en beteekent: optreden als grappenmaker. Daar m(a)baṇḍaṇa en anggoḍa in beteekenis eigenlijk nauwelijks verschillen, kan ook anggoḍa in het genoemde citaat van het K. B. W. nauwelijks iets anders beteekenen dan: grappenmaker.

Nog eens komt in de Tantu Panggëlaran de term habaṇḍaṇa voor, en wel worden in het verhaal hoe de goden Içwara, Brahmā en Wiṣṇu het schimmenspel en de maskerdansen op Java invoeren ⁹⁾, de schimmenspelers habaṇḍaṇa hawayang en de maskerdansers baṇḍaṇa menmen genoemd. Dat is geenszins verwonderlijk, want beide spelers moeten geest en humor bezitten, om het publiek aan het lachen te brengen ¹⁰⁾. De term habaṇḍaṇa hawayang is dus identiek met uitdrukkingen als: awayang

(Vervolg noot 6 van pag. 153).

praṇidhāṇā, omdat „Zijne Majesteit” als genitief volgt. Onafhankelijk van den schrijver kwam ook Coedès tot deze verklaring van praṇidhāṇā in zijn artikel Les Inscriptions Malaises de Crivijaya, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient, Tome XXX, 1930, Hanoi 1931, pag. 29 — 80, in het bijzonder pag. 39 — 40, 43 — 44, 74. (Toevoeging van den vertaler).

1) Vgl. Aymonier et Cabaton, Dictionnaire Cam-Français, Paris 1906, p. 335.

2) B. F. Matthes, Boegineesch-Hollandsch Woorden-

boek, 1874, p. 633.

3) S. Laktaw, Diccionario Tagalog-Hispano, Manila 1914, p. 134 vlg.

4) Vgl. Pigeaud, o.c. p. 236 vlgg.

5) Vgl. in het Oud-Javaansch de parallelvorm giha voor Sanskr̥t guhā = grot.

6) III p. 571.

7) Vgl. widw amacangah p. 152b boven aan.

8) Verschenen te Batavia in 1879, p. 766.

9) Vgl. Pigeaud, o.c. p. 104, 170.

10) Vgl. Hazeu, o.c. p. 116.

atapukan abañol of aringgit (= awayang) abañol op de inscripties ¹⁾). Misschien mag met uit dezen nadruk op het komische moment de conclusie trekken, dat het schimmenspel in den ouden tijd veel meer het volksvermaak beoogde, dan tegenwoordig het geval is.

Uit Bhomakāwya Zang VI, strophe 7 aan het slot volgt ontwijfelbaar, dat men onder (m)abhaṇḍaḡiṇa inderdaad den professioneel grappenmaker verstaan heeft, wat Van der Tuuk ²⁾ en Juynboll ³⁾ betwijfeld hebben:

umah ing mabhaṇḍaḡiṇa paṇḍan ika ri bacingahnya sōk pacēh.

De strophe, waaraan deze versregel ontleend is, zit vol geestige dubbelzinnigheden, zooals die geliefd zijn in den kunstmatigen stijl van het kakawin. Zoo staat hier pacēh = lacher, als grap voor: pacēt = bloedzuiger. Een pandanuspalm, waaronder bloedzuigers door elkaar wriemelen, geeft den dichter dus aanleiding tot de dichterlijke vinding (kawitarka), de beschrijving van de situatie in dezen vorm te kleeden: In de pandan moet een grappenmaker huizen; zouden de lachers buiten zich anders zoo verdringen?

B h u j a n g g a.

Reeds de Nāgarakṛtāgama, het in 1365 n. Chr. vervaardigde lofdicht van Prapañca op koning Hayam Wuruk van Madjapahit, kent den term bhujangga als aanduiding voor den geleerde of geestelijke, en in het Nieuw-Javaansch verstaat men daaronder den taalgeleerde, litteratuurkenner en dichter ⁴⁾. De schrijver van de Tantu Pangḡlaran en die van het Caturpakṣopadeṣa ⁵⁾ hebben reeds op hun manier een etymologie getracht te geven van het woord, dat naar hun meening toch onmogelijk iden-

tiek kan zijn met het hun bekende Sanskṛt-woord bhujamga = slang.

Maar in twee veel oudere geschriften wordt het woord heel anders gebruikt dan in den tijd van de Nāgarakṛtāgama, nl. in de twee Oudjavaansche Mahābhāratabewerkingen Adiparwa ⁶⁾ en Wirāṭaparwa ⁷⁾. Hier vinden we bhujangga in samenstellingen als bhujangga haji = bhujangga van den koning, en bhujangga mpu = bhujangga van den heer (de heeren) geestelijke(n) in gesprekken gebruikt als beleefde vervanging voor een pronomen. In Wir. p. 97 bv. wendt Waiṣampāyana zich met de volgende woorden tot zijn koning Janamejaya, nadat hij zijn souverain de lotgevallen der Pāṇḍawa's in Wirāṭa verteld heeft:

Sājñā haji! Mahottama wiṣeṣa katatwan iking Wirāṭaparwa paḍa lawan āgamaṣāstra, sāksāt tīrtha hiḍḍep ra bhujangga hadji.

„Om U te dienen, Majesteit! Zeer uitstekend en doeltreffend zijn de verhalen van het Wirāṭaparwa, evenals de heilige schrift, een waar reinigingsbad voor zijn meening (woordelijk: naar de meening van den bhujangga des konings).

Ook op zich zelf staand kan dit woord het pronomen vervangen, zooals op dezelfde bladzijde van het Wirāṭaparwa in de woorden: ikang satinakwanakēn mahārāja ring bhujangga: al datgene, waarnaar mij (Uwe Majesteit) de Vorst gevraagd heeft.

Nu heeft echter Sanskṛt bhujamga o.a. ook de beteekenis: trouw metgezel van een vorst ⁸⁾. In deze beteekenis werd het gebruikt als vervangwoord voor het pronomen ⁹⁾ van hofgeleerden tegenover den vorst, zooals juist bewezen wordt door de zoo vaak voorkomende verbinding van dit woord met haji = vorst. Een latere tijd heeft daarin dan de ambtsaanduiding zelf gezien.

1) Vgl. Oud-Javaansche oorkonden, nagelaten Transscripties van wijlen Dr. J. L. A. Brandes, uitgegeven door Dr. N. J. Krom (Verh. Bat. Gen. 60) p. 124 regel 10, p. 127 regel 2 — 3, p. 146 regel 7.

2) K.B.W. IV p. 850 vlg.

3) Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst p. 416.

4) Vgl. Inaugureele rede Prof. Dr. G. A. J. Hazeu: Oud en Nieuw uit de Javaansche Letterkunde, Leiden 1921, i.h.b. pag. 9 en daar de noten (Noot van den vertaler).

5) Vgl. Pigeaud, o.c. 79, 148; 235.

6) Ed. Juynboll, 1906, p. 2, 17, 59, 63.

7) Ed. Juynboll, 1912, p. 97, 98.

8) Vgl. Monier Williams, A. Sanskrit-English Dictionary, Oxford 1899, pag. 759.

9) Zooals men weet is Sanskrit sahāya = kameraad, makker, aanhanger, bondgenoot, in het Maleisch op overeenkomstige wijze in gebruik genomen.

Naschrift van den vertaler.

Bovenstaand artikel kwam vertaler (en Redactie van dit Tijdschrift) belangrijk genoeg voor, zoowel door de gevolgde methode als wegens de behaalde resultaten, om het in vertaling toegankelijk te maken voor een nieuwe groep van lezers. Hij heeft gemeend goed te doen door soms iets toe te voegen in — of aan de noten, teneinde 's schrijvers bedoeling te verduidelijken of het behandelde bij te werken met de nieuwste litteratuur ter zake. Deze toevoegingen zijn steeds als zoodanig gewaarmerkt, maar impliceeren geenszins, dat hij het steeds geheel eens is met den schrijver. Wat deze laatste als aanvulling ná het artikel heeft doen afdrukken, heeft vertaler ten gerieve der lezers in den tekst

verwerkt. Daar hij er te laat kennis van nam, kan hij pas hier verwijzen naar den nieuwsten passus, waarin kab(h)ayan ter sprake komt, nl.: Een Nieuwe Redactie van den Roman van Raden Wijaya, door C. C. Berg, Bijdr. Kon. Inst. 88 (ook in boekvorm: Kidung Harṣa-Wijaya, Tekst, Inhoudsopgave en Aanteekeningen, door C. C. Berg, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff) 1931, p. 23—25. Hieraan moge vertaler ook te dezer plaatse toevoegen, dat van de aldaar geciteerde, indertijd door Poerbâtjarâkâ gemaakte veronderstelling: *angabhaya* is ngokovorm (?) van *angabhadi*, Jav. *angabdi*, door laatstgenoemde is teruggenomen de onhoudbare gelijkstelling *angabhadi*—*angabdi*, terwijl het eerste door Berg als zeer wel mogelijk wordt aangenomen.

DE WIJZIGINGEN DER GEBRUIKEN EN GEWOONTEN AAN HET SOLOSCHHE HOF

vertaald door

R. SOEMANTRI HARDJODIBROTO. ¹⁾

Sedert vijftig jaar hebben de gewoonten en gebruiken aan het Solosche hof vele wijzigingen ondergaan. Er zijn er, die geheel en al afgeschaft, niet meer gebezigd worden. Hier zullen die worden behandeld, welke over heel Java bekend zijn, terwijl van wat reeds gewijzigd en afgeschaft werd, hier slechts de hoofdtrekken zullen worden vermeld.

I. *Het tournoojspel.*

Volgens de verhalen der ouden van dagen, bestond in vroeger tijd aan het hof de gewoonte, dat penewoe's en mantri's, gestoken in de gebruikelijke dracht van een pradjoerit (krijgsman), zich beurtelings en groepsgewijze voor de kraton verzamelden, allen te paard en gewapend met pieken. De bedoeling hiervan was om zich in het oorlogvoeren te oefenen en zich te paard te bekwaren in het hanteeren van pieken. Dit soort van tournooj, dat geregeld op Zaterdag werd beoefend, had steeds plaats op de aloon-aloon in den Zuid-Oostelijken hoek. De beoefenaars speelden beurtelings, terwijl op de gamelan, die op de Bangsal-inggil werd opgesteld, de monggang werd geslagen. Deze gamelan was opgesteld vlak ten Noorden van het tijgerhok met het front naar het Westen. In kratonkringen werd bovengenoemde monggang geheeten: Patalon, waarvan de namen: sowan patalon (het opwachting maken op Zaterdag), bangsal patalon (de plaats, waar de menschen hun opwachting op Zaterdag maken), zijn afgeleid. Buiten de kraton en over het heele land werd deze melodie genoemd: gamelan setoe of wel gamelan seton. Voor de penewoe's en mantri's kreeg deze oefendag den naam van: sowan

seton of sowan watangan. Dit tournooj duurde ongeveer een uur, doch het werd niet beeindigd, eer er een bevel afkwam uit de kraton. Tot het uitvoeren van dit bevel daalden twee gandeks (boodschappers van den vorst) de setinggil af en gaven op een afstand met de hand het sein tot ophouden. Op de gamelan werd dan een vlugger tempo geslagen, waarop de oefening eindigde. Daarna konden de deelnemers uit elkaar gaan.

Reeds ongeveer 70 jaar geleden werden bovengenoemde oefeningen op last van den Soenan afgeschaft. Slechts de monggang wordt tot heden toe nog steeds op den zelfden dag en hetzelfde tijdstip ten gehoor gebracht, terwijl het oude gebruik om het te doen ophouden door seinen van de twee gandeks nog gehandhaafd wordt.

Ten slotte is sedert het einde van het Javaansche jaar 1861 de gamelan patalon niet meer in bovengenoemde setinggil opgesteld, doch in de bangsal, welke meteen als bergplaats ervan dient. Deze gamelanmuziek duurt, evenals vroeger, nog een uur.

II. *De gandeks.*

In vroeger tijd werden de dagelijksche boodschappen, welke van uit de kraton naar het overige deel van de stad werden gebracht, z.a. naar het Residentiehuis, Kapatijan, Mangkoenagaran en andere, steeds verricht door twee gandeks, die of brieven van den vorst moesten brengen dan wel mondelinge opdrachten moesten uitvoeren. Deze gandeks droegen steeds een dodod (een lange kain), een koeloek op het hoofd en een samir om den hals. Overdag liepen zij met ontbloot lijf, doch 's avonds mochten zij hun jas aantrekken. Zij liepen naast elkaar midden op den weg. Elk voermiddel, elke voetganger, ook een troep

¹⁾ Uit Kadjawèn No. 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 79 jrg. 1931.

excerceerende militairen en het Mangkoe-nagaransche legioen, moesten bij de ontmoeting met deze gandeks uitwijken, naar links of naar rechts. Alle menschen in het heele rijk wisten, dat deze gandeks de boodschappers waren van den vorst, zoodat degeen, die niet genoeg voor hen uitweek, of zelfs hen rakelings passeerde, zijn straf niet zou ontloopen. Een ieder, die deze gandeks tegenkwam, moest dan ook be hoorlijk uit den weg gaan.

Ongeveer twintig jaar geleden, werd de regeling zoodanig gewijzigd, dat de gandeks de boodschappen niet meer te voet deden, doch per rijtuig. Het aantal bleef echter behouden, en overal mochten zij ook hun jas dragen, uitgezonderd in de kraton tot aan de aloon-aloon, waar het oude gebruik nog moest worden gëeerbiedigd.

III. *Een feest, waarbij tijgers werden gedood.*

In vroeger tijd, al was het soms slechts eens per jaar, werd geregeld een feest georganiseerd, waarbij een tijger werd gedood. Dit feest werd nog al dikwijls gevierd, waardoor het ook tot een van de gebruiken in de kraton behoorde. Was er hoog bezoek van Europeanen, z.a. de Gouverneur-Generaal, de Generaal-Majoor e.d., dan liet men een tijger met een karbouw vechten, waarna de eerstgenoemde door pieken werd gedood. Deze vertooning behoorde tot één van de grootste en belangrijkste feesten, welke steeds vele toeschouwers van alle landaarden trokken.

Ongeveer dertig jaar geleden werd bovengenoemde gewoonte voor goed afgeschaft. De laatste van zulke vertooningen had plaats in Doelkaidah in het jaar Alip 1827.

IV. *Huwelijksgeschenken (lamaran).*

Volgens de gewoonten en gebruiken in de kraton in ouden tijd, moest, wanneer de vorst zijn zoons dan wel zijn dochters ging uithuwelijken, waarbij de huwelijksvoltrekking in de kraton en de ontmoeting tusschen bruid en bruidegom in de kapatijan

plaats had, dit door lamaran (geschenken) werden vooraf gegaan, die van uit de kapatijan naar de kraton werden gebracht. Deze geschenken bestonden uit: rijst, klapper, kip, karbouw, lombok, terong e.a., geladen in djoli's, waarvan het aantal overeenkwam met dat van de bruidegoms en bruiden. In optocht gingen deze djoli's, die heel keurig waren versierd, kratonwaarts, gevolgd door zoowel mannelijke als vrouwelijke ambtenaren, die zich allen in groot tenue hadden gestoken. Overal langs den weg werd deze optocht door duizenden toeschouwers bewonderd. Ongeveer vijf en twintig jaar geleden werd dit gebruik voorgoed afgeschaft.

V. *Tijgers en olifanten.*

Ook het houden van tijgers en olifanten behoorde tot de gewoonten en gebruiken van het Javaansche hof. De tijgers werden opgesloten in een hok in den Zuid-Oostelijken hoek van de aloon-aloon en dagelijks gevoed met hondenvleesch. Het houden van deze beesten had geen ander doel dan om ze op de Gerebeg, die driemaal in het jaar plaats had, door duizenden menschen van heinde en verre te laten bezichtigen, en om ze zoo nu en dan te laten vechten met karbouwen, waarna ze dan gedood werden, zooals in het voorafgaande reeds werd gezegd. De olifanten werden gestald op de aloon-aloon achter de Westelijke zijde van de kraton, en dagelijks werden ze gevoed met gras, klappers enz. Dit was het speciale werk van den kornak. Bij feestelijke gelegenheden, w.o. de Gerebeg, welke drie maal 'sjaars werd gevierd, werden deze olifanten, beschilderd met atal en verf, naar de aloon-aloon geleid, waar ze aan de wantilan (een paal, waar de olifant aan den ketting lag) werden gebonden, als zijnde de oepatjara van de kraton. Bij de heen- en terugtocht werden ze bereden door kornaks in groot tenue. Gewoonlijk namen twee olifanten deel aan het feest, waarvan de eene aan de Oostzijde en de tweede aan de Westzijde werd gestationneerd. Op elken Woensdag en Zaterdag werden deze

olifanten naar de kali geleid teneinde ze een bad te geven en zoo nu en dan werden ze ook wel eens bereden. Bovendien moesten zij zich op Maandag en Donderdag, wanneer de vorst mijos siniwaka (verscheen voor zijn onderdanen), voor de kraton bevinden, waarbij zij gedurende ongeveer een uur een zittende houding moesten aannemen. Zoo moesten bij de kroning van een nieuwen vorst, wanneer na afloop van de plechtigheid op de setinggil, de vorst een rondgang door de stad maakte, de olifanten ook, bereden door kornaks, evenals de onderdanen, van hoog tot laag, dezen optocht volgen.

Ongeveer veertig jaar geleden werd de gewoonte om de olifanten op Donderdag en Maandag naar de pelataran te leiden, afgeschaft, en is sedert dien niet meer in gebruik.

Voor vijf jaar ongeveer werd ten slotte het houden van olifanten en tijgers voor goed opgeheven, en de nog overgebleven beesten werden ten geschenke gegeven aan de Sriwedari, met het gevolg dat de betrekking van kornak van zelf verviel. Slechts de rang van gandeks is tot heden toe gehandhaafd. Dus thans ontbreekt op de Gerebegfeesten de vertooning van tijgers en olifanten.

VI. De Gerebegfeesten.

Volgens oude gewoonte, werd in vroeger tijd de Resident bij Gerebegfeesten, welke drie maal 's jaars plaats hadden, bij zijn bezoek aan de kraton, voor den aanvang van het feest, afgehaald door den kroonprins, dan wel door diens vervanger. Bij het rijden in een rijtuig derwaarts, ongeveer 10 uur, werd de Resident vergezeld van dengene, die hem afhaalde, zoo ook bij het terugrijden naar het Residentiehuis.

Ruim veertig jaar geleden werd deze gewoonte zoodanig gewijzigd, dat in den vervolge met het afhalen ter Residentiehuis, thans Gouverneurshuis, werden belast twee boepati's najaka (Hoofdregenten), die te voet den tocht aflegden, terwijl hun vertrek uit de kraton werd vastgesteld op

9 uur. Deze boepati's loopen vooruit en worden boepati-gandek genoemd. Hun terugkeer van het Residentie-huis geschiedt zonder geleide. Het gebruik van een rijtuig met dragonders als gevolg, wordt tot heden toe echter nog steeds in eere gehouden.

VII. Gehoorverleening.

Het behoort tot de reeds oude gebruiken aan het hof, dat de vorst geregeld op Donderdag en Maandag gehoor verleent. Ongeveer twintig jaar geleden is deze regeling gewijzigd, waardoor de vorst slechts op Donderdag audientie verleent. Maar zoo nu en dan komt het voor, dat de vorst één of twee maal 's jaars voor zijn onderdanen verschijnt op een plaats, welke den naam draagt van: Sanasoemewa.

VIII. Mekkagangers.

In vroeger tijd bestond de gewoonte, dat onderdanen, die een bedevaart naar Mekka wenschten te ondernemen, dit door tusschenkomst van hun onderlinge hoofden rapporteerden aan den vorst. Deze kandidaat Mekkagangers kregen elk van den vorst een zeker bedrag in guldens, welke gift beschouwd zou kunnen worden als te zijn het deelnemen van den vorst aan de bedevaart. Weder teruggekeerd in Soerakarta, moesten zij voor den vorst een ngabekti (knieval) maken, een handeling welke alweer door tusschenkomst van hun onderlinge hoofden (loerah kadji) geschiedde.

Ongeveer vijftig jaar geleden, werd bovengenoemd eerbetoon aan den vorst afgeschaft, doch de toekenning van een zeker bedrag aan kandidaat Mekkagangers werd gehandhaafd, wat natuurlijk ook geschiedde door tusschenkomst van hun hoofden.

Nu vijf jaar geleden werd ook deze gift ten slotte achterwege gelaten. Slechts het rapporteeren van bedoelde bedevaart is tot nu toe nog steeds gehandhaafd. Dit behoort echter niet meer tot de gebruiken en gewoonten aan het hof, doch staat in verband met de voorschriften van het bestuur.

IX. *Selawat hadji dikir moeloed.*

In vroeger tijd verrichtten bij bakda Gerebeg moeloed bij het einde van de Gerebeg, dus bij het einde van de Sekaten, uitsluitend hadji's de godsdienstplichten in de groote moskee. Deze hadji's waren meestal afkomstig van andere plaatsen. Zij konden elk twee gulden van den vorst krijgen voor de verrichte selawat (godsdienstplichten), indien zij slechts een verklaring van de autoriteiten konden overleggen, waaruit bleek, dat zij inderdaad hadji's waren. Gewoonlijk bedroeg het aantal hadji's, dat aldaar hun godsdienstplichten verrichtte, ongeveer 1500, bij moeloed taoen dal kon dit getal zelfs de 2000 overschrijden.

Ongeveer veertig jaar geleden werd bovengenoemde regeling voor goed afgeschaft.

Wat hier tot dusverre reeds is behandeld, behoort niet tot de lands verordeningen of wetten, doch tot de gewoonten en gebruiken aan het hof. Door familieleden, ambtenaren, ja zelfs tot de laagste dienaren van den vorst toe, worden ze dan ook ten zeerste gëerbiedigd, evenals de wetten van het land, waaraan straffen zijn verbonden. Of het bestaan der gewoonten en gebruiken aan het hof, welke reeds vroeger werden afgeschaft, op waarheid berust, weet men niet zeker, doch wel die, welke omstreeks veertig jaar geleden werden opgeheven, daar er zelfs nu nog velen zijn, die van het bestaan daarvan op de hoogte zijn. Deze veertig jaren geleden nog bestaande gewoonten en gebruiken, zijn de volgende:

X. *De bezorging van brieven uit Batavia naar de kraton.*

In vroeger tijd werden brieven van den Gouverneur-Generaal, bestemd voor de kraton, via het Residentiehuis, thans Gouverneurshuis, bezorgd door den translateur of wel den secretaris. Bij het bereiken van de aloon-aloon, werden bovengenoemde brieven begroet door geweerschoten, welke eenige keeren werden gelost door kraton-soldaten. Bij de bezorging van deze brieven werd steeds rekening gehouden met de

dagen, waarop de vorst juist audientie verleende, n.l. op Donderdag of Maandag. Maar ongeveer 25 jaar geleden werd ook dit eerbetoon afgeschaft. De andere gebruiken zijn allen tot heden nog in zwang, alleen het gehoor wordt thans, zooals in het voorgaande reeds gezegd, slechts op Donderdag verleend.

XI. *Verbodsbepalingen van de kraton.*

Reeds in ouden tijd had het Solosche hof de bevoegdheid verbodsbepalingen in het leven te roepen ten aanzien van Javanen, of met Javanen gelijkgestelde vreemde oostelingen. Dit zijn geen wetsbepalingen, welke verband houden met rechterlijke aangelegenheden, doch zij behooren tot de gewoonten en gebruiken aan het hof, die echter over het heele rijk bekend zijn. Aan ieder, die zich op de aloon-aloon bevindt dan wel de baloewarti (ommuring) van de kraton binnentreedt, is verboden het gebruik maken van eenig rijmiddel, het opzetten van een hoed, het loopen op tjripoes, het dragen van een kris en dergelijke. Maar men is verplicht om te loopen op bloote voeten, zijn hoed af te zetten enz. Voor Europeanen, prinsen en prinsessen zijn deze verbodsbepalingen niet van kracht. Met uitzondering van familieleden van den vorst, mag niemand bepaalde kain's dragen, b.v. de parangroesak. Degene, die dit verbod overtreedt, zal gestraft worden met in beslagname van zijn kain; de straf kan door den bewaker worden kwijt gescholden door minnelijke schikking, doch het komt nooit voor, dat zoo'n overtreder voor het gerecht moet verschijnen. De personen, die belast zijn met het toezicht op het naleven dier verbodsbepalingen, zijn de lagere dienaren van den vorst, die daar de wacht houden, terwijl de opgelegde boeten voor hen zelf bestemd zijn. Ongeveer vijftien jaar geleden zijn deze verbodsbepalingen voor goed afgeschaft. Tegenwoordig mag een ieder met een willekeurige dracht op de aloon-aloon verschijnen of wel de baloewarti van de kraton binnentreden. Zoo bestaat er thans ook voor het dragen van kain parang-

roesak geen verbod meer, maar de Soenan's onderdanen hebben tot heden toe nog niet den moed om bovengenoemde kain te dragen, uit vrees voor de straf, die in hun gedachten nog steeds voortleeft.

XII. *De Mangkoenegoro bij den Soenan.*

In vroeger tijd had Z. H. de prins Mangkoenegoro de verplichting om geregeld op Donderdag en Maandag zijn opwachting te maken bij den Soenan. Dit viel dan samen met het gehoor verleen van den vorst aan zijn onderdanen. Aangezien de Mangkoenegoro steeds Europeesche kleeding droeg, was het hem vergund twee pangérans als zijn vervangers aan te wijzen, die beurtelings op Donderdag en Maandag in de kraton hun opwachting maakten. Deze vervangers gedroegen zich bij deze gelegenheid als de Mangkoenegoro zelf, zij werden n.l. vergezeld van een gevolg bestaande uit de dragers van de oepatjara van het Mangkoenagaransche huis en verschillende onderdanen, w.o. de abdi midji, kanoman, panjoetra e.d. Ook was toen de Mangkoenegoro verplicht om bij andere feestelijke gelegenheden z.a. lebaran, de geboortedag van den vorst, Koninginnedag enz. in de kraton te verschijnen.

Ongeveer dertig jaar geleden is de Mangkoenegoro van de verplichting om op Donderdag en Maandag zijn opwachting bij den Soenan te maken, ontheven. De vervangers van den Mangkoenegoro, die het laatst op bovengenoemde dagen in de kraton verschenen, waren: Pangéran Harjo Hadiwidjojo en Bendoro Radèn Mas Harjo Brotodjojo.

XIII. *Toegoeran (wacht houden).*

Vroeger bestond de gewoonte, dat, wanneer de vorst uitstedeig was en den nacht buiten de kraton doorbracht, de dienaren, zoowel hoog als laag, verblijf hielden in hun gemeenschappelijke bangsal op de aloon-aloon, waar zij gewoon waren hun opwachting te maken bij den vorst. In de kraton werd dan elken avond een wajangpartij gegeven, uitgezonderd den Donderdag-

avond. Ongeveer vijf en twintig jaar geleden werd deze toegoeran (wacht) bij uitstedeigheid van den vorst afgeschaft. Slechts het wajangspel in de datoelaja wordt tot heden toe nog steeds elken avond vertoond.

XIV. *Gerebeg.*

Vroeger werd de Gerebeg drie maal 's jaars gevierd. Van 's morgens 4 uur tot den volgenden dag 5 uur voor het aanbreken van den morgen, werd in de woningen der hoogwaardigheidsbekleeders, z.a. kapatijan, pangeranan, kaboepatèn en dergelijke, gelijktijdig op de gamelan de monggang, tjarabalèn of kodokngorèk geslagen. Zoodra het tijd werd om zich naar de aloon-aloon te begeven, werden al die gamelans met de daarbij behorende oepatjara naar de plaats van bestemming vervoerd. Overal langs de wegen werd gelijktijdig op die gamelans geslagen, terwijl de hoogwaardigheidsbekleeders, gezeten in hun rijtuig en gevolgd door hun ondergeschikte penéwoe's en mantri's te paard, gewapend met pieken, lalaloe, oemboel-oemboel enz., ieder afzonderlijk de leiding van die optochten namen. Ook de terugkeer van de aloon-aloon geschiedde in optocht.

Vijftien jaar geleden ongeveer werd van deze gewoonte meerendeels afgeweken. Thans rest slechts het zich verzamelen op de aloon-aloon; het vertrek der hoogwaardigheidsbekleeders er heen geschiedt in auto's, terwijl de gamelans met de oepatjara er voor dien reeds zijn geïnstalleerd. Ook het sein des morgens om 4 uur wordt thans niet meer gegeven, en de penéwoe's en mantri's gaan naar de aloon-aloon niet meer te paard, doch te voet.

XV. *Wilodjengan maésa lawoeng.*

Elk jaar wordt in de maand Rabingoelakir in de kraton geregeld een offerteest gegeven, dat den naam draagt van: wilodjengan maésa lawoeng. Dit feest, dat vroeger werd gehouden op den laatsten Donderdag of Maandag van bovengenoemde maand, had plaats op het ruime terrein van af de setinggil tot aan de pagelaran

(sanasoeméwa). Sedert ongeveer vijftien jaar wordt dit offerfeest echter alleen gehouden op den laatsten Donderdag van Rabingoelakir.

XVI. *Feest bij den Resident.*

Vroeger nam de Soenan tweemaal 's jaars aan de feesten bij den Resident deel, n.l. op tanggap warsa (1 Januari) en op Koninginnedag (31 Augustus). Op deze feesten werd de vorst niet door de Ratoe vergezeld en bleef daar soms tot 2 à 3 uur in den morgen.

Ongeveer veertig jaar geleden is dit gewijzigd, zoodat de Soenan nu slechts één maal aan de feesten in het Residentiehuis, thans Gouverneurshuis, deelneemt, n.l. op Koninginnedag, waarbij hij steeds door de Ratoe wordt vergezeld, terwijl hij om 8 of 9 uur reeds terugkeert naar de kraton. Het gebruik van de daarbij behorende oepatjara en dergelijken is echter tot heden toe evenals vroeger ongewijzigd gebleven.

XVII. *De pradjoerits.*

In vroeger tijd waren er onder de kraton-soldaten drie soorten bereden troepen, n.l. de Pradjoerit midji pinilih, tamtama en wanengan. In den loop der jaren echter werden deze bereden troepen gereorganiseerd, n.l. de paarden werden afgeschaft, waardoor zij, evenals de andere, gewone troepen zijn geworden. Thans heeft de kraton geen bereden troepen meer, uitgezonderd de Europeesche cavaleristen.

XVIII. *Sekatenfeesten.*

Het is reeds van ouds usance, dat het bij sekatenfeesten in de maand Moeloed, met uitzondering van prinsen, Europeanen en familieleden van den vorst, aan ieder toeschouwer op de aloon-aloon verboden is van enig vervoermiddel gebruik te maken; men moet te voet gaan, waarbij men noch tjripoe's aan zijn voeten, noch een hoed op zijn hoofd mag hebben. Het is ook niet toegestaan zich in een soort kleederdracht te steken, die in Soerakarta verboden is. De stands voor den verkoop van verschillende goederen, eetwaren dan wel voor

diverse tontonans, worden volgens de gewoonte elk jaar steeds in drie rijen gebouwd aan de Westzijde van de Ringin sengkeran. Bovenstaande stands worden zoodanig gebouwd, dat de eene helft met het front naar het Oosten en de andere helft naar het Westen staat. Slechts bij Sekaten moeloed in het jaar dal, wordt het aantal stands vermeerderd met nog drie rijen, die gewoonlijk in den vorm van een loods zijn gebouwd, waarvan de ligging boven is aangegeven. Deze stands komen dan te staan aan de Oostzijde van de Ringin sengkeran. De avond voor de bakda moeten tegen ongeveer 2 of 3 uur al de stands worden opgeruimd. Dan moeten ook de honderden verkoopers en verkoopsters zich van de plaats verwijderen. De drukte, die hierdoor wordt veroorzaakt is groot, terwijl duizenden toeschouwers het schouwspel gadeslaan. De reden van deze spoedige ontruiming was dat deze plaats den volgenden morgen moest worden gebruikt voor het gereed houden van de oepatjara voor de bakda. Het feest duurde dus slechts 7 dagen, n.l. van af den 5en tot den 11en van de maand Moeloed. Alle menschen, die op de aloon-aloon hun stands hadden, behoefden vroeger geen huur te betalen. Zij hadden slechts de verplichting om een grobag zand te leveren voor de ophooging van de aloon-aloon. De bewaking werd toen opgedragen aan de politie en het Mangkoenegaransche legioen, doch het aantal bewakers, dat gelegerd was op de open ruimte voor de groote moskee, n.l. de politiemacht aan de Zuidzijde en het legioen aan de Noordzijde, was zeer gering. Op de aloon-aloon zelf was zoo goed als geen bewaking. Deze werd slechts vertegenwoordigd door 1 politieoppasser en 2 politieagenten onder leiding van 1 Europeesche schout.

Echter van af 1905 ondergaan de gebruiken op de sekatenfeesten steeds wijzigingen. Oude regelingen verdwijnen, en nieuwe worden in het leven geroepen. Dit alles beteekent, dat regelingen die thans bij deze feesten worden getroffen, niet steeds constant blijven als voor het jaar 1904, doch steeds veranderen, zooals bijv. de verplich-

ting van standhouders om terreinhuur te betalen; het bouwen van de stands, dat niet meer in loods en in lange rijen geschiedt, doch in verschillende trant volgens de wijze aangegeven door de daartoe bestaande commissie; verder mag een ieder thans op de aloon-aloon een vervoermiddel gebruiken; het verbod tot het dragen van tjripoe's, een hoed en dergelijke, is opgeheven; de politiebewaking, thans bestaande uit honderden Inlandsche agenten onder Europeesche leiding, wordt gehuisvest op de aloon-aloon in de nabijheid van de Ringin sengkeran; de stands blijven soms 12 dagen geopend; de avond voor de bakda behoeven ze niet te worden ontruimd; ook zijn er nu stands van het rijk, waarin verschillende artikelen uit de Inlandsche nijverheid worden tentoongesteld, en verder worden er elk jaar diverse veranderingen aangebracht. Voor Soerakarta beteekent dit een vooruitgang. Wat vroeger slechts een plaats van vermaak was, is er thans een geworden, waar men iets leerzaams kan aantreffen. Nu immers worden de resultaten van den Inlandschen landbouw, kunst en nijverheid in optima forma te kijk gesteld, die belanghebbende toeschouwers kunnen aansporen tot intensiever arbeid. Doch ook zijn er stemmen opgegaan, die beweren, dat deze nieuwe wijze van organisatie van de sekaten de kern ervan te loor doet gaan.

XIX. *De pagelaran.*

Vroeger was de plaats, waar de menschen hun opwachting bij den vorst maakten, voorzien van een afdak vervaardigd van bamboe met ijzeren spanten, terwijl de palen uit ronde steenen pilaren bestonden ten getale van $8 \times 8 = 64$. De ruimte had een oppervlakte van ruim 8000 m². Met het plaatsen van bovengenoemd afdak werden belast kratonambtenaren, van af penewoe tot regent, terwijl dit afdak elk jaar steeds moest worden vernieuwd dan wel bijgeplakt. Ongeveer 20 jaar geleden werd deze plaats verbouwd in den vorm van een gewoon steenen gebouw met marmereen vloer, doch geheel en al open. In deze

ruimte kunnen duizenden ambtenaren plaats nemen. Volgens geruchten heeft dit verbouwen ongeveer 8000 gulden gekost. Te oordeelen naar den vorm en de gebruikte materialen, kan deze ruimte zonder reparatie's langen tijd worden gebruikt.

XX. *Salat Djoemoewahan* (*Vrijdag'sgebed*).

Reeds van ouds bestond in de kraton de gewoonte, dat de vorst elken Vrijdag een bedrag van f 20.— in kopermunten aan de moskee afdroeg, als zijnde zijn djakat (soort van offergeschenk). Dit bedrag werd verdeeld onder de dienaren, die hun Vrijdagsgebed in de moskee deden. Van deze gewoonte werd vroeger nooit afgeweken. Van het uitgedeelde geld ontving elk één of twee centen, die men thuis trouw bewaarde als een heilig aandenken, of een soort djimat, of wel beschouwde als een vorstelijke zegen. Ongeveer 6 jaar geleden is dit offergeschenk voor goed afgeschaft.

XXI. *Vervoer van drinkwater.*

Volgens de gewoonte in de kraton van vroeger tot heden toe, wordt het drinkwater, noodig voor het hof, gehaald uit een bron, waarvan het water helder en rein is, zooals uit de bron Pengging (Bojolali), Moengoep (Klatèn) en andere. Het vervoer van dit water naar de kraton geschiedt te voet. Bovendien wordt het gedragen, terwijl een gele songsong er boven als bescherming wordt gehouden.

Er naast loopt een dienaar, gewapend met twee ontbloote pieken. Ieder, die vroeger deze waterdragers tegenkwam, moest zijn hoed uit eerbied afnemen, aangezien hij anders gevangen werd genomen, terwijl op den hoed beslag werd gelegd. Ook degene, die zich al te dicht bij de waterdragers bevond, werd opgepakt, omdat ook dit verboden was. Gewoonlijk moest zulk een onverlaat een boete betalen aan de met het vervoer van het water belaste personen. De boete werd vastgesteld naar gelang van de betaalkracht van den overtreder. Deze dragers moesten soms een afstand van 10 tot 15

paal afleggen. Een ieder wist het en moest zich in acht nemen om niet met het gerecht in aanraking te komen. Sinds ongeveer 15 jaar, wordt deze gewoonte niet meer in stand gehouden, d.w.z. de verbodsbepalingen en het boetestelsel werden voor goed afgeschaft. Slechts het vervoer in optocht zooals van ouds, wordt tot heden toe nog gehandhaafd.

XXII. *Bewaking in de kraton.*

Volgens oud gebruik werd de bewaking aan de verschillende poorten, zoowel buiten als binnen de kraton, opgedragen aan de ambtenaren, hoog en laag, die toevallig de wacht hadden. Deze bewaking werd beurtelings gedaan en de hiermee belaste ambtenaren droegen Javaansche kleeding. De pradjoerits, wier aantal men bij tientallen telde, droegen daarentegen Europeesche kleeding. Deze bewakers werden gehuisvest in de daarvoor afzonderlijk bestemde gebouwen.

Ongeveer een jaar geleden werd de bewaking van de poorten, buiten zoowel als binnen de kraton, op verschillende plaatsen, alleen opgedragen aan pradjoerits in Europeesche kleeding. Deze bewaking werd op een zelfde wijze als bij het Nederlandsche leger geregeld, n.l. dat er altijd een gewapende schildwacht bij de poort staat, die om de twee uren wordt afgelost. De dienaren in Javaansche kleeding echter zijn niet meer belast met deze bewaking, maar wel met die van de andere gebouwen, welke hun afzonderlijk worden aangewezen.

XXIII. *Op audientie dagen.*

Het was van ouds reeds gewoonte in de kraton, dat de vorst vroeger op Maandag en Donderdag audientie verleende. Bij het opwachting maken werden de dienaren, hoog en laag, verdeeld in twee groepen. Voor de hofgroep (golongan djero) werd als plaats aangewezen de z.g. bangsal marakata (srimenganti), terwijl de buitengroep (golongan djaba), w.o. de rijksbestuurder, plaats moest nemen in de bangsal sanasoemewa.

In het voorgaande is reeds vermeld, dat thans de vorst slechts op Donderdag gehoor verleent, terwijl hij op Maandag niet meer voor zijn onderdanen verschijnt. Zoo zijn ook de onderdanen dus aangewezen om slechts op Donderdag hun opwachting bij den vorst te maken. De plaatsen echter waren nog steeds de twee zelfde bangsals, zooals boven reeds vermeld is.

Sinds ongeveer een jaar wordt aan de onderdanen, hoog en laag, w.o. ook de Rijksbestuurder, slechts één plaats aangewezen, waardoor thans allen, zoowel de hofgroep als de buitengroep, zich slechts in één bangsal verzamelen, n.l. de bangsal marakata (srimenganti). Dus thans is de bangsal sanasoemewa (pagelaran) dagelijks leeg en ongebruikt, uitgezonderd bij groote feestelijke gelegenheden, z.a. Gerebeg, verjaardag van den vorst, kroning, of wanneer de vorst zijn jaarlijksche audientie verleent, want dan is de verzamelplaats der onderdanen, die hun opwachting bij den vorst maken, nog steeds de bangsal sanasoemewa (pagelaran).

XXIV. *Uitgeleide tot aan de grens van de stad.*

In vroeger tijd moesten, wanneer de vorst de stad dan wel zijn rijk verliet, alle hoogwaardigheidsbekleeders en hogere ambtenaren, hoewel zij niet tot zijn gevolg behoorden, hem uitgeleide doen tot aan de grens van de stad. Zoo moesten ook bij de thuiskomst van den vorst, allen hem tot aan de grens van de stad tegemoet komen. Ongeveer twintig jaar geleden is dit gebruik zoodanig gewijzigd, dat slechts, wanneer de vorst het rijk verlaat, bovengenoemde onderdanen hem zoowel uitgeleide doen als tegemoet komen tot aan de grens van de stad, terwijl, wanneer hij slechts de stad verlaat, dit gebruik achterwege wordt gelaten.

XXV. *Offerfeesten in de maand Ramelan.*

Volgens het oude gebruik werd in de maand Ramelan in de kraton twee maal een

offerfeest gevierd, n.l. op den 21en en 23en dier maand. Behalve het offerfeest van den vorst, bestaande uit verschillende ambengs (groepen eetwaren), dat plaats had in de pagelaran of in de moskee, werden ook groote zendingen aan verschillende autoriteiten, zoowel Europeesche, Chineesche als Inlandsche, gezonden in den vorm van eetwaren in djodangs met de daarbij behorende versieringen. De grootste zending was aan den Resident en den Mangkoe-negoro. Deze werd bezorgd door een deputatie van mantri's onder aanvoering van een kaliwon gandek. Bovengenoemde versieringen bestonden uit: een compleet sirih-stel, een strootje met zijden touwtjes, dat ongeveer 1 el lang en 1 arm dik was; vele Chineesche kaarsen, rood gekleurd en voorzien van een opschrift in vergulde Chineesche letters. Deze kaarsen zijn ongeveer even dik als een dij en heeten: lambou; ook andere versieringen in de verschillende kleuren werden er aangetroffen. Zendingen aan Europeanen, Chineesche majoor, kapiteins en luitenanten, waren voorzien van versieringen, die meer matig en eenvoudig waren. Penewoe's, mantri's, kaliwons tot Regenten toe, hadden zelf hun eigen eetwaar meegenomen, dat na afloop van de noodige ceremoniën, gezamenlijk werd opgegeten.

Ongeveer vijf en twintig jaar geleden werd het gebruik om bovengenoemde zendingen aan den Resident en den Mangkoe-negoro en dergelijken te sturen, geheel en al afgeschaft. Ook de zendingen, met de daarbij behorende kostbare versieringen, van den Mangkoenegoro aan den Soenan en den Resident, kwamen te vervallen. Eveneens het oude gebruik, dat mantri's tot Regenten toe zelf hun eetwaren van huis uit in de bangsal sanasoemewa moesten meenemen, moest op last van den vorst ook worden nagelaten. Doch in plaats hiervan wordt op kosten van den vorst een gemeenschappelijken maaltijd gehouden en wel op den 21en en den 23en van de maand Ramelan, terwijl als verzamelplaats is aangewezen: de sanasoemewa.

XXVI. *Betrekking en titel van Kaliwon.*

Volgens het gebruik van de kraton van oudsher, werd de betrekking, die in rang onder de boepati stond, geheeten: kaliwon, wat beteekent kalih éwon (twee duizend). Deze naam was te danken aan het feit, dat in vroeger tijd aan deze betrekking 2000 bahoe's waren verbonden. De titel bij deze rang was Raden Ngabei of Raden Mas Ngabei. Ongeveer vijf jaar geleden is de naam van bovengenoemde betrekking veranderd in boepati anom, terwijl de titel er aan verbonden, is: Raden Toemenggoeng, Raden Mas Toemenggoeng of Raden Mas Harjo.

XXVII. *Zitplaatsen bij de audientie.*

Wanneer zonen en familieleden van den vorst, de rijksbestuurder en ook de regenten hun opwachting in de kraton maakten, zaten zij op den grond (depokan), slechts de oudere pangerans mochten op een stoel plaats nemen. Sedert drie jaren is hierin een wijziging gekomen zoodat het aan zonen en familieleden, die den titel van pangeran hebben, zoo ook aan oude en jonge regenten, bij bovengenoemde gelegenheid, waarbij ook Europeesche gasten aanwezig zijn, vergund is om op een stoel te zitten. Maar in het geval, dat er geen Europeesche gasten zijn, is de oude gewoonte nog steeds in gebruik.

XXVIII. *Het verschijnen van den vorst in de pagelaran of setinggil.*

Vroeger moesten, wanneer de vorst zich in de pagelaran of setinggil bevond, de kori gledegan, de ingang, welke op de aloon-aloon uitkwam, de kori pamengker, welke toegang gaf tot de setinggil, de kori soepitoerang, die uitliep in de kori bradjanala, en nog andere kori's (poorten) gesloten worden. Alleen de poort, genaamd poera galadag was open en niet van deuren voorzien. De gesloten bovengenoemde deuren mochten worden geopend, indien de vorst zich weer in de kraton had teruggetrokken. Omstreeks zeventig jaar geleden was deze

gewoonte niet meer van kracht. De deuren echter bestaan tot nu toe nog altijd, doch zijn thans voorzien van tralie's, rustende op rollen.

XXIX. *Gendings op de sekaten.*

Er bestaan voor de gamelan sekaten, welke is opgesteld in de open ruimte voor de groote moskee, in elke moeloed van af den 5en tot den 12en dier maand, hoofdzakelijk slechts twee gendings, n.l. de gending ramboe en rangkoeng. Deze dienen als inleiding tot het begin van de sekaten. Zoo dra het spelen van deze twee gendings ophoudt, worden tot het einde toe verder op de gamelan slechts verschillende gendings ladrangan geslagen, nimmer gendings ageng, zooals de tevoren als inleiding van de sekaten gespeelde gendings. Zoo was steeds de gewoonte in de kraton van oudsher. Ongeveer 70 jaar geleden is het gebruik van de gendings op de sekaten gewijzigd, n.l. na te zijn ingeleid door de twee gendings ramboe en rangkoeng, worden verder op de gamelan steeds de gendings ageng geslagen, slechts zoo nu en dan afgewisseld door gendings ladrangan.

XXX. *De verschijning van goenoengans op de Gerebeg.*

Bij het Gerebegfeest, dat drie maal 's jaars werd gevierd, n.l. bij Gerebeg poeasa, moeloed en besar, werden de goenoengans van uit de kraton steeds om 11 uur naar buiten gebracht, terwijl het einde van de audientieverleening van den vorst in de setinggil ongeveer om 12 uur was. Ongeveer 20 jaar geleden is deze tijd gewijzigd, n.l. om 10 uur worden de goenoengans van uit de kraton naar buiten gebracht, terwijl de afloop van de audientie is vastgesteld op ongeveer 11 uur. Het aantal goenoengans en de daarbij behorende versieringen echter worden tot nu toe nog steeds gehandhaafd.

XXXI. *Het salvovuren van de pradjoerits.*

Het was van ouds reeds gebruikelijk, dat de kratonsoldaten (pradjoerit djaba djero),

wanneer zij hun hormat bij één of andere gelegenheid wilden betoonen, het afvuren hunner geweren steeds achter elkaar deden, zoodat bijv. bij het afschieten van een compagnie van 100 pradjoerits, de knallen achter elkaar gehoord werden, soms 5 tot 8 seconden lang. Het werd vroeger expres-selijk anders uitgevoerd dan het salvovuren van de Gouvernements soldaten, waarvan de knal als uit één geweer wordt gehoord.

Ongeveer een jaar geleden is dat oude gebruik zoodanig gewijzigd, dat het salvovuren van de Gouvernements soldaten en van het Mangkoenegaransche legioen nagevolgd wordt. Thans wordt bij het salvovuren van een groep of wel twee groepen pradjoerits de knal als het ware uit één geweer gehoord. Zoo worden ook bij het com-mandeeren der officieren en het exerceeren der pradjoerits de Gouvernements soldaten tot voorbeeld genomen.

XXXII. *Het bijwonen van feesten.*

Reeds vroeger bestond de gewoonte, dat het aan familieleden, ambtenaren en onderdanen van den vorst, die binnen de muren van de kraton verblijf hielden, verboden was dagelijks of bij feesten op stoelen te zitten, doch ze moesten op den grond plaats nemen, met uitzondering van kinderen van den vorst of pangerans, die vergunning hadden gekregen om van stoelen gebruik te maken. Of dit verbod reeds is opgeheven dan wel verdrongen door nieuwe ideeën, valt moeilijk te zeggen. Naar aanleiding van de vergunning, waarbij alle onderdanen tot den laagste toe in de baloewarti thans van vervoermiddelen gebruik mogen maken, wordt verondersteld, dat de opheffing van bovengenoemd verbod van hooger hand reeds is geschied.

XXXIII. *Titels Raden Mas en Raden.*

De titels van Raden Mas en Raden, toegekend aan familieleden van de vorst, zijn van ouds reeds vastgesteld in de gewoonten en gebruiken van de kraton. De uiteenzetting hiervan is als volgt:

a. Kleinzonen van den vorst krijgen in hun kinderjaren den titel van Raden Mas. Zoodra ze echter tot Soenan's ambtenaar worden aangesteld, wordt de titel zoodanig ingekrompen, dat alleen het praedicaat Raden overblijft, bijv. Raden Ngabei, Raden Loerah enz.

b. Achterkleinzonen van den vorst, die in hun kinderjaren den titel van Raden Mas dragen, krijgen, zoodra ze tot een van de Soenan's dienaren gaan behooren, een minderen titel, n.l. Raden, zooals in a is uiteengezet.

c. Achterachterkleinzonen hebben slechts den titel van Raden.

d. Voor kinderen van achterachterkleinzonen van den vorst, vervalt de titel van

Raden, zij mogen slechts het praedicaat Mas voeren. Zoo ook al zijn nakomelingen.

Dit jaar echter is dit gebruik gewijzigd, waardoor groep a en b, zoowel in de kinderjaren als op volwassen leeftijd, Soenan's ambtenaar of niet, steeds hun praedicaat van Raden Mas kunnen behouden. Zoodra zij in dienst van den vorst treden, worden zij dan genoemd Raden Mas Ngabei, Raden Mas Loerah, Raden Mas Bekel enz. Groep c en d met al hun nakomelingen, kunnen hun titel van Raden behouden. Zelfs degenen, die nu het praedicaat Mas voeren, mogen, indien zij een verklaring kunnen overleggen een afstammeling te zijn van den vorst, verder ook den titel Raden dragen.

Op verzoek van de red. schreef Dr. de Vries van het Kantoor voor Inlandsche Zaken de volgende toelichting op de laatste paragraaf.

Volgens vroegere begrippen inzake titulatuur in Soerakarta werd de titel „Raden Mas” gevoerd door allen, die krachtens hunne geboorte recht hadden op den titel „Pangeran”, zoolang zij nog minderjarig waren, en voorts door alle kleinzoons, alle achterkleinzoons en, volgens de meeste en oudste bronnen, ook door de echte na — achterkleinzoons van den Vorst. Een „Raden Mas”, die niet van geboorte aanspraak had om bij zijn meerderjarigheid zijn titel tegen dien van Pangeran te verwisselen, voegde daaraan alsdan de praedicaten „Ario” en „Pandji” toe.

In Jogjakarta zou de titel „Raden Mas” daarentegen slechts door alle kleinzoons en achterkleinzoons worden gedragen, indien zij nog minderjarig waren. Na hunne meerderjarigheid droegen zij slechts den titel „Raden” met toevoeging van een praedicaat. Werd bijvoorbeeld een „Raden Mas” tot Boepati benoemd, zoo verving hij „Mas” door het praedicaat Toemenggoeng en noemde zich „Raden Toemenggoeng”.

In Soerakarta werd de titel „Raden Mas” bij de nakomelingen van den vorst in het 4de ¹⁾ en/of 5de geslacht, in Jogjakarta in het

5de geslacht „Raden”. Werd laatstgemelde titel in Soerakarta reeds in het 6de geslacht „Mas”, in Jogjakarta echter pas in het 8ste.

Heeft Soerakarta de daar toegepaste regel, zooals boven is uiteengezet, tot voor kort gehandhaafd, Jogjakarta daarentegen heeft reeds geruimen tijd de verzwakking van den titel „Raden” in het 8ste geslacht laten varen en als beginsel aangenomen dat die titel toe komt aan alle afstammelingen van den Vorst van den 5den graad af en verdere nakomelingen, dus onbeperkt.

Eerst kortgeleden heeft ook Soerakarta denzelfden rechtsregel van Jogjakarta toegepast, door te bepalen dat de nakomelingen van de na-achterkleinkinderen van den vorst aanspraak hebben op den titel „Raden”, welke erfelijk is voor de verdere nazaten, terwijl tevens als regel werd aangenomen, dat de na-achterkleinkinderen, die in dienst van het Zelfbestuur zijn of hun kindernaam reeds hebben verwisseld, nog recht hebben op den titel „Raden Mas”.

Ging vroeger de overgang van den adel zoowel in Soerakarta als in Jogjakarta door vrouwen sterker verzwakt over dan in de mannelijke lijn, thans geldt in beide gewesten het beginsel, dat de erfelijkheid van den titel in de vrouwelijke lijn geheel op denzelfden voet plaats heeft als in de mannelijke.

Ten aanzien van de afstammelingen van een Pangeran Adipati Ario Mangkoenogoro en een Pangeran Adipati Ario Pakoealam wordt thans de adat gevolgd, dat zij,

¹⁾ Alleen bij hun minderjarigheid droegen afstammelingen in den 4en graad den titel „Raden Mas”.

die deze Zelfbestuurders niet verder dan in den 3den graad bestaan, aanspraak hebben op den titel „Raden Mas”, terwijl aan de verdere afstammelingen den titel „Raden” toekomt.

Wat de vrouwelijke titels betreft, zoo is „Raden Ajoe” het equivalent van „Raden Mas” (Ario of Pandji), „Raden Nganten” dat van „Raden” en „Mas Nganten” of Embok dat van Mas. Een „Raden Ajoe” minderjarig of liever ongehuwd zijnde, wordt „Raden Adjeng” genoemd; eene „Raden Nganten” of „Mas-Nganten” is, onder dezelfde omstandigheden „Raden Loro (Roro) dan wel „Mas Loro (Roro), en een „Embok” „Embok Mas”.

Degenen, die in verband met bovenbedoelden nieuwen regel van Soerakarta inzake de

titels „Raden Mas” en „Raden” aanspraak meenen te kunnen maken op een dier titels, kunnen zich onder overlegging van een volledige stamboom, gewaarmerkt door den Rijksbestuurder te Soerakarta, wenden, wat de zelfbestuursonderhoorigen betreft tot dien Rijksbestuurder en wat de landsonderhoorigen aangaat, bij gezegeld rekest gericht aan de Regeering, dat door tusschenkomst van den betrokken Gouverneur en den Adviseur voor Inlandsche Zaken behoort te worden ingediend ¹⁾.

1) Ontleend aan:

1. Mr. L.W.C. v/d Berg. De Inlandsche Rangen en titels op Java en Madoera, 2e druk. 2. Rijksblad van Jogjakarta van 17/7-'27 No. 17 en het besluit v/d Patih van Z. H. den Soesoehoenan van 25/3-'31 No C 1/I.

ADOEAN-SAPI.

(Populair-ethnografische Schets).

Als volksfeest, ter viering van den Koninginne-verjaardag, en bij andere speciale gelegenheden worden in Besoeki periodiek *adoean-sapi* d.z. stierengevechten gehouden, een specifiek madoereesch volksvermaak, dat niet minder populair is dan het *certainem taurorum* in Spanje.

Maar niet zoo wreed!

De *adoean-sapi* bestaat uit het elkander achteruit duwen van twee stieren, die zich met hun schedels tegenover elkaar hebben geplaatst; dat duwen duurt net zoolang, totdat één het veld ruimt — de kamp is dan afgelopen.

Uit de massa, welke zich als een meervoudige haag om de arena heeft geschaard, gaat dan een gejuich op; het publiek heeft den strijd medegeleefd en elke beweging der stieren met gespannen aandacht gevolgd. Voor den europeeschen toeschouwer is de uitslag dikwijls een (pijnlijke) verrassing; op het laatste moment, nl. wanneer verwacht wordt, dat de kamp zal eindigen in het voordeel van den stier, die voortdurend blijf heeft gegeven van zijn grootere musculaire kracht, draait het dier zich plotseling om en kiest het hazenpad — onder gejoel der menigte.

De Madoerees heeft die nederlaag echter met empirischen kennersblik voorzien; hij beweert, dat de stier, die 'r zijn wil op gezet heeft om te overwinnen, zijn staart opwaarts ombuigt en dat het gevecht zal worden verloren door den stier, die kwispelstaart, een *taurus* blijkbaar onwaardig — zoo zijn 'r meerdere symptomen, waarop de Madoerees een profetie durft wagen, bijv. het oog.

Een *adoean-sapi* wordt gehouden van 10 uur 's morgens tot 5 uur in den namiddag en, wanneer 't van den Madoerees afhangt, zou hij 'r nog graag een allerlaatste partij aan willen verbinden, doch de toestemming daartoe wordt geweigerd, met het oog op de invallende duisternis; een kamp kan

soms lang duren en tijdens de zoo snel intredende schemering zouden niet-gewenschte handgrepen door de begeleiders, voor de jury ongezien, kunnen worden verricht met als gevolg een vechtpartij, waarbij onder de Madoereezen alda de *piso-blati* een hartig woord medespreekt.

Om die reden worden dan ook de weddenschappen geregistreerd; de *adoean-sapi* is een geautoriseerd hazardspel, waaraan echter door niemand aanstoot wordt genomen, omdat zij van zoo'n bijzondere, veeteeltkundige waarde is — de veefokkerij van den Madoerees in Besoeki is gericht op de *adoean-sapi*; de daarvoor geschikt bevonden stieren worden met de meeste zorg gekweekt.

De eigenaar van een winnenden stier is is een man van gewicht.

Als de wedstrijd is afgelopen, tooit hij zijn *sapi* met een *slendang* om de horens en een *kain* om de lendenen; met het aldus uitgedoste dier verschijnt hij voor den (meestal aanwezigen) Regent, om op de tonen eener *gamelan* te *tandak* en den prijs — het totaal der weddenschap — in ontvangst te nemen.

Die prikkel is voor elken wedstrijd onontbeerlijk; de overwinning moet ook tastbaar zijn.

Voor het organiseeren eener *adoean-sapi* vormt zich telkens een comité, in hoofdzaak bestaande uit inheemsche Bestuursambtenaren; zij moedigen de veefokkerij aan en verrichten een daad van sociaal-economische beteekenis — terecht wordt Besoeki de rijstschuur van Oost-Java genoemd en *padi*-cultuur is zonder *sapi*'s, althans in de madoereesche landen, niet denkbaar.

Het verbod, om op *adoean-sapi* te wedden, zou de veefokkerij in Besoeki onthouden en aan den Madoerees een volksvermaak ontnemen.

De bioscoop, voetbalwedstrijden en andere openbare vermakelijkheden worden zelden of nooit door den Madoerees bezocht; zooals bekend, grenst zijn zuinigheid aan gierigheid, doch voor het bezoeken van een *adoean-sapi* (en het deelnemen aan de weddenschappen, welke daarbij worden afgesloten) heeft hij zijn laatsten cent over.

Behalve de officieele, geregistreerde weddenschappen — waarvan 10 pCt. wordt ingehouden voor de bestrijding der kosten van den aanleg van een palisadeering om de arena enz. — worden als vanzelf sprekend ook onderhandsche *pari's* afgesloten en daarvan is ook het europeesche en chineesche publiek niet vies; verteld wordt, dat 'r buiten grootere weddenschappen worden aangegaan dan die, welke geautoriseerd worden.....

Vormt de weddenschap de prikkel, om de *adoean-sapi* bij te wonen, voor de stieren bevindt die aansporing zich in de oerdrift der sexe. Voordat twee stieren de arena betreden, worden zij bij een koe gebracht; van de aldus ontstane rivaliteit wordt gebruik gemaakt de *sapi's*, die tevoren vriendschappelijk naast elkaar graasden en nu woedende medeminnaars zijn geworden, te laten vechten.

Het lokaas is *das ewig-Weibliche*.

Een *adoean-sapi* is een kamp uit minnenijd en zoo was 't vroeger gebruik om de koe binnen de arena te stationneeren — waaraan, om moraliteitsoverwegingen, een eind is gemaakt, doch ook thans dreigen zich soms nog tooneelen voor te doen, welke gecoupeerd worden door het bevel om de dieren te verwijderen.

— *Bhoeroeng!* brult de Madoerees en twee andere stieren worden de arena binnengeleid, elk geëscorteerd door drie begeleiders, die dan den *keloeh* — neustoom verwijderen en de beesten tegen elkander ophitsen, juister: met vriendelijke woorden aansporen om den strijd aan te vangen; een Madoerees spreekt zijn *sapi-adoean* nooit hard aan, doch steeds met lieve en lovende benamingen.

Soms brengt een stier zijn tegenstander met de horens een bloedwonde toe, schrijlings in de huid, en dan laait het grove instinct op; het dier wordt door zijn begeleiders, van wie een de eigenaar is — zich meestal plaatsende achter het beest, terwijl de twee anderen aan zijn flanken staan — toegejuicht en aangemoedigd en ook het publiek, dat op hem heeft ingezet, jubelt.

De begeleiders dragen ieder een lang koord om de schouders, waarmee zij de stieren naar elkaar toe drijven, zonder hen aan te raken; dat zou een vergrijp tegen de *adat* zijn.

De *adat* is de ongeschreven wet der *adoean-sapi*.

Men heeft gepoogd die te codificeeren, doch nog steeds gebiedt de, in overlevering, levende zede en de Madoerees is een eerlijk mensch; op zijn woord kan staat worden gemaakt.

De wedstrijd is — althans voor het europeesche publiek — vaak niet zoo interessant als de wijze, waarop een Madoerees, nadat de kamp is beslecht, zijn stier bij de horens vat, nl. de handige wijze, waarbij ook hij blijk geeft van spierkracht; hij wacht den wegrennenden stier op en grijpt hem terzijde bij de horens, om zich eenige meters te laten meesleepen, voordat het dier tot stand is gebracht — onmiddellijk wordt hem dan de *keloeh* aangedaan en de stier loopt aan een touwtje met zijn baas mee.

Een enkelen keer kan een gevecht niet doorgaan, omdat één der stieren in zijn sexueele oerdrift zoo woest is, dat de andere 'r bang van wordt en den strijd niet aandurft.

— *Bhoeroeng!*

Ter onderscheiding zijn de begeleiders voorzien van roode en witte bandeliers en zoo zijn ook voor de comité-tent roode en witte vlaggen aangebracht; heeft de stier der roode partij den strijd gewonnen dan wordt de witte vlag neergehaald en omgekeerd — kan een kamp niet doorgaan of wordt zij ongeldig verklaard, dan worden beide vlaggen neergelaten.

De oorsprong van de *adoean-sapi* is de *sawah*, waar twee stieren dingen om de gunsten eener koe; 'r worden onderlinge weddenschappen op afgesloten.

Zoo is ook de *kerappan* — stierenwedren afkomstig van de *sawah*, doch die heeft een anderen ondergrond; de *kerappan* heeft haar ontstaan te danken aan ploegende Madoereezen, die wedrennen organiseren — het voertuig, waarmee een *kerappan* wordt gehouden, een slede, heeft dan ook den vorm van een ploeg.

De *kerappan* is meer eigen aan Madoera;

de Madoerees in Besoeki prefereert de *adoean-sapi*; hij heeft 'r voor over, om gedurende drie dagen van 's morgens 10 tot 5 uur in den namiddag de zonnewarmte te weerstaan — slechts dat gedeelte van het omringende terrein, voor het binnengaan waarvan entree moet worden betaald, is van een dak voorzien en daar neemt de madoereesche *orèng-tanèh* — landbouwer geen plaats, al zou hij ook een weddenschap hebben gewonnen.....

v. H.

Adi-Raga, Oct. '31.

DE VORM DER KAWI-POËZIE

door

WALTHER AICHELE ¹⁾.

Hoewel de studie van het Kawi in ouderdom de Sanskrit-philologie nabijkomt, staat ze toch nog altijd in de kinderschoenen. Dit is een gevolg van het feit dat totnogtoe slechts eenige weinige, zij het dan ook uitnemende, geleerden de rijke ons bewaardgeblevene Oud-Javaansche literatuur bewerkten, en bijdroegen tot oplossing van de talrijke problemen van taal- en cultuurgeschiedenis. Uit deze omstandigheid moet verklaard worden dat totdusverre nog niet behandeld werd de vraag, tot welk letterkundig genre we moeten rekenen de oudste ons overgeleverde en tegelijkertijd in kunstwaarde meest hoogstaande scheppingen der Indonesische poëzie: de in de 14de eeuw van onze jaartelling ontstane kawi-gedichten. Hun qualificatie *kakawin*, dat in zijn formeele vorming juist beantwoordt aan het sanskrit *kāvya*, vestigt reeds de nadruk op hun bijzonder karakter. Nader onderzoek, waarvan hier het belangrijkste in het kort medegedeeld zal worden, bewijst haar volledige afhankelijkheid van het Indische kunst-epos, niet slechts naar den inhoud, maar ook naar den vorm. Evenals voor den Indischen kunstdichter dienen ook voor den Oud-Javaanschen navolger de gebeurtenissen der groote Indische epen, — die bij beiden meestal den inhoud van hun gedichten uitmaken — in hoofdzaak slechts tot uitdrukking van hun eigen denkbeelden en dichterlijke fantasie. Zoo ontkomt bijvoorbeeld de lezer van het kawi *Rāmāyaṇa* bijna niet aan den indruk, dat de dichter hem in den vorm van *Rāma* de ideale voor-

stelling van den vorst voor oogen heeft willen voeren. — Dezelfde versmaten, die de Indische kunstdichters gebruikten, vinden we in de Oud-Javaansche kawi-gedichten terug; ook hier van sarga tot sarga afwisselend, maar ook binnen de afzonderlijke zangen.

De volgende parallellen willen aantoonen, hoe trouw de *alamkāra*'s, de zoo geliefde verssieraden, nagevolgd werden, zoowel de taalkunstjes als de poëtische beelden en vergelijkingen. Ik volg daarbij Daṇḍin's *Kāvyaadarśa* (afgekort: D), uitgegeven door O. Böhtlingk.

De *Anuprāsa* ²⁾, het terugkeeren van gelijke klanken (D. 1, 55 sqq), treffen we vaak aan in de verschillende kawi-gedichten; bijzonder geliefd is deze, evenals de *Yamaka*, bij den dichter van het *Rāmāyaṇa* (= R), bv.

māring manuk muni mēne matakut
ya kasrang ³⁾, (m, ma, k) R. 2.25 c.
mong mona munggu ri guhānya
humis awaknya (m, mo, gu) R.
2.26 b.
mong māri mabrata warēg ya kēnas
kidang kweh (m, r, k).
singhātisāhasa mahas ring alas madasyu (s, as) R. 2.27 b + c.
tēkwan sarwwa maṇik tawingnya sinawung sākṣāt sēkar ning suji (s).
Bhārata-Yuddha 5.1 c.
mwang pekāmrang ri jōng ning giri hana ring alas.
ring jurang ring lwah ajro (r) Bhārata-Yuddha 30.5 d.

1) Vertaald door Dr. C. Hooykaas uit *Orientalistische Literaturzeitung* 29, 1926, 933 — 939.

2) Onder de talrijke sanskrit-woorden die door geleerde ontwikkeling in het kawi en van daar ook ten deele in de volkstalen geraakten, treffen we van de verschillende termen voor de *alamkāra*'s slechts het woord *upamā* aan.

3) Plaatsgebrek gebod deze passages onvertaald te laten en ook de in het vervolg geciteerde vergelijkingen en beelden meestal zonder kawi-tekst te geven. Om de zelfde reden moest ik afzien van een motiveering, waar ik hier en daar in de vertaling een opvatting te berde bracht die afwijkt van die mijner voorgangers.

De herhaling van verscheidene silben, *Yamaka* (D. 3. 1 sqq) komt bv. voor in R. 23.11 d.

mawērō warēg laga lagi n panorakēn asing musuh lagilagi

of R. 23.12 c:

umadēg sang Anggada gadādi ta pwa ginēgō humōng hati nira.

Telkens stuiten we op *Yamaka* in zang 24 (de beschrijving van de merkwaardigheden van het rijk Langkā, dat door een wonder herrezen is) en in zang 25 (terugkeer van Rāma met de herwonnen Sītā), waarvan de tekst om deze reden bijzondere moeilijkheden oplevert voor den vertaler.

Nu kan de *Yamaka*, zooals in de Indische kunstgedichten, op verschillende plaatsen van het vers staan. In het begin van de vier pāda's komt het bv. voor in R. 26.20 c & d: tuhamu yuh — bapamu yuh. Uit een toevallige eindpositie van de *Yamaka* waarschijnlijk heeft zich in Indië (vgl. H. Jacobi¹⁾) de rijm ontwikkeld die nu als vers-sieraad — zij het dan ook niet vaak — ook in kawi-gedichten wordt gebruikt.

In het Rāmāyaṇa vind ik dit in: VII 25 a en b: cañcala — yañcala;

X 34 b en d: tūtūtanya sinādhyā — tanya sinādhyā;

XVI 30 (rijmwoorden: madalēm — di-
lēm — samalēm — malēm);

XVI 35 (sulasih — mangasihasih —
ngasih — asih);

XVI 37 — 40 (asisihan — winasēhan —
kasihan — kasihan; winasēhan —
masēsēhan — awurahan — winara-
han; makayukayu — rahayu — kayu —
gumuyu; magiwangan — tangan —
ahangan — abayangan);

XXI 144 (kita — kita — pratihata —
lalita);

XXVI 20 c en d (aku yuh — puyuh);
en XXVI 48 (steeds op rāt eindigend).

Rijm heeft verder ook zang 97 van de Nāgarakṛtāgama (zie Kern, Verspreide Geschriften VIII, p. 120 of in: Het Oud-Javaansche Lofdicht Nāgarakṛtāgama,, met aanteekeningen van Dr. N. J. Krom, pag. 210).

Voor de beperkte *Yamaka* (D. III, 51 sqq), de gelijkheid der eindsyllaben van een pāda met de beginsyllaben van de volgende, geeft wederom het oudjavaansche R. een reeks voorbeelden. In een enkel geval komt het bv. voor in R. XXVI, 21 bc: minaki citta nikang kula bar titi titisi yāmṛta.....

Zich uitstrekkend over een grooter reeks van pāda's vinden we het in R. II, 19a-d, XVI, 24 — 29, XXIV, 81 — 86, XXV, 113; XXVI, 14. Ter verduidelijking zij kortheidshalve slechts R. II, 19 geciteerd:

sakweh nikang talaga tan hana tan-
pa t u ñ j u n g ;

t u ñ j u n g nya tan hana kurang
paḍa mesi k u m b a n g ;

k u m b a n g nya kapwa muni tan
hana tanpa ç a b d a ,

ç a b d a nya karṇṇasuka tan hana
tan manojña.

In R. XVI, 24 — 29 heeft het on-
verstand van een copist de *Yamaka* op
eenige plaatsen verknoeid. Vers 24 cd
geeft hij als ikomurub - mara n gēsēng
weer in plaats van het oorspronkelijke,
maar minder frequent voorkomende
ikomarab. De eindklank b biedt daar-
bij geen moeilijkheid, daar zeker reeds
in de kawi-periode zooals in het huidige
Oost- en Middel-Javaansch de stem-
hebbende klanken in de slotsyllabe
stemloos worden. Drie verdere fouten
in versvorm en beteekenis veroorzaakt
zich de copist in vers 26 en 27:

kucur nikang wway umēlēkah sa-
keng watu

wētunya çītala tuwi yālilang maho

1) H. Jacobi, Bhavisatta Kaha von Dhaṇavāla, Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Philologische und Historische Klasse, XXIX, 1918, p. 51 sq.

*amogha teka milu maweh panas ikā
ri kāla ning priyawiraha tatan matīs.*

*atīta sang wiraha karīh niroṣadha
sadharmma lāwan ikana sang kē-
neng uneng
upāya tan hana kawenang madōmana
manah kēneng madanaṣarāgni tik-
ṣṇa ya.*

In deze beide verzen vallen namelijk maho — amogha, ikā — ri kāla en unēng — upāya uit de yamaka-keten, die van vers 24 tot 29 doorgevoerd wordt. Amogha zou weliswaar nog zin geven, maar i.p.v. ikā vereischt de samenhang den datief (rikā), en de zinsnede, dat er voor hem die van zijn geliefde gescheiden is, even weinig genezing is als voor hem die gekweld wordt door liefdesverlangen (unēng), is een tautologie. De Yamaka leidt ons nu tot de oorspronkelijke bewoordingen, en we zetten i.p.v. amogha teka: aho yateka, i.p.v. ikā: rikā en i.p.v. unēng: upas; „gift”. Nu luidt de vertaling van deze verzen: spuitend stroomt het water uit de rots, koel komt het tevoorschijn, helder en klaar.

Maar ach, ook dit brengt hem (nl. den naar zijn Sītā verlangenden Rāma) maar weer nieuwe brandende smart. Immers, wanneer men gescheiden is van de geliefde, dan brengt het water geen verkoeling aan.

Vreeselijk! Voor den van de geliefde gescheidene is er immers geen genezing!

Evenmin als voor wie door gif verteerd wordt.

Er is geen middel dat tot rust zou kunnen brengen een hart dat getroffen is door Kāma's verzengenden pijl”.

Deze korte proeve moge evenwel toonen, hoe het is gesteld met de nauwgezetheid van de overlevering van den tekst in de Kawi-geschriften.

De omgekeerde Yamaka (D. III, 73 sqq) — waarmee aangeduid worden verzen of versregels, die van voren zoowel als van achteren lettergreepsgewijze gelezen gelijkkluidend zijn —, dit „sieraad” heeft, misschien tengevolge van de moeilijkheid om ze te maken, blijkbaar bij de kawi-dichters geen enthousiaste beoefening gevonden — gelukkig! Als eenig voorbeeld kan ik hiervoor de 97ste zang van de Nāgarakṛtāgama noemen (vgl. Kern, Verspreide Geschriften VIII, p. 120, afz. uitg. p. 210). Eén regel (vers 3 a & b) daaruit moge volstaan ter verduidelijking:

matarung tuhu wany aprang, prang-
nya wahu turung tama.

De dichter van zang 96 van de Nāgarakṛtāgama heeft zich helaas ook ingelaten met de verwaandheid van Indische verskunstenaars (zie D. III, 95) om verzen te fabriceren, waarin een enkele consonant overweegt (vgl. Kern, t.a.p. p. 119, resp. 209), bv.:

tan tatatīta tan tutēn, tan tētēs tan
tut ing tutur (XCVI, 2 a).

Verreikend is de overeenstemming van de Oud-Javaansche met de Indische kunstpoëzie in gebruik en keuze van *vergelijkingen*. Ongetwijfeld aangespoord door de Indische voorbeelden vormt de kawi-dichter echter ook menig eigen beeld vol aanschouwelijkheid en kleur, kracht en warmte van gevoel.

De Indische literaten deelen de vergelijkingen en beelden in hoofdzaak in in *upamā* (vergelijking, D. II, 14 sqq), *rūpaka* (vergelijking met verstopte onderscheiding van beeld en tegenbeeld, D. II, 66 sqq) en *utprekṣā* (geestige verklaring, D. II, 221 sqq). In de kawi-gedichten komen we alle drie de vormen weer tegen, het meest natuurlijk de *upamā*. Ik citeer een reeks van zulke vergelijkingen, die hun voorbeeld in het Indische kunst-epos hebben. Ook het kawi-gedicht

(zie R. XI, 58 en VII, 24) kent de populaire vergelijkingen der Indische kunst-dichters van het vrouwengezicht met den lotusbloesem (zie Daṇḍin, Kāvya-darṣa II, 16 sqq) of met de maan (zie D. II, 22 enz.) De oogen der geliefde gelijken op de oogen eener ree (R. VII, 24 — Kālidāsa, Raghuvamṣa, voortaan afgekort: Rgh., VIII, 60; IX, 58), de pracht van haar lokken op den pauwestaart (R. VII, 25 — Rgh. IX, 67). De twijgen doen denken aan handen (R. XVI, 40 — Rgh. IX, 35). Twee naburige bergen zien er uit als de borsten van Moeder Aarde (R. XI, 72 — Rgh. IV, 51). Onder de literaire figuren die in het Indische kunstpos aangewend worden tot uitdrukking van vergelijking (zie D. II, 57 — 65), is in de kawi-gedichten het vaakst nagevolgd het beeld van het „overwonnen zijn” (sor, resp. kasoran). Bijvoorbeeld in R. VI, 145: „de zon wordt overwonnen door den machtige (nl. Vālin)”, of R. XI, 70: „de golven van de zee van Langkā overwinnen door hun schoonheid de wereld der Goden”.

Ook in rūpaka-vorm verschijnt een reeks beelden uit de Indische kunstpoëzie in de kawi-gedichten, zooals: de vorst is een wenschboom (R. VI, 148, XXI, 10 — Rgh. VI, 6, XIV, 48) of een berg (R. III, 77 — Daṇḍin, Kāvya-darṣa II, 85). Een wenschboom, een waringin (uit: war = bër en ingin „begeeren”) ¹⁾, is ook Sītā voor Trijaṭā, R. XXI, 40.

Met voorliefde worden natuurfereelen in rūpaka-vorm gekleed. Bijvoorbeeld R. VI, 128:

„De boomtakjes, door een zachten wind bewogen, zijn danseressen, die vroolijk om de boomen dansen, en overmoedig heffen de uitgelaten bijen het begeleidende gezang aan.”

Met het beeld van de dansende boomtakjes kan men Rgh. IX, 29 vergelijken. Enkele kawi-dichters, zooals Mpu Sēdah, de schrijver van het Bhārata-Yuddha (1157 n. C.) houden van de vergelijking met het schaduwtooneel, hoewel ons dit niet bekend is uit het indische kunstpos. In Bhārata-Yuddha VI, 4b staat een rūpaka met betrekking tot dit spel, welke ik zou willen toevoegen aan de totnogtoe bijeengebrachte bewijsplaatsen voor de ouderdom van het schaduwtooneel op Java:

māri tinarkka wayang kayu nika tēkap ing mangēbun gēlungan, d.i. voorbij (was de stonde), waarop (de schoonen) die (in den morgennevel) haar lokken bedauwen ²⁾ laten, wayangfiguren, (in werkelijkheid) de boomen, meenen te zien”.

Voor tarkka, dat vertaald is met „meenen te zien”, vergelijke men Wṛtta-saṅcaya, strophe 48: kawitar-kka, „dichterlijke vinding” en de ontleende vertaling van deze uitdrukking in Bhārata-Yuddha I, 3b: hiḍep ning mangō.

De rūpaka, waaraan de dichter hier herinnert, vinden we verder uitgewerkt in het met het Bhārata-Yuddha ongeveer gelijktijdige kawi-gedicht Wṛtta-Saṅcaya, strophe 93:

„De bergen, bespannen met een kēlir (het schaduw scherm), den doorzichtigen, fijnen nevel, leverden een aanblik op, als droegen ze schaduwfiguren, de boomen.” — In deze beide voorbeelden schijnt me het zonder partikel van vergelijking gegeven, ongewone naast elkaar plaatsen van beeld en voorwerp (wayang kayu resp. wayang tahēn): „wayangfiguren, (namelijk) boomen” aan te sluiten bij de samengestelde rūpaka-vorming van den Indischen kunstdichter (vgl. D. II,

¹⁾ Zie mijn Oud-Javaansche Bijdragen tot de geschiedenis van den Wenschboom, Djāwā VIII, 1928, 28—40.

²⁾ Dauw zou een bijzonderen glans aan de haren geven.

66, 69 sqq). De op het laatst geciteerde rūpaka (Wṛtta- Sañcaya 93) wordt nog voortgezet:

„de hooge bamboes, waardoor de wind waait, zijn daarbij de fluiten (die het spel begeleiden)”, een vergelijking, die ook het Bhārata-Yuddha bevat (L, 5) en die ons uit het sanskrit eveneens bekend is (Rgh. IV, 73).

Als voorbeeld van de utprekṣā moge hier R. XII, 1 c, d geciteerd worden: „Voorbij was het met de schoonheid van den nachtlotus, hij sloot zich, werd droog en verwelkte slechts daarom, omdat hij de schoonheid van den aanbreekenden dag zag.”

Verder bv. R. II, 8, 9; VI, 117; XVI, 19; Arjuna-Wiwāha, XVI.

De langdurige scheiding van Rāma en Sītā geeft den dichter van kawi-Rāmāyaṇa herhaaldelijk aanleiding, de *apahnuti* of *nihnuti* aan te wenden, een versfiguur, die een algemeene zienswijze in het tegendeel doet verkeerren (zie D. II, 304 sqq). Een voorbeeld (R. XVI, 26: het koele bronwater komt den van de geliefde gescheidene heet voor) zijn we bij de bespreking van de beperkte yamaka al tegengekomen. In R. III, 23 is het sandelhout, in R. VI, 123; VIII, 170; XVII, 108 een zachtwaaiende wind, en in R. XVII, 106 de maneschijn, die de vlammen in het hart maar nog meer aanwakkeren, in plaats van verkoeling te brengen. Vergelijk bovendien R. VI, 119, 121, 122, en bij laatstgenoemde passage Rgh. XIV, 48.

Evenals de Indische kunstepen (vgl. D. II, 359 sqq) zoo vereenigen vaak ook de kawi-gedichten verscheidene beelden en vergelijkingen in een enkel beeld, bv. in R. VI, 126 a-c:

caḍdaning bhramara matta ya apuya
yak rēngö ya mahuyang hati ma-
panas
tulya parwwata sēḍēng matunu
murub.

In de tweede en derde pāda is name-

lijk aanwezig de *nihnuti*, die we zoo juist tegenkwamen, met een *upamā*, terwijl de eerste vanwege het in *apuya* begrepen dubitatieve a-suffix naar mijn taalgevoel een in vragenden vorm gekleede *saṃṣayopamā* bevat (een op twijfel berustende vergelijking, zie D. II, 26). Er zijn in het kawi — evenals in het Maleisch — genoeg bewijzen dat tot het uitdrukken van een vraag het partikel *apa* zoowel aanwezig (R. VI, 61; XXI, 63) of afwezig zijn kan. In het laatste geval wordt ongetwijfeld, juist zooals het in het Maleisch geschiedt, de vraag door verheffing van stem uitgedrukt. Vergelijk bijvoorbeeld R. X, 34:

nā ta sinādhyā sang tuhu wira
çrī ya ta tūtūtanya sinādhyā.
āpan ikā bwat cañcala mengā
yāta matangnyā n tan ya sinādhyā?
„Dat echter is het, waarnaar de ware held moet streven:

het geluk moge zijn doel zijn, dat hij bereiken moet. Daar het nu echter zoo speelsch en vluchtig is,

zou hij het soms daarom niet nastreven?”

Op deze wijze beteekent bovengenoemde passage:

„Zou het gezoem der bijen soms vuur zijn?

Wanneer ik het hoor, staat mijn hart in gloed en hitte, gelijk op een berg, wanneer de vlammen er hoog uit op-laaian.

Een andere opvatting van deze passage heeft Kern, Verspreide Geschriften VIII, 234 (en X, 131).

Een reeks van rūpaka's, die weer een *saṃṣayopamā* bevat (wintang kēmbanga), bevindt zich in Bhārata-Yuddha L, 3 in een strophe die het verdient hier weergegeven te worden:

endah lwir mahurup langö gagana
len bhūmī sēḍēng ning kulēm
kaywan yāngdadi megha megha ma-
tēmah kaywan hiḍēp ning mangö
wintang kēmbanga kēmbang ang-

jrah atēmah wintang haneng ambara

lwahnyādadyan urut mahā ng urut adadyan lwah larinyālaris.

(Men lette hier ook op de yamaka: megha-megha, kēmbang-kēmbang, larinya-alaris).

Wonderlijk, hoe de schoonheid van den hemel en van de aarde 's nachts in elkaar overgaan:

Tot wolk wordt het bosch, tot bosch de wolk, zoo schijnt het den dichter.

Zouden de sterren heusch bloemen geworden zijn? De bloemen verstrooien zich en worden tot sterren in het hemelruim.

De rivieren veranderen in wolkenstrepen, de wolkenstrepen staan op het punt rivieren te worden, die in zachten loop voortglijden."

De bijzondere vorm van rūpaka van deze strophe (met „worden tot") wordt behandeld in D. II, 67 sq. Voor de vergelijking van bloemen met sterren zie men ook R. VI, 118 en XVI, 31. Met een utprekṣā, die een upamā bevat, moge de beschouwing van de beelden-taal besloten worden:

„En bamboestruiken stonden er ¹⁾ en neigden, onrustig sidderend, net alsof ze hem (Rāma) met hun twijgen, die net handen waren, vol eerbied groeten wilden." (R. XVI, 40). Een beeld, dat overigens teruggevonden wordt in Arjuna-Wiwāha, strophe 16, maar dan als zuivere utprekṣā.

Dat echter niet alleen de taalkundige en beeldvormende versieringsmiddelen van het Indische kunstepos in de kawi-gedichten nagevolgd werden, maar ook andere voorstellingen bij passende gelegenheid ingang vonden, daarvoor geeft Bhārata-Yuddha II, 7 — 10 wel een aanwijzing ²⁾.

¹⁾ kawi *ho gading* beantwoordt volgens de klankregels aan maleisch (*h*)aur *gading*, evenals *ho rwi* aan maleisch (*h*)aur *duri* (= namen voor zekere bamboesoorten). Een „misvorm" *ho* uit *wwah* „vrucht" komt ook semasiologisch

Hier wordt de intocht van Kṛṣṇa in Hāstinapura ter beraadslaging met de Kuru-vorsten geschilderd, — een evenement bovenal voor de dames, die zich nieuwsgierig en opgewonden voor de ramen verdringen, waarbij ze door haar haast in allerlei min of meer pijnlijke situatie's geraken. Het voorbeeld van deze scène vinden we bij Aṣvaghosa, Buddhacarita III, 13 sqq., waar beschreven wordt de indruk van den jongen prins Siddhārtha (den lateren Buddha) op de vrouwen van Kapilavastu bij zijn eerste promenade, een tooneel dat immers ook een Kālidāsa niet versmaad heeft om als model te nemen (Kumārasambhava VII, 56 sqq., Rgh. VII, 5 sqq.).

Onze beschouwing heeft dus opgeleverd, dat de Oud-Javaansche kawi-gedichten niet onmiddellijk op de oude indische epen berusten, maar dat de latere, hieruit putende kunstepos hun stimulans waren. Maar ze toont ook aan, dat de invloed en de studie van het Indische geestesleven aan de Javaansche vorstenhoven van de Middeleeuwen sterker waren, dan wij tot-nogtoe zien konden. Op één vraag echter, die in het nauwste verband tot ons thema staat, en eigenlijk in de eerste plaats behandeld had moeten worden, kan hier niet meer ingegaan worden: ik bedoel het taalprobleem. Evenals voor het Indische kunstepos de regel eischte, dat het in het Sanskrit geschreven werd (D. I, 37), zoo kunnen onmogelijk de eveneens voor literaire fijnproevers bestemde kawi-gedichten de Oud-Javaansche *volkstal* gebruikt hebben. Waarnemingen aan de taal zelf bevestigen nu inderdaad deze opvatting, die voor mij aanleiding werd om bij behandeling van dit thema in plaats van de tegenwoordige aanduiding der taal als „Oud-Javaansch" de oude benaming „Kawi" weer op te vatten.

niet in aanmerking.

²⁾ Vergelijk verder R. XXI, 130 sqq. de apotheose van Rāma, welke berust op Bhagavadgītā X, 19; hierop maakte R. Ng. Dr. Poerbātjarākā mij opmerkzaam.

Het zou echter te ver voeren wanneer hier ook maar de richting zou aangeduid worden, waarop ik den weg tot oplossing van het taal-probleem zie. Als huidige Javaansche voortzetting van de oude kawi-taal kan ik in ieder geval slechts het krāmā met zijn gradaties aanzien, waarvan het bijzondere characteristicum — de veranderingen in de uitgangen — in de kiem reeds in het kawi voorhanden is. Er zijn genoeg bewijzen voor, dat het kawi en zijn poëzie ook de taal en poëzie van andere Indonesische volken, zelfs tot de Philippijnen toe, beïnvloed hebben. Voor de toekomst zal één der gewichtigste opgaven der Indonesische philologie bestaan uit het nagaan van deze uitstralingen.

Bibliographie: Rāmāyaṇa. Oud-Javaansch Heldendicht, uitgegeven door H. Kern, 1900 (afgekort: R.). Zang I — VI is in het Hollandsch vertaald door Kern in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, deel 73, 1917; herdrukt

in de Verspreide Geschriften Deel X, 1922, p. 77 — 142; zang VII — XIX ook in de Bijdragen, Deel 78 — 86, door H. H. Juynboll, 1922 — 30.

Bhārata-Yuddha. Oudjavaansch heldendicht, uitg. door J. G. H. Gunning, 's Gravenhage, 1903.

H. Kern, Arjuna-Wiwāha, zang 1 en 2, 1871; vergelijk ook: R. Ng. Dr. Poerbātjarākā (Lesya), Arjuna-Wiwāha. Tekst en vertaling, Bijdr. K. I. 82, 1926, 181 — 305. (Ook afzonderlijk als boek uitgegeven, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff).

H. Kern, Wṛtta-Saṅcaya. Oud-Javaansch leerdicht over versbouw, 1875 (herdrukt in Verspreide Geschriften IX, 1920, p. 67 — 190).

H. Kern, De Nāgarakṛtāgama. Oud-Javaansch lofdicht op koning Hayam Wuruk. Verspr. Geschr. VII (1917), 227 — 320, VIII (1918), 1 — 134; ook apart verschenen in 1919, met aantekeningen van Dr. N. J. Krom.

UIT DE JAVAANSCH E CULTUURBEWEGING.

VERKOOPGEBOUW VOOR INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID TE JOGJAKARTA.

1. OPZET.

Een pendoppo van $\pm 60 \text{ m}^2$ oppervlak is aangekocht en zal worden overgebracht naar een terrein langs den hoofdweg Malioboro, afgestaan voor dit doel door den Rijksbestuurder van Jogjakarta.

Het terrein is gedurende 10 jaar gratis ter beschikking.

2. REGELING.

In het verkoophuis zullen van verschillende producenten kunstnijverheidsvoorwerpen worden ten verkoop gesteld. Er kan voldoende werk in commissie gekregen worden. Producenten zijn genegen zulks te geven. Een percentage boven de commissieprijs zal moeten dienen tot dekking der onkosten van de verkoopplaats. De bedoeling is uitsluitend geselecteerd werk in commissie te nemen en het werk te voorzien van een tjap.

Hierdoor wordt bereikbaar geacht:

1. Het scheppen van een afzetgebied voor verschillende kunstnijveren, die thans met hun producten vaak moeten leuren en noodgedwongen vaak beneden kostprijs moeten verkoopen.
2. Het fixeeren van rendabele verkoopprijzen voor die menschen.
3. Het opvoeren van de kwaliteit van het werk.

3. EXPLOITATIE.

Het verkoophuis krijgt gratis een waardevol terrein ter beschikking, krijgt renteloos een beginkapitaaltje. Een van de buitenambtenaren van het Batikproefstation kan bij toerbeurt tokobediende zijn. Op de kleine voorwerpen kan zeker 20 à 25% commissie, op de grootere 10% genomen worden. Een omzet van $\pm f 800$.— per maand wordt mogelijk geacht.

4. KAPITAALSVERSCHAFFING.

Aanvankelijk was de kapitaalsverschaffing gedacht door deelneming van de producenten. Daarna is door Gouverneur en Resident aangeboden een bedrag uit een fonds, ongeveer 2 à 3 mille, ten einde spoedig het verkoophuis tot stand te brengen.

Naar aanleiding hiervan maakte de heer Sitsen te Jogjakarta o.a. de volgende opmerkingen:

Princiepelijk is het bovenstaande mogelijk. Eenvoudig is het niet. De afzet toch moet gezocht worden voornamelijk bij touristen, vreemdelingen, en voor geschenken, enz. en is grootelijks ingesteld

op Westersch kooppubliek. De touristen en vreemdelingen zijn door hotels, reisbureaux, gidsen, enz. en de belangengemeenschappen hier tusschen vrijwel vastgeketend aan de verkoopplaatsen in de hotels en enkele Europeesche kunsthandels. Slechts een klein deel hiervan is bereikbaar, te meer waar dezen koopers absoluut het oordeel ontbreekt over goed en minder goed werk. Door persoonlijke propaganda van invloedrijke personen is een deel hunner wellicht te bereiken.

Verder kan door extra-selectie een categorie koopers bereikt worden uit Indië zelf. De Japarasche Kunstnijverheidsvereniging, eenigszins anders georganiseerd, heeft momenteel rond 50 houtsnijders aan het werk en betaalt aan loonen ± 7 à 8 honderd gulden 's maands. Het geproduceerde staat decoratief en technisch mijlen boven al wat als Japarasch snijwerk over heel Java wordt gevent in winkel en passer-malem.

De vereniging in 1924 opgezet en eerst geheel mislukt en vrij veel geld gekost hebbende, is thans op het goede pad. Zij heeft nu een eigen gebouw met werkplaats en outillage, terwijl onder permanent toezicht van een speciaal opgeleid Javan — theoretisch opgeleid op de cursus van den Bond van Kunstkringen, practisch aan het hof van Z. H. P. A. A. Mangkoenegoro en twee jaren op Bali — uitsluitend gewerkt wordt voor bestellingen, die voldoende binnenkomen. De opzet is geheel commercieel. Een stamkapitaaltje is verstrekt door 2% van de inkomsten gedurende één jaar van de dessa-pasars. Verder is er bedrijfskapitaal geleend van de Volkscredietbank. Het geproduceerde werk is aanzienlijk duurder dan het „voor export en touristen” bij de vele Chineezers in Japara gemaakte. Dank zij de veel betere kwaliteit kan het bedrijf toch bestaan. Op het congres J.I. in 1924 te Djokja gehouden is in de openingsrede van de tentoonstelling voor „bouw en meubelkunst” door mij reeds aangedrongen de opleiding van dergelijke nijverheidsconsulenten voor de verbetering van het kunstambacht ter hand te nemen en is den Sultan verzocht daartoe te willen medewerken. Het is een groote verdienste van Z. H. Prins Mangkoenegoro, medegewerkt te hebben in die richting. Dat de Japarasche vereniging thans het kunstambacht ongetwijfeld aanzienlijk heeft kunnen verbeteren en aan een 50-tal opgeleide krachten een bestaan verschafft, dat thans een Gouvernements Meubelmakersschool in aanbouw is, nadat een proefneming aangetoond heeft, dat voldoende leerlingen zijn te krijgen en dat de ex-leerlingen emplooi vinden,

is te danken aan het feit, dat Prins Mangkoenegoro een consultant heeft doen opleiden. Westersch initiatief en hulp geboden door bestuursambtenaar of particulier kan tijdelijk een opleving geven, zeer zeker waardeerbaar, doch is door de tijdelijkheid van geen cultureele betekenis. Wij staan hier in Djokja thans voor het feit, dat Mevrouw Verschuier tijd en lust heeft gevonden tot intensieve bemoeienis met de zilver-smeedkunst en der opgevoerde productie een afzetgebied heeft bezorgd. Volle waardeering daarvoor is geboden. Wanneer zij straks weggaat, zakt echter e.e.a. direct ineen. Bovendien, hoe waardeerbaar, en zeker commercieel van tijdelijke betekenis, cultureel kan zulks geen gevolgen hebben. Zelfs een Powel of Stravinsky kan de gamelan-kunst niet blijvend bevorderen of vernieuwen. Als ik de bedoeling goed begrepen heb, is het verkoophuis mede gedacht ter bestendiging van het door Mevrouw Verschuier ingezette werk. Als component kan zulks zeer zeker van betekenis zijn, en is elk initiatief in dit opzicht toe te

juichen en verdient steun. Op zichzelf is het thans voorgestelde echter onvoldoende. Het verkoophuis mag geen mislukking worden, doch zulks zal geschieden, indien daarnaast niet een doelmatige opvoering van het artistiek voelen en kunnen der producenten wordt ter hand genomen. Het oprichten van een verkoophuis kan dus alleen van betekenis zijn, indien daarnaast een organisatie wordt geschapen of voorbereid ter veredeling van de, een slepend bestaan voerende, Kunstnijverheid. Geschiedt zulks niet gelijktijdig, dan wordt het verkoophuis een mislukking of een verwerpelijke organisatie op oneerlijke-concurrentie-basis. Aannemende, dat het verkoophuis tot stand zal worden gebracht, zal voor dit onderdeel eener doelbewuste kunstnijverheidsbevordering een organisatie dienen te worden gevormd, waardoor de onherroepelijk in den eersten tijd ontstaande verliezen, kunnen worden gedragen. Wellicht, dat de Jaarmarktvereniging in dezen diligent kan en wil zijn. Alvorens met eenigen bouw te beginnen zal e.e.a. moeten zijn geregeld

BOEKBESPREKING.

Sěrat Mardi Kawi, ingkang ngarang W. J. S. Poerwādar-mintā, Ngajoegjākartā 1860, 1e druk, Uitgeverij en Boekhandel Stoomdrukkerij „De Bliksem”, Solo 1931. Pérangan I ngěwrat wyākaraṇa kawi; Pérangan II ngěwrat waosan kawi dalah djarwā oetawi katěrangnipoen.

De laatste drie jaar brachten ons drie grammatica's voor het Oud-Javaansch. Eerst C. C. Berg's Kidung Sundāyana (Kidung Sunda C) voor schoolgebruik uitgegeven, en voorzien van aantekeningen, een woordenlijstje en een inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch, Drukkerij „De Bliksem”, Soerakarta 1928, waarvan in de voorrede uitdrukkelijk is gezegd dat het als tegenstelling is bedoeld tot de „bestaande spraakkunsten, die alle lijden aan het euvel, dat ze, wat hun methode betreft, ingericht zijn op het gebruik door Europeanen”. Dit werk was in de eerste plaats bedoeld voor leerlingen van de A. M. S. en werd door het Gouvt. gesubsidieerd; waarschijnlijk wordt het evenwel meer gebezigd door de studenten van Prof. Berg aan de Leidsche Universiteit dan door de leerlingen van de A. M. S., voor wie het rijkelijk zwaar mag geacht worden. Er bestond groote belangstelling voor dit boek, naar aanleiding waarvan o.a. Dr. Esser een breedvoerig artikel schreef in Djāwā 9, No. 6, December 1929, pag. 243 — 265.

1929 bracht ons verder een tweede deel van J. Kats' Kusumawicitra, Bloemlezing uit Oud- en Middel-Javaansche Geschriften, (I Tekst, 1925, N. V. Boekhandel Visser & Co, Weltevreden), onder den titel II, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch. Kats constateert in den aanvang: „Er is in den laatsten tijd, ook onder Javanen, een verhoogde belangstelling voor en lust tot de studie van de oude taal van Java „merkbaar.” Verderop zegt hij nog: „Bij de keus van deze fragmenten is vooral rekening gehouden met den smaak en de behoeften van Javaansche lezers”. Hieronder zal men wel in de eerste plaats moeten verstaan de leerlingen van het zgn. Instituut-Kats te Weltevreden. Ook over dit werk heeft Esser gehandeld, en wel in het T.B.G. 1930, Deel LXX, Aflevering 2 en 3, pag. 384 — 396.

Al waren de beide bovengenoemde grammatica's dus reeds voor Javanen geschreven, blijkbaar is desniettemin ook nog de behoefte gevoeld aan een inleiding geschreven in het Javaansch. De heer W. J. S. Poerwādar-mintā, bekend door het Javaansch verklarend handwoordenboek ¹⁾, waar-

van dit jaar de eerste helft verscheen, noemt geen bepaalde groep van gebruikers, maar wijst er op hoe in den beginne de jong-Javanen om vooruit te komen slechts vreemde talen leeren wilden en hun eigen taal verwaarloosden en minachtten tot niet meer (kunnen) spreken aan toe. Het heeft evenwel blijkbaar in de bedoeling des Scheppers gelegen dat de vroegere gevoelens zijn afgesletten en men ernst is gaan maken met eigen taal en letterkunde; om dan een goed begrip te krijgen moet men wel teruggaan tot het verleden. Daartoe is nu deze leidraad samengesteld, waarvoor autoriteiten als Kern, van der Tuuk, Juynboll en Poerbātjarākā zijn geraadpleegd. Inderdaad bevat het eerste deeltje een eenvoudig gehouden vormleer (wyākaraṇa kawi ringkěsan), waarvoor naast de in de Verspreide Geschriften herdrukte opstellen van Kern over het Oud-Javaansch ook de door Kern zelf reeds verouderd geoordeelde Kawi-studiën zijn geraadpleegd. Over den inhoud en verdeeling van de stof over de bladzijden kan men zich een oordeel vormen door de volgende opgave, die in het boek zelf ontbreekt, doch wellicht nog goede diensten kan doen bij opname in deel III, dat nog verschijnen moet.

	pag.
1. prabot ing sastrā	9
2. sandhi (panggarbā)	15
3. malih ing swārā	20
4. pangrimbag ing tēmboeng	23
5. atěr-atěr : a, ma	23
6. atěr-atěr : ang, mang	26
7. sēsělan : ma, um (bawa: ma) ...	31
8. tanggap : na (sēsělan: na, in) ...	34
9. tanggap : ka (atěr-atěr: ka)	36
10. atěr-atěr : paha	38
11. atěr-atěr : pi	40
12. atěr-atěr : paka, maka	41
13. atěr-atěr : silih	45
14. panambang: a, ěn	46
15. panambang: i, an	49
16. panambang: akěn	53
17. bab: agnjā (pakěn).....	55
18. tēmboeng soesoelih	58
19. tēmboeng pandarbé	64
20. soesoelih panoedoeħ	66

¹⁾ Baœ Sastrā Djāwā, anerangkalan temboeng-temboeng, paribasan, temboeng kawi, tjāndrā sangkalā, wangsalan, oenèn-oenèn. Djilid I, A-K-L., W. J. S. Poerwādar-mintā kabantoe C. S. Hardjāsoedarmā, J. Chr. Poedjāsoedirā.

Kinantèn pamboekā déning ingkang minoeljā Dr. Th. Pigeaud, kawedalaken déning Pakempalan „Triwikramā”, Ngajogjā, 1930. (lat. karakter).

	pag.	
21. tēmboeng soesoelih pitakèn	69	en royale uitgave aangedurfd heeft, zelfs vol goeden moed al terstond te druk noemt.
22. soesoelih, sadéngah	71	Het tweede deeltje — waosan kawi dalah djarwā oetawi katèranganipoen — bevat op de linker
23. soesoelih panggangdèng	75	bladzijden Oud-Javaansche fragmenten, in genummerde korte zinnetjes geknipt, waarnaast de
24. tēmboeng panjilah (kanggé njētakakèn)	77	rechterbladzijden onder dezelfde nummers de
25. tēgēsipoen.....n oetawi an, jan	78	Nieuw-Javaansche vertaling bevatten. Hiervoor
26. tēmboeng witjalan	80	zijn gebruikt fragmenticula uit Adiparwa, Rāmā-
27. bab andahan ing tēmboeng	83	yaṇa, Bhāratayuddha, Prasthānikaparwa, Tantu
28. tēmboeng pangikēt	86	Panggēlaran, Nāgarakrētāgama, Darmasoenya
29. bab pangrakit ing oekārā	88	(ed. Poerbātjarākā, Kawi II, 148) en Oud-Javaansche oorkonden, tezamen 119 bladzijdjes. Ook

Wanneer men bedenkt dat dit boek niet alleen in het Javaansch is geschreven, maar gedrukt in de staande Javaansche letter of met vet cursief, zoodat er hoogstens 20 regels op een bladzij gaan en omstreeks 24 letters op een regel, terwijl er veel wordt ingesprongen en de heele druk royaal is als bij Kats' Kusumawicitra II, dan kan men nagaan, dat het onderhavige boek toch niet meer bevat dan een eenvoudige schoolhandleiding, eenvoudiger nog van opzet dan Kats, die een eigen terminologie poogt in te voeren. Misschien heeft een Javaan voor dit andere stadium van wellicht een ander dialect van zijn taal ook niet meer noodig dan een beknopte vormleer. Wie echter de gebruikers van het boek moeten zijn, blijkt niet; waarschijnlijk particuliere belangstellenden. Wel dat het geschreven is in 1929, en dat er blijkbaar voor deze zaken zooveel belangstelling mag verwacht worden, dat de uitgever deze goedverzorgde

Het derde deeltje, Kawi-djarwā geheeten, schijnt een woordenlijst te zullen bevatten. We mogen na het voorafgaande verwachten, dat dit weer even uitstekend zal verzorgd worden. Schrijver en drukker moge toegewenscht worden dat dit spoedig uitkomt, en dat het geheele werk allerwegen ontvangen wordt met een belangstelling, de goede zaak waardig, waaraan zij zich met zoo veel toewijding gegeven hebben.

Dr. C. HOOYKAAS.

KIDUNG HARSA-WIJAYA, Tekst, Inhoudsopgave en Aanteekeningen door C. C. Berg, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1931 (ook in Bijdr. Kon. Inst. 88, 1931: EEN NIEUWE REDACTIE VAN DEN ROMAN VAN RADEN WIJAYA. Door C. C. Berg, p. 1—48, en KIDUNG HARSA-WIJAYA. Middel-Javaansche historische roman. Uitgegeven door C. C. Berg. p. 49—238).

In het begin van deze eeuw hadden we naast stapels Javaansche babadhandschriften reeds een plank vol gedrukte boeken over Javaansche geschiedenis. Talrijke babad's waren verschenen of hadden bespreking gevonden bij een geschiedkundige als Brandes was; er bestond Hageman, De Jonge's Opkomst, De Haan's Priangan, Veth's Java, om maar een lossen greep te doen. Het heeft toen misschien kunnen schijnen, dat we omtrent Java's geschiedenis vrij aardig ingelicht waren, althans voor de periode der Compagnie. Sindsdien zijn we niet veel verder gekomen, terwijl de aandacht in toenemende mate geboeid geraakt is door een oudere periode. Daar waren reeds de studies van Kern en Brandes en begon Krom te publiceeren; als samenvatting van het bereikte verschenen twee deelen

Geschiedenis van Java door Mevr. Fruin-Mees. Al ras volgden Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst en Hindoe-Javaansche Geschiedenis, waarmee de oudere periode van Java's verleden, zoowel politisch als cultuur-historisch, zoo goed mogelijk behandeld was. Eén der bronnen voor Krom's boek werd gevormd door het merkwaardige geschrift, Pararaton — Boek aller Koningen — geheeten, op welks eigenaardige samenstelling en historische waarde Krom uitvoerig ingegaan is.

In hetzelfde jaar, waarin Krom's Hindoe-Javaansche Geschiedenis voor het eerst het licht zag, begon Berg een reeks Middel-Javaansche romans toegankelijk te maken; eerst de Kidung Sunda in tekst en vertaling — waarnaast Kidung Sundāyana alias Kidung Sunda C —, daarna

Rangga Lawe, Pamañcangah en nu Kidung Harṣa-Wijaya, allen met uitvoerige inhoudsopgave. Belezen in deze teksten als geen ander, heeft Berg er ook grotere historische waarde aan toegekend dan waar Brandes en Krom toe geneigd waren; in deze richting wijzen zijn dissertatie, zijn opstel over de Sorândaka en de verschillende inleidingen tot de uitgegeven teksten. Het zal dan ook belangwekkend zijn, wanneer de in uitzicht gestelde samenvatting hierop verschijnen zal, die een soort tweede deel moet uitmaken van „De Middel-Javaansche Historische Traditie”. Temeer daar Berg tot dusverre het antwoord schuldig gebleven is aan Poerbâtjarākā, die in zijn opstel voor dit tijdschrift: *De Historische Waarde van de Rangga Lawe* (Djâwā X, 1930, p. 135—149) het „Boek der Koningen” superieur acht boven de brij, waaruit Berg ons een vijftal scheppen heeft opgelepeld van telkens weer andere samenstelling (de vergelijking is van Berg zelf). Ook mogen we verwachten, in den binnenkort te verwachten tweeden druk der *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* door Krom een standpunt ingenomen te zien, dat zeker voorzichtig en bezonken zal zijn, zij het misschien al — in het groote verband van het geheel — kort toegelicht.

Hoe hoog we de historische waarde van de Nāgarakṛtāgama ook mogen stellen, dit kunstdichtwerk is door de combinatie van letterkundige doorwrochtheid en zakelijke moeilijkheid bijna even onleesbaar als de Oud-Javaansche oorkonden, voor welker uitgave Krom heeft zorggedragen. Dan blijft over de categorie babad's, terwijl

we nu sinds weinige jaren aan Berg's groote activiteit een reeks Middel-Javaansche geschriften danken, waar we tot voor kort alleen nog maar de Pararaton bezaten. Slechts wie wel eens een tekst uitgegeven hebben, kunnen beseffen, ten koste van hoeveel tijd en moeite een dergelijke uitgave tot stand komt, en hij zal zijn bewondering niet kunnen onthouden aan den geleerde, die in staat is geweest, ons in luttele jaren een dergelijke keuze voort te zetten. Temeer daar het meeren-deel dezer teksten door verscheidene handschriften vertegenwoordigd was. Berg ziet hierbij niet op het aantekenen van een duizend noten, al apprecieert de lezer dit misschien minder, wanneer hij verondersteld wordt bij de Kidung Harṣa-Wijaya alle 1616 noten aan het eind van het werk na te slaan. Bij dezen tekst, waarvan Berg slechts één handschrift bezat, heeft hij spellingen die afwijken van zijn transcriptie-systeem en ook de meest kennelijke schrijffouten verantwoord in een overdaad, die schaadt. Niettegenstaande deze kleine eigenaardigheid kunnen we hem niet anders dan dankbaar zijn, dat hierin weer op een ietwat andere wijze verteld wordt over een aantal personen en een episode uit de Middel-Javaansche geschiedenis, die ons steeds levendiger voor den geest komt te staan. Deze op zichzelf reeds niet geringe verdienste zal nog meer erkend worden, wanneer de teksten wellicht reeds volgend jaar nog beter toegankelijk en genietbaar worden door het in uitzicht gestelde glossarium.

Dr. C. HOOYKAAS.

11 November 1931.

TIJDSCHRIFTENSCHOUW.

EEN HYPOTHESE EN EEN VERSLAG BETREFFENDE DE BĀRĀBOEÐOER.

Dit tijdschrift bevatte nog onlangs in het Octobernummer van den elfden jaargang 1931 onder de rubriek „UIT DE PERS” een artikel, overgenomen uit DE TROPISCHE NATUUR, Jaargang XX, Augustus 1931 van H. Cammerloher, getiteld: „Wat de Bārāboeðoer den Natuuronderzoeker leert”, hetwelk den lezers nog versch in het geheugen zal liggen. Daarvóór werd voor het laatst geschreven over de groote problemen die samenhangen met de Bārāboeðoer in het October-nummer van den ioden jaargang 1930, p. 187—8 in een korte aankondiging van Dr. K.C. Crucq op Dr. W. F. Stutterheim's Tjandi Baraboedoer, naam, vorm en beteekenis, en Th. van Erp's De Ommanteling van Barabudur's oorspronkelijken voet (Feestbundel uitgegeven door het Kon. Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen.....deel I; beide bij Kolff & Co, Weltevreden, 1929). Op deze twee studies wordt ook breedvoerig gereageerd door T. B. Roorda in de Ostasiatische Zeitschrift, Heft 2 van 1930 en 1931, waarheen de belangstellende lezer moge verwezen worden. Ten slotte bevatte het in 1930 verschenen tweede deel van bovengenoemden Feestbundel nog een kort opstel van H. Parmentier, Chef van den Oudheidkundigen Dienst in Cochín-China, getiteld: Nouvelle hypothèse sur la forme prévue pour le Barabudur, hetwelk hierop neerkomt, dat halverwege de bouw zou moeten afgezien zijn van het bouwen van een massale stoepa boven de terrassen, die dreigden te verzakken, waarna de basis versterkt is en de enorme koepel heeft moeten plaatsmaken voor honderden kleine stoepa's. In tegenstelling tot Foucher, die de Bārāboeðoer bij maanlicht het best meende te kunnen waarnemen, acht Parmentier daglicht toch verkieselijker, maar overigens was ieder beter gediend geweest, wanneer bij het verschijnen van Parmentier's studie de schrijver gelegenheid had gehad rekening te houden met het werk van zijn onmiddellijke voorgangers.

De — aan die van Parmentier tegenovergesteld — hypothese genoemd in den titel van dit opstel vinden we het eerst kort aangegeven in G. B. Hooijer's: De onzichtbare Boeddha, Ned. Indië Oud en Nieuw, 15de Jaargang, April 1931, Afl. 12, waar we lezen: „In het bezit van de toen „genomen afmetingen daarvan, kon ik een groote „perspectivische aquarel-teekening van het ge- „heele monument maken en deze reusachtige lotus- „bloem, die in iedere bladschelp een Boeddha- „beeld omvat hield, nu niet meer botweg en „platweg neergelegd op dat te breede terras, maar

„nu weder rustende op het oorspronkelijke voet- „stuk, zooals het in werkelijkheid ook eigenlijk „nog was, hoewel onzichtbaar.” Op de volgende pagina (365) pleit schrijver dan voor „cement en „gewapend beton (om) alle mogelijke „verzakking uit te sluiten en dien keelband voor „goed te verwijderen.”

De etser en schrijver W. O. J. Nieuwenkamp, mede-redacteur van zoo juist genoemd tijdschrift, heeft toen in Mei een opstel voltooid, getiteld: „De Baraboedoer geen stoepa met relikwieën van den overleden Boeddha, doch een lotuszetel of padmasana voor den toekomstigen Boeddha”, verschenen in hetzelfde tijdschrift, Afl. 3 en 4, Juli en Augustus 1931, pag. 67 — 74 en 117 — 127. In een „liefelijke uitvoerigheid” toeft de schrijver bij oude herinneringen, vastgelegd in menige teekening, van zijn bezoeken aan het buiten van Prins Doria Pamphili in de onmiddellijke nabijheid van Rome. Wat zijn oog daar wel het meest trof, was een uitgestrekte lotus-vijver, waarvan hij den rijkdom aan bladeren, knoppen, bloemen en vruchten bij herhaling in schetsen heeft vastgelegd. Hoe groot was zijn verwondering toen hij een van boven geziene lotusbloem iets begon te vereenvoudigen, te styleeren, er een lijn om te trekken.....en den plattegrond van den Bārāboeðoer ontwaarde! Moest dan niet de Bārāboeðoer een geweldige steenen lotus zijn, waarvan de gestyleerde zaaddoos het ronde middenstuk was? En evenals bij een lotus van de ontelbare meeldraden er vele gebogen zijn over den rand van de ronde oppervlakte van de zaaddoos om de in drie reeksen geschaarde, in hun hokjes opgesloten, doch loszittende en zichtbare zaden te bevruchten, zoo zijn de in drie cirkels geschaarde Bodhisattwa's op het ronde bovenstuk van den Bārāboeðoer in hun opengewerkte kooien zichtbaar, doch gevangen, gelijk in hun hokjes op bevruchting wachtende lotuszaden, tot eindelijk uit een van die vele Bodhisattwa's de nieuwe, lang verbeide Boeddha zal ontbloeien, de Padmasambhawa, „De uit de Lotus Geborene”. Maar dan zou de Bārāboeðoer ook geen stoepa of Tjandi zijn, dan zou de priesterkaste van Java door het stichten van dien kostelijken troon gehoopt hebben den nieuwen Boeddha te kunnen bewegen ditmaal het heerlijke middelpunt van Java te kiezen voor zijn verschijnen op aarde, en dan zou met het vervliegen van de hoop hierop Bārāboeðoer tenslotte verlaten en in verval geraakt zijn.

De Bārāboeðoer heeft geen voor- of achterkant, geen hoofd façade of hoofdingang, maar is rondom

gelijk — evenals een lotusbloem rondom gelijk is. Ook zou het *geen stoepa* zijn, die immers een reliëf-schrijn is, terwijl onderzoek al zeer weinig in die richting opleverde; bovendien zou het ronde bovenstuk zich ertegen verzetten, evenals het op- of om een heuvel gebouwd zijn. De klokvormige dagobs zouden dan ook geen kleine stoepa's zijn, maar verbeeldingen in steen van de boven de zaaddoos-oppervlakte uitstekende lotuszaden. Is het onderste gedeelte ook niet een lotuskussen, en is het knopje boven op het lotuszaadje niet voorgesteld door de pinakel? De teekeningen, nog in argeloosheid gemaakt, zouden even zoovele bevestigingen dezer hypothese zijn. En menige omstandigheid zou ermee in overeenstemming zijn.

In tegenstelling tot andere soorten van de lotus, welke plantenfamilie voorkomt van Noord-Australië en Japan tot aan de Kaspische Zee, heeft bij den heiligen Indischen lotus zelfbevruchting plaats. En het zou deze zelfbevruchting zijn, die er toe geleid heeft om den lotus tot het symbool van den Boeddha te maken, daar de Boeddha ontstaat uit eigen kracht, uit eigen denken, uit het geheel tot zich zelf inkeeren.

Schrijver meent zijn hypothese dan nog kracht bij te zetten door aan te halen wat H.P. Blavatsky in haar *Secret Doctrine* openbaart omtrent het lotus-symbool. Na de mogelijkheden des geestes geschouwd te hebben acht hij de bezwaren der grof-zinnelijke materie ook minder, en eindigt zijn belangwekkend artikel met de stelling: *De Bârâboedoer niet op een heuvel gebouwd, doch op een eiland.* Immers de sawah's om den voet van hetgeen nu de heuvel is, waarop de Bârâboedoer staat, liggen in een vlakte, die waarschijnlijk vroeger het breede bed van de Prâgâ en de Elo was, of misschien wel een meer waarin beide rivieren uitmondten. De rivieren zullen zich in den loop der eeuwen dieper hebben ingegraven, waardoor de vlakte is drooggevalen..... Een lotus is een waterplant en kan op het land niet gedijen. Een bouwwerk in den vorm van een lotusbloem mag dus niet op het land, op een heuvel zijn gebouwd, doch wel op een eiland, als drijvend op de oppervlakte van het water.

Tot zoover Nieuwenkamp, die een schat van illustraties gaf bij zijn merkwaardige, zij het niet steeds in allen deele even overtuigende hypothese.

Verder bevat het Oudheidkundig Verslag 1930 van onlangs op pag. 120—132 een rapport der technische sub-commissie van de oudheidk. comm. nopens de door den oudheidk. dienst geconstateerde beschadigingen aan de reliëfs van Bârâboedoer, gedagteekend 31 Mei 1929, opge maakt door de heeren Sitsen, Karsten en Moens naar aanleiding van een bezoek ter plaatse op 2 Mei d.a.v. Als gegevens ter vergelijking stonden der commissie ter beschikking de foto's van Van

Kinsbergen uit ± 1870, die van Van Erp uit ± 1910 en de rapporten over de beschadigingen sindsdien.—Zij herleidt deze tot drie soorten: die door klimaatsinvloeden, door uitwendige oorzaken als afstooten en door spanning. Invloed van het klimaat is dáár het sterkst op te merken, waar inferior materiaal gebruikt is, terwijl door afstooten de meeste schade is aangebracht dáár, waar steenpartijen uitsteken of al te gedurfd zijn gehouwen; spanning treedt op geheel onafhankelijk van het materiaal.

Ten behoeve van fotografische opname is destijds over de reliëfs een okerlaag aangebracht, die zich i.h.a. zeer vast op den steen gehecht heeft, en bij het afspringen in kleine schilfertjes veelal steendeeltjes meeneemt; dit procédé zal dan ook niet weer toegepast worden, zeker niet voor conserveering. Een ander bedenkelijk verschijnsel is de niet te weren mosvegetatie in den natten moesson, vooral aan den slechten steen. Wel verdwijnt deze in den drogen tijd door droogte en afborsteling, maar het materiaal lijdt er toch onder en biedt minder weerstand aan inwendige spanning en uitwendige aanraking. Die mossen zouden niet zooveel levenskans hebben, wanneer het geheele monument minder sterk water doorliet. Wel is alle steen poreus, maar de bij de restauratie getroffen maatregelen zijn gebleken dit toch nog niet tot een minimum te hebben kunnen beperken.

Wanneer we bedenken, dat de oude foto's onder de loupe menigmaal blijken gemaakt te zijn na bijpleistering van de betrokken reliëfs, dan is de in de afgelopen 60 jaar ingetreden verslechtering geenszins onrustwekkend, terwijl ook het door moedwil vernielde nog geen ernstige afmetingen heeft aangenomen. Voorts acht de commissie het zeer wel mogelijk, dat de inmetseling van de onderste tableau-rij noodzakelijk is gebleken gedurende den bouw, teneinde verdere verzakking te voorkomen en acht zij het waarschijnlijk, dat reeds in diezelfde periode van belangrijke zettingen een groot deel van de spanningsbeschadigingen moet zijn opgetreden. De laatste 20 jaar zou geen voortgaande verzakking geconstateerd kunnen zijn.

Bij haar voorstel tot het nemen van maatregelen tegen voortgaande beschadiging beveelt de commissie evenwel aan, in de verschillende jaarperiodes zeer nauwkeurige metingen te doen verrichten van de horizontale en verticale uitwijkingen der wanden. Voorts geeft zij in overweging, op een sterk door klimaatsinvloed beschadigd fragment een proef te nemen met silikatiseeren, d.i. oppervlakkige, herhaalde bestrijking met waterglas, waardoor in de steenoppervlakte aanwezige kalk wordt omgezet in calciumsilikaat en een vrij dichte laag gevormd wordt. Gezien de geringe voortgang van dit soort beschadiging kan het resultaat der proefneming rustig worden afgewacht.

Inzake de waterdoorlaatbaarheid kan de commissie nog geen eindadvies uitbrengen. De tot dusverre genomen maatregelen zijn onvoldoende gebleken. Asfalteering der vloeren wordt te warm, aanbrengen van een waterdichte laag onder de bovenste vloerblokken vrij kostbaar, vooral wanneer dit volgehouden wordt ook daar, waar dagobs en balustraden aangebracht zijn. En toch zou pas dan het werk afdoende kunnen zijn en de mos-

vorming onmogelijk gemaakt worden. De commissie overweegt dan ook kunstmatige drainage en experimenteert nog, evenals zij een proef neemt met een zeer goedkoop mosdoodend middel. Ten slotte wenscht zij de hand gehouden te zien aan de regeling betreffende het bezoek, ter voorkoming van verdere vandalismen.

C. H.

21 November 1931.